

17. OPINTOKERHOJA, PIHKAA JA HIKEÄ

Vuoden 1958 lopulla muodostivat TSL, Opintotoiminnan Keskusliitto ja Svenska föreläsnings- och studiecirkelföreningen erityisen yhteistyötoimikunnan, joka ryhtyi pohtimaan alustavia toimia, joilla saataisiin aikaan uusi tarkistus vuoden 1949 opintokerhokomitean mietintöön ja sen ehdotuksiin. Vuonna 1955 tehty perusteellinen selvitys ei ollut saanut aikaan mitään. Asia oli pysähtynyt kouluhallitukseen.

Kolmen opintokeskuksen yhteinen aloite johtikin siihen, että Valtion kansansivistyslautakunta asetti vuoden 1959 alussa vielä uuden tarkistustoimikunnan käymään läpi komiteamietinnön ehdotuksia. Puheenjohtajaksi nimettiin Mauno O. Karttunen ja sihteeriksi Oiva Valavaara sekä muiksi jäseniksi Uno Peltoniemi, Arvi Hautamäki ja Evert Ekroth.

Muutamaa kuukautta myöhemmin, kesän alussa, keskeiset sivistysjärjestöt luovuttivat opetusministeri Heikki Hosialle (maalaisliitto) kirjelmän, jolla uudemman kerran toivottiin kansankirjastolain ja työväenopistolain viemistä eduskunnan käsittelyyn. Samalla esitettiin valmisteltavaksi lakiehdotus opintokerho- ja luentotoiminnasta.

Syksyllä 1959 valmistui uusi arvio opintokerhokomitean mietinnöstä. Komitean kanssa oltiin samaa mieltä siitä, että tulevan opintokerholain mukaista valtionapua annettaisiin vanhan käytännön mukaisesti opintokerhoja, kansantajuisia tieteellisiä luentoja, opintokeskuksia ja kansansivistysjärjestöjä varten. Komitea oli ollut sillä kannalla, että määrärahat opintokerhojen ja kansantajuisten tieteellisten luentojen valtionapuja varten olisivat arviomäärärahoja ja toiset kaksi olisivat kiinteitä. Nyt kansansivistyslautakunta oli sitä mieltä, että vain ensiksi mainittu olisi arviomääräraha.

Lautakunta oli lisäksi opintokerhon valtionavusta sillä kannalla, että sitä ei myönnettäisikään menoja varten tiettyinä prosenttimäärinä vaan opetusministeriön määräämänä kokonaissummana. Lautakunnan uuteen kantaan sisältyi myös se, ettei opintokerholta edellytettäisi omaa osuutta.¹

Mainittakoon, että joulukuussa 1963 muodostettiin vielä yksi yhteisorganisaatio, Opintojärjestöjen tutkintolautakunta. TSL:n ohella perustajiin kuuluivat Opintotoiminnan Keskusliitto, Kansanvalistusseuran kirjeopisto ja Kansakoulun nuorisotyön keskus. Uuden tutkintolautakunnan tarkoituksena tuli järjestää virallisia tutkintotilaisuuksia sekä kirjeopistoissa että opintokerhoissa opiskeleville.²

”Sukkasillaan” eteenpäin

¹ TSL vuonna 1958 s 1; Pikkusaari 2014 s 93–94.

² TSL vuonna 1963 s 4–5.

Suomalaisille sivistysjärjestöjen edustajille tarjoutui muitakin mahdollisuuksia sivistysasioiden yhteiseen pohtimiseen kuin toivotun lain kiirehtiminen tai määrärahojen puolustaminen valtion tulo- ja menoarvion vuotuisissa käsittelyissä. Joulukuussa 1940 perustettu Kansansivistysopillinen yhdistys muodosti yhden yhteisen foorumin. Sivistysliitolla oli sen johdossa edelleen vaikuttava asema. Esimerkiksi viisikymmenluvun lopulla puheenjohtajana toimi professori Urpo Harva, varapuheenjohtajana pääsihteeri Arvi Hautamäki, sihteerinä toimistos sihteeri Oiva Valavaara ja johtokunnan jäsenenä kansanopiston johtaja Eino Nikkilä, toimitsija Nestori Parkkari ja toiminnanjohtaja Viljo Kosonen. Yhdistys alkoi paneutua voimakkaammin kansansivistysopillisen tutkimuksen tekemiseen ja käynnisti keväällä 1958 suomalaista kansansivistystyötä koskevan bibliografian laatimisen. Maisteri Marjatta Soisalon-Soinisen kokoama bibliografia valmistui vuonna 1961.³

Yleisemmin kansansivistyksen näköaloja ja ongelmia käsiteltiin esimerkiksi kesäkuun 12.–14. päivänä 1960 Lahdessa, missä järjestettiin VIII Yleinen kansansivistyskokous. TSL oli edustettuna sekä työryhmissä että yleiskokouksessa, kuten vastaavissa aiemminkin. Tällä kertaa tapahtumassa oli myös kansanvälistä väriä. Unescon edustajana esitelmöi R. Attygalle ja toisena esitelmän pitäjänä oli itävaltalainen tohtori Herbert Grau.

Sivistysliitolla oli kansainvälisiä yhteyksiä ihan omastakin takaa, joka vuosi. Esimerkiksi heinäkuussa 1959 piti kansainvälinen työväen sivistysjärjestö IFWEA konferenssinsa naapurimaan pääkaupungissa Tukholmassa. TSL oli siellä myös edustettuna.

Liiton edustajia osallistui keväällä 1960 Kööpenhaminassa pohjoismaisten työväen sivistysjärjestöjen tavanomaiseen konferenssiin. Muitakin pohjoismaisia tilaisuuksia ja tapaamisia oli esimerkkivuonna 1960. Liiton puheenjohtaja Yrjö Kallinen kävi juhlapuhujana Ruotsin suomalaisten kesäjuhlassa. Välillisesti liitto oli mukana myös Työväen Akatemiassa järjestetyssä kahden viikon mittaisessa kesäkoulussa, johon osallistui sillä kertaa Englannin WEA:n Pohjois-Yorkshiren piirin väkeä. Liiton opintosihteeri Väinö Ruusala johti puolestaan Akatemian toveriliiton samanaikaista opintomatkaa brittein saarille.⁴

Uudet arviot tehtiin komiteamietinnöstä ja näkemykset esiteltiin syksyllä 1960 toiveineen opetusministeriölle. Mutta asiat eivät vieläkään edenneet kansansivistysjärjestöjä koskevan opintokerholain osalta toivotulla tavalla. Vuonna 1960 valtioneuvosto antoi eduskunnalle joka tapauksessa esityksen uudeksi kirjastolaiksi. Muut jäivät edelleen odottamaan vuoroaan. Seuraavanakaan vuonna 1961 lakiasia ei liikahtanut, mutta opintokerhomäärärahoihin saatiin kohtuullinen korotus. Aivan kuin Yrjö Kallisen luonnehtimalla tavalla, ”sukkasillaan”, eteni sitten esimerkiksi kansalais- ja työväenopistojen valtionapua koskeva esitys. Sekin oli askel eteenpäin ja

³ Työläisopiskelija 3/1958; Työläisopiskelija 1/1962; Suomen vapaan kansansivistystyön bibliografia 1820–1955, 292 sivua. Helsinki: Otava 1961. Bibliografiatyö jatkui käsittäen seuraavaksi vuodet 1956–60.

⁴ TSL vuonna 1959 s 4; TSL vuonna 1960 s 3–4.

vahvistettiin laiksi heinäkuussa 1962.⁵

Järjestöjen voimien kokoaminen ja tavoitteiden keskittäminen koettiin tärkeäksi ja tarpeelliseksi. Vuoden 1962 alussa koottiin aiempaa yhteistyötoimikuntaa laajempi, kaikkiaan kahdeksan sivistysjärjestön muodostama Suomen kansansivistysjärjestöjen yhteistoimikunta. Sekin oli epävirallinen yhteistyöelin. Liiton edustajina olivat pääsihteeri Arvi Hautamäki ja opintosihteeri Väinö Ruusala. Uuden toimikunnan tavoitteeksi asetettiin hoitaa yhteisiä ”taloudellisia ja kansainvälisiä asioita ja mahdollisuuksien mukaan osallistua kansansivistyspolitiikkaan”, kuten TSL:n toimintakertomuksessa luonnehdittiin. Yhteyksiä haettiin lisäksi pohjoismaihin, siellä vastaaviin yhteiselimiin. Lisäksi yhdessä kansansivistyslautakunnan kanssa toteutettiin esimerkiksi toukokuussa sivistysjärjestöjen työntekijöiden opintomatka Itävaltaan. Siellä oli isäntänä maan kansanopistoyhdistys (Verein für Österreichische Volkshochschule).⁶

Maan kulttuurielämässä orasti uusia näkemyksiä. Kuin tulevia muutosten tuulia ennakoiden piti pääsihteeri Arvi Hautamäki huhtikuun 1962 lopulla TSL:n edustajistossa esitelmän, jossa hän kaavaili tehokkaampaa yhteistyötä Työväen kulttuurijärjestöjen neuvottelukunnan (TSL, STM, TNL) toimintaan. Seitsemän vuotta aiemmin muodostetun neuvottelukunnan vuotuisissa tapaamisissa oli pohdittu käytännön yhteistyöasioita ja kulttu osapuolien suunnitelmista. Uusina toivottavina askelina Hautamäki toi nyt esiin maakunnallisen yhteistyön vahvistamisen sekä yhteisten työväenhenkisten kulttuurijuhlien aikaansaamisen ainakin muutamissa alueellisissa keskuksissa. Hän toivoi, että kulttuurijärjestöjen yhteistyön kehittämisellä ”voitaisiin herättää uusi aatteellistuttamiskausi työväenliikkeessämme”.⁷

Huomiota tutkimukseen ja opintomenetelmiin

Aika työskenteli uuden opintokerholain hyväksi myös sillä tavoin, että kansansivistystyöhön, kulttuuritoimintaan ja myös vapaa-ajan käyttöön kohdistui kasvavaa yleistä mielenkiintoa tutkimuskohteena. Edeltä muistetaan Urpo Harvan uusia näkymiä avanneet tutkimustulokset 1940–50-luvun taitteesta. Esimerkiksi vuonna 1958 järjestetyssä pohjoismaisten työväen sivistysjärjestöjen konferenssissa kertoi sosiologian professori Erik Allardt tutkimusryhmänsä tuloksista. Kohteena olivat suomalaisen nuorison vapaa-ajan vieton tavat.⁸

Sivistysliiton parissa käynnistyi kansainvälisen IFWEA:n aloitteesta vuonna 1958 sivistystyötä koskeva tutkimus tai ehkä paremminkin kartoitus. Haastateltavana oli 52 opintokerhoa ja 293 yksittäistä kerholaista. Tutkimustyön teki opintosihteeri Lahja Kivinen. Lisäksi haastattelijoina olivat maisterit Alli Lahtinen ja Usko Puustinen sekä opintoneuvoja Juhani Hietanen. Liitto oli

⁵ TSL vuonna 1961 s 5; TSL vuonna 1962 s 5; ks. valmisteluista myös Henttinen s 92–94.

⁶ TSL vuonna 1962 s 5.

⁷ Arvi Hautamäki: Työväen kulttuurijärjestöjen yhteistyö ja sen kehittäminen. Suomen Sosialidemokraatti 28.4.1962, myös lainaukset.

⁸ Pikkusaari 2014 s 99.

mukana myös Lomaliiton teettämässä tutkimuksessa, jonka kohteena oli aikojen muuttumista hyvin kuvaten loma ja matkailu. Tutkimuksen teki Yhteiskunnallinen korkeakoulu, joka vuonna 1960 siirtyi Helsingistä Tampereelle.⁹

Opintotoiminnan Keskusliitto, TSL ja Svenska studieförbundet¹⁰ tekivät Yhteiskunnalliselle korkeakoululle aloitteen tutkimuksen tekemisestä opintokerhoista. Filosofian lisensiaatti Aulis Alanen ryhtyi työhön. Kun TSL järjesti syyskuussa 1962 Työväen Akatemiassa kahden päivän mittaisena paikallisjärjestöjen työntekijöiden neuvottelupäivät, pyydettiin Alanen avauspäivänä kertomaan tekeillä olevasta työstään. Hänen esiin nostamansa näkökohdat opintokerhojen työstä ja työn ongelmista toimivatkin hyvin alustuksena yhteisille keskusteluille. Toisena alustajana oli opintoneuvoja Anni Vallanti, joka puolestaan paneutui kulttuurijärjestöihin ja niiden tarpeelliseen yhteistoimintaan.

Jälkimmäisenä neuvottelupäivänä keskityttiin opiskeluun liittyneisiin aiheisiin. Kalevi Pihanurmi, Juhani Hietanen ja Väinö Ruusala alustivat keskustelutaidoista, opiskelutekniikan kehittamisestä ja pian alkavan opintovuoden työkauden ohjelmasta. Ja niinpä sitten ”riitti mielipiteiden vaihtoa neuvottelupäivien loppuhetkiin saakka”. Lehtiselostuksessa mainittiin hyvin lyhyesti ilmassa olleen myös tulevaisuuteen kohdistunutta pientä pessimismää edeltäneiden vuosien riitaisuuksien seurauksena.

Heti neuvottelupäivien jälkeen Akatemiassa jatkoi TSL:n opintomenetelmäseminaari, jonka aiheita pohjustettiin myös uudemman tutkimuksen tarjoaminen tiedoin. Molemmat tapahtumat olivat kuvaavia esimerkkejä siitä sivistystyön harrastuksesta ja vakavasta uuden etsinnästä, mitä TSL:n parissa tehtiin kuusikymmenluvun alussa. Tähtäin oli uudessa laissa, mutta kaikin keinoin kannatti sitä ennenkin pitää opintotoimintaa vireillä.

Avausluennossaan kouluneuvos Arvi Hautamäki kertoi työväen sivistystyöstä ennen ja nyt. Aiemmin luennot olivat hänestä olleet pelkkää tiedon jakamista, kun taas nyttemmin oli pyritty ”jakamisen ohella ongelmien asetteluun ja sitä tietä asiain omakohtaisen pohdiskeluun”.

Seminaarilaiset saivat paljon vankkaa henkistä purtavaa, jota voi sitten hyödyntää omalla toimintakentällä maan eri puolilla. Tohtori Kosti Huuhka selosti tuoreiden tutkimusten valossa aikuisen oppimistapahtumaa eri näkökulmista. Hänen mukaansa nelikymppinen oppi paremmin ja nopeammin kuin esimerkiksi oppikoululainen. Se edellytti kuitenkin ”jatkovaa harrastusta, vaivannäköä, mahdollisuuksia ja aikaa”.

Maisteri Kalle Lähteenoja kertoi mitkä tekijät vaikuttivat ihmisen aktiivisuuteen. Kulttuuriperinne

⁹ TSL vuonna 1959 s 13.

¹⁰ Taustana Svenska föreläsnings- och studiecirkelföreningen vuodesta 1921, alkuaan 1882 perustettu Svenska folkskolans vänner (Sivistysjärjestöt Suomessa. Bildningsförbunden i Finland. Helsinki 1980 s 22–23).

vie kehitystä eteenpäin, mutta siihen voi tulla jarruttavia tekijöitä. ”Sivistystyön tehtävänä on kulttuuriperinteen suuntaaminen oikeille raiteille.” Hän muistutti: ”Älyllisen oivalluksen lumous ja luova toiminta antavat ihmiselämälle rikkaimman sisällön.”

Toinen seminaaripäivä omistettiin opintomenetelmille. Alustajien työnjaolla lisättiin kiinnostavuutta: Väinö Liukkosen tehtävänä oli luennon puolustaminen, Väinö Ruusalan osalle tuli ryhmätyön puolustaminen ja Kalevi Pihanurmen puolustettavaksi tuli keskusteluopetus. Ei ollut yllättävää, että kaikki kannattivat lopulta eri menetelmien käyttöä toistensa täydentäjinä.

Seminaarilaiset jaettiin neljään ryhmään pohtimaan kurssien järjestämistä, havaintovälinetoimintaa, ryhmätyötä opintomenetelmänä ja opintoaktiivisuuden lisäämistä. Ryhmien raporteissa toistui monessa aiemmassa seminaarissa kuultuja näkökohtia opintotilanteen huolellisesta valmistelusta, mielenkiintoisesta esittämistavasta ja innostavasta ohjaamisesta. Elettiin monien muutosten hämmentävää aikaa: työväenliikkeen päämäärien todettiin monimutkaistuneen ja hämärtyneen, koululaitos ei kyennyt tarjoamaan riittäviä herätteitä opiskeluun ja kaikkalainen kaupallisuuskin rehotti. Työväenliikkeen toivottiin selkeyttävän päämääriään ja pitävän niitä jatkuvasti esillä.

Uuden ajan oiretta oli siinä, että erityisen havainto-opetuksen kehittämiseen nähtiin suurta tarvetta. Havainnollistamisen eduista ja haitoista alusti maisteri Urpo Kauranne. Loppupäätelmänä oli, että Sivistysliiton toivottiin selvittävän mahdollisuudet ”jonkinlaisen havaintovälinevuokraamon aikaansaamiseksi”. Uusin tekniikka avasi ”arvaamattomia mahdollisuuksia opetustyön elävöittämisessä”, arvioitiin.

Aulis Alanen paneutui laajassa, vuoden 1963 alussa valmistuneessa tutkimuksessaan *Opintokerhotyön näköaloja* opintokerholiikkeen kokonaisuuteen 1940-luvun lopulta alkaen. Kerhotoiminnan järjestösidoonaisuudesta hän näki sekä kielteisiä että myönteisiä seurauksia. Hän arvioi kerhotoiminnan painopisteen pysyneen maaseutuvaltaisena huolimatta maan vähittäisestä teollistumisesta.

Lisäksi Alanen muun muassa arvioi Opintotoiminnan Keskusliiton, Työväen Sivistysliiton ja ruotsinkielisen opintokerholiikkeen osallistujia todeten heidän olevan erilaisia. Myös poliittisia eroja löytyi, mitä voi pitää hyvin luonnollisena. Esimerkiksi OK:n sisälläkin oli jo erilaisia ryhmiä, sekään ei enää ollut niin yhtenäinen ja tasalaatuinen kokonaisuus kuin ennen. Esimerkiksi vuonna 1955 siihen liittyi ensimmäinen poliittiseksi katsottava järjestö Maaseudun nuorten liitto (myöhemmin Keskustanuoret). TSL:n kerholaiset olivat edelleen keskimäärin hieman vanhempia kuin OK:n kerhoissa opiskelleet. Tapahtuneista muutoksista huolimatta Alasen mielestä opintokerhotoiminta ei ollut lainkaan väistyvä opiskelumuoto. Hän myös arvosteli valtionavun vaatimatonta tasoa. Näin tämäkin tutkimus perusteli uuden lain tarpeellisuutta.¹¹

¹¹ TSL vuonna 1962 s 5; Pikkusaari 2014 s 131–132; Ojanen s 64–65.

Varmemmaksi vakuudeksi tutkimusta toivoneet kolme sivistysjärjestöä kävivät luovuttamassa valmistuneen teoksen opetusministeri Armi Hosialle (kansanpuolue). Arvi Hautamäki lausui saatesanat, ja samalla järjestöt pyysivät ministeriä kiiruhtamaan ehdotuksen laatimista uudeksi opintokerholaiksi. TSL kiinnitti muutenkin huomiota valmistuneeseen tutkimukseen: opintosihteri Väinö Ruusala esitteli sen laajasti *Työläisopiskelijassa*.¹²

Inhimillisiä taitekohtia

Sivistysliiton toiminta jatkui tutuin muodoin, uutta lakia toiveikkaasti ja samalla hieman kärsimättömänä odotellessa. Liiton sisäisiä suhteita jäyti edelleen sosialidemokraattien ja kansandemokraattien/kommunistien keskinäinen jännite. Lisäksi ilmapiiriin oli omaa vaikutustaan myös sosialidemokraattisen liikkeen hajanaisuudella. Sehän heijastui muutenkin koko suomalaiseen yhteiskuntaan ja poliittisten puolueiden keskinäisiin suhteisiin. Avatessaan SDP:n puoluekokousta huhtikuun 16. päivänä 1960 arvioi puheenjohtaja Väinö Tanner kuitenkin suorasukaisesti, että ”luopioiden vähäinen sirpale on tällä hetkellä puolueen rinnalla merkityksetön ja häviää ennen pitkää kokonaan”.

Omassa tervehdyspuheessaan puoluekokousväelle kouluneuvos, pääsihteri Arvi Hautamäki toivoi puolueen palkkaavan uudelleen itselleen opintosihterin. Tehtävässä oli juuri toiminut vuosina 1958–60 maisteri Pauli Burman.

Hautamäki kiinnitti lisäksi mitä ilmeisimmin aivan tarkoituksella huomionsa koko puolueen uudistumisen tarpeeseen; tarvittiin sisäistä, henkistä kasvua opinto- ja kasvatustyön avulla. Hänen luettelonsa tarpeellisista, ajankohtaisista aiheista ei ollutkaan ihan vähäinen. Kunnallistietoa oli tarpeen opiskella, samoin talousaiheita, kansainvälisiä näkökohtia, koulukysymystä ja kasvatusta yleisemminkin. Valtiolliseen, sosiaaliseen, sivistykselliseen ja järjestödemokratiaankin oli paneuduttava, samoin nuorisokasvatukseen. ”Joka härjillä kyntää, se härjistä puhuu”, selitti puheenvuoroaan Hautamäki, joka itse asiassa sai sillä kertaa tuoda kokousväelle TSL:n, Työväen matkailuliiton, Suomen pienviljelijäin liiton ja Työväen Urheiluseurojen Keskusliiton yhteisen tervehdyksen.¹³

TSL muodosti jatkuvasti hyvin merkittävän suomalaisen järjestökokonaisuuden. Esimerkiksi vuonna 1961 liitolla oli 66 jäsenjärjestöä ja niissä oli runsaat 1,4 miljoonaa henkilöjäsentä, päällekkäisyydet mukaan lukien. Uusien sääntöjen mukaan toimineita opintojärjestöjä oli maan eri puolilla 18, ja vanhojen mukaisia sivistystyöjärjestöjä oli vastaavasti kymmenen. Opintokerhotoiminta pysytteli jatkuvasti verraten tasaisena, mutta esimerkiksi vuonna 1962 koettiin kurssi- ja luentotoiminnassa huomattavaa kasvua. Kun edellisenä vuonna lukumäärä oli 73, se lähes kaksinkertaistui 128 tilaisuuteen. Uusia opintoaineistoja tuotettiin ja kirjeopistoon kirjekursseja.

¹² Väinö Ruusala: Opintokerhot tutkimuksen valokeilassa. *Työläisopiskelija* 2/1963.

¹³ Pöytäkirja Suomen Sosialidemokraattisen Puolueen XXV puoluekokouksesta 1960. Helsinki: SDP 1961, s 7, 22–23, lainaukset s 7, 23.

Uuden vuosikymmenen, kuusikymmenluvun alku merkitsi myös eräitä inhimillisiä taitekohtia Sivistysliiton vaiheissa. Pitkän päivätyön aina vuodesta 1929 alkaen tehnyt kansliasihteeri ja *Työläisopiskelijan* toimittaja Oiva Valavaara menehtyi vuoden 1961 maaliskuussa. Sitä ennen valmistui painosta hänen kokoamansa *Yhdistystoiminnan käsikirja* (1961), kuin testamenttina.

Toinen pitkän sivistystien kulkenut, vuonna 1924 liittoon opintoneuvojaksi tullut Arvi Hautamäki jäi pääsihteerinä eläkkeelle vuoden 1963 elokuun lopussa. Välillä hän oli ollut myös Työväen Akatemian palveluksessa. Hautamäen vaikutus oli ollut merkittävä myös liiton kotimaisissa kuin myös kansainvälisissä yhteistyösuhteissa. TSL:n toimikunta ja henkilökunta järjestivät jäähyväiskahvitilaisuuden HTY:n ravintolan kabinetissa. Paikalla oli myös Ruotsin ABF:n opintorehtori Hugo Heffler, joka ojensi kouluneuvos Hautamäelle kiitoksena ja tunnustuksena hyvin harvoin jaetun ABF:n kultaisen ansiomerkin. Ennen Arvi Hautamäkeä sen oli saanut vain seitsemän ruotsalaista, yksi norjalainen ja yksi tanskalainen.¹⁴

Uusi mahdollinen henkilö pääsihteerin tehtävään löytyi helposti, kuten liitossa ennenkin, mutta nyt valinta ei kuitenkaan ollut aivan läpihuutojuttu. TSL:n varapuheenjohtaja R. H. Oittinen oli kiinnittänyt huomionsa jo monissa työväenliikkeen tehtävissä toimineeseen 35-vuotiaaseen Olavi Hurriin, muun muassa hänen aatteellisten lehtikirjoitustensa kautta. Ikäeroa oli, mutta he tunsivat toisensa eri yhteyksistä 1950-luvun alusta lähtien.

Hakijoita oli useita, mutta lopullinen valinta tapahtui kahden sosialidemokraatin, Oittisen ehdokkaan Hurrin ja opintosihteerin Väinö Ruusalan välillä. Liiton toimikunnan kansandemokraattiset jäsenet Nestori Parkkari ja Gunnar Asplund ilmoittivat, etteivät voi osallistua Hurrin valintaan, kun eivät häntä tunne. Toimikunnan muut jäsenet hänet kyllä tunsivat. Vastustusta ilmaisi muun muassa SAK:n edustaja, TPSL-taustainen Uuno Nokelainen. Yhtenä perusteena viitattiin Hurriin lukuisiin, lyhytaikaisiin työsuhteisiin, ei niinkään miehen aatenäkemyksiin, vaikka niillä oli ilmeistä, ääneen sanomatonta merkitystä. Enemmistöäänin hänet kuitenkin valittiin ja kutsuttiin tehtävään 1.7.1963 alkaen.¹⁵

Marraskuussa 1927 syntynyt Olavi Hurri oli osallistunut jo vuonna 1949 Sivistysliiton 30-vuotisjuhlatilaisuuteen sos.dem. työläisnuorten edustajana. Edellä on viitattu hänen toimintaansa Helsingin maalaiskunnassa ja myös koillisen Helsingin esikaupungeissa niin nuorten kotkien kuin nuorisoliitonkin tehtävissä. Opintokerhotoimintakin oli tullut tutuksi. Kouluopinnot jäivät keskikouluun, kun työelämä kutsui. Ollessaan varusmiehenä Helsingin Santahaminassa vuosien 1951–52 aikana hän toimi osan ajasta samalla hyvin erikoisin, puolustusministeri Emil Skogin sopimin järjestelyin sos.dem. ministeriryhmän sihteerinä. Siviiliin hän pääsi korpraaliksi ylennettynä. Vuoden 1952 puolella hän toimi vielä puolisen vuotta sos.dem. eduskuntaryhmän

¹⁴ Työläisopiskelija 7/1963; Oh [Olavi Hurri]: Vartion ja sukupolven vaihdos. Työläisopiskelija 8/1963.

¹⁵ Väinö Ruusala siirtyi 1.10.1963 alkaen seitsemän vuoden palveluksen jälkeen TSL:stä Suomen kansanopistoyhdistyksen toiminnanjohtajaksi (Työläisopiskelija 8/1963).

sihteerin tehtävissä.

Myöhemmin Hurri toimi muun muassa muutamien lehtien toimittajana (*Suomen Sosialidemokraatti, Työläisnuoriso/Vihuri, Työn Voima*), Helsingin sos.dem. nuorisopiirin sihteerinä, jonkin aikaa TUL:n järjestösihteerinäkin ja sittemmin myös ns. bunkkerissa vuoden 1957 puoluekokousta valmistellen, yhtenä junttamiehenä. Hurrissa oli vahva leskisläinen leima, mikä kyllä hiljalleen hivenen haalistui. Työuraan kuuluivat myös puolueen tiedotussihteerin ja vakuutusyhtiö Turvan hankintapäällikön lyhytaikaiset tehtävät. Maan eri kolkat olivat tulleet tehtävissä tutuiksi, samoin lukuisat järjestöihmiset.

Tämän kirjoittajallekin hän joskus mainitsi, tarkoituksella hiukkasen liioitellen ja silmää iskien, olleensa työväenliikkeessä melkeinpä kaikissa muissa järjestöjen tehtävissä, paitsi ei naisliikkeessä.¹⁶ Useat työtehtävät olivat lisäksi sivunneet Sivistysliittoa ja sen tehtäväkenttää, jopa pohjoismaisia sivistysjärjestöjä. Monet henkilöt olivat siten ennestään tuttuja. Vieraista kielistä sujuivat hyvin ruotsi ja englanti.

Olavi Hurri paneutui tarmolla uusiin tehtäviinsä. Samalla hän seurasi Arvi Hautamäkeä lukuisiin luottamustehtäviin erilaisissa sivistysjärjestöjen yhteisissä elimissä. Merkillepantavaa oli myös, että lisäksi Hurrista tuli esimerkiksi SN-seuran keskusjohtokunnan jäsen vuosiksi 1967–79 ja 1983–90 sekä puhemiehistön jäsen vuosien 1968–79 ajaksi. Kuten Jussi Pikkusaari on huomauttanut, Hurri pääsi toden teolla paneutumaan Väinö Voionmaan näkemyksiin sivistystyöstä, kun hän laati sittemmin professorista elämäkertakirjoituksen *Tiennäyttäjien* vuonna 1967 valmistuneeseen kakkososaan.¹⁷

---tietolaatikko

”KÄSITTÄMÄTÖN” HONKA-LIITTO

Presidentti Urho Kekkonen jakoi voimakkaasti mielipiteitä. Vuoden 1962 presidentinvaaleihin valmistauduttaessa sosialidemokraatit ja kokoomus hakeutuivat yhteistyöhön, ja niiden ehdokkaaksi tuli entinen oikeuskansleri Olavi Honka. Tämä oli esimerkiksi puolueessa ns. kolmannella linjalla olleelle Mauno Koivistolle muistelmiensa mukaan aivan ”käsittämätön” asia. Hänelle oli jäänyt keskustelusta Väinö Tannerin kanssa vaikutelma, ettei tämäkään ollut halunnut Honkaa ehdokkaaksi.¹⁸ Rafael Paasion mukaan Honka-liitto oli ”suuri poliittinen erehdys”, erityisesti tuossa

¹⁶ Tietoa Olavi Hurrin elämänvaiheista myös laajassa videohaastattelussa (Inkoo 22.10.1993, haastattelijoina kirjoittaja ja Matti Kauppi, Työväen muistitietotoimikunta).

¹⁷ Työläisopiskelija 5–6/1963; Olavi Hurrin muistelmat s 64–68, 71–72, 88–90; Pikkusaari 2014 s 119–124; TSL vuonna 1963 s 3–4, 10; Kinnunen s 483, 485.

¹⁸ Koivisto 1997 s 48–49, lainaus s 48; Jaakko Paavolaisen mukaan Tanner oli kiinnostunut pyytämään professori Heikki Warista presidenttiehdokkaaksi, mutta puolueen ”nuoret miehet” perustelivat Hongan valintaa (Paavolainen 1989 s 469).

tilanteessa.¹⁹

Neuvostoliitto reagoi Honka-liittoon voimakkaasti. Tässä riittää todeta lyhyesti, että syksyllä 1961 ulkopoliitikassa seurasi maiden välisissä suhteissa ns. noottikriisi, joka laukesi sitten Kekkonen tavatessa pääsihteeri Nikita Hruštšovin marraskuussa Novosibirskissa. Itänaapuri luopui samalla YYA-sopimukseen pohjautuneesta sotilaallisten konsultaatioiden ehdotuksestaan. Euroopassa oli suurvaltojen välisiä kasvaneita jännitteitä, Berliinissä varsinkin.

Ehdokas Honka vetäytyi sivuun. Sosialidemokraattien ehdokkaaksi asetettiin kansanedustaja, päätoimittaja Rafael Paasio. Muistelmakirjassaan hän mainitsee olleensa siinä leikissä tarpeellinen ”jänis”. SKDL:n ehdokkaana vaaleissa oli eduskunnan varapuhemies Paavo Aitio, ja puheenjohtaja Emil Skog tuli hieman vastahakoisesti TPSL:n ehdokkaaksi. Skog oli Hongan luopumisen jälkeen hetken jopa valmis luopumaan ehdokkuudestaan jonkun sosialidemokraatin, esimerkiksi pääjohtaja R. H. Oittisen hyväksi. Oittiselta kukaan ei ollut kuitenkaan asiasta kyseltyt. Skog pysyi vaalissa sitten mukana loppuun saakka. Kekkonen valittiin 1.3.1962 alkaneelle toiselle kuusivuotiskaudelleen selvin valitsijamieslukemin.²⁰

Väinö Tannerin esittämää arviota vuoden 1960 puoluekokouksessa vahvisti sittemmin vuoden 1962 eduskuntavaalien tulos, joka antoi TPSL:lle vain kaksi paikkaa. SDP sai 38, mikä oli lähes romahdus, paljon toivottua vähemmän, ja SKDL 47 kansanedustajaa. Maalaisliitosta tuli suurin eduskuntapuolue 53 paikallaan.

Hieman kärjistetty ja alakuloinen 1970-lukulainen näkemys hajanaisesta suomalaisesta työväenliikkeestä oli, että niin puolueet kuin ammattiyhdistysliikekin olivat 1960-luvun alussa umpikujassa. *Suomen työväenliikkeen historia* -teoksen mukaan SDP oli kyvytön työväenehtoiseen politiikkaan, TPSL oli epäuskottava ja kommunistit olivat eristyksissä, ilman vaikutusvaltaa, maalaisliittoa ulkopoliitikassa tukien. SAK oli voimaton ja SAJ epäonnistui yrityksissään. Työläisäänestäjien epäluottamus näkyi vaalikannatuksessa. Muutosta oli kuitenkin muhimassa. Sivistysliitosta kirjassa ei mainita mitään.²¹

Kommunistien suorat rivit

Sekä SKP:n että SDP:n puoluekokoukset ajoittuivat kolmen vuoden rytminsä takia taas samalle vuodelle 1963. Niissä oli suurta eroa, etenkin julkisuudessa nähdyn osalta, mutta yhteisiäkin

¹⁹ Rafael Paasio: Pari piirua vasemmalle, teoksessa *Vallan kahvaa* (Paasio 1979) s 143–144, lainaus s 143.

²⁰ Suomen historian pikkujättiläinen s 852–855 (Timo Vihavainen); *Tasavallan vuodet* s 215–216 (Kallenautio); Salomaa 1964 s 267–270; Paavolainen 1989 s 465–476; Paasio 1980 s 143–150, lainaus s 143; Peltoniemi, Rajala s 161–163; Ripatti 1992 s 183.

²¹ Suomen työväenliikkeen historia s 368–374; ks. myös Suomen poliittinen historia s 281–282 (Kulha); Suomen poliittinen historia 1809–1999 s 278–281 (Nevakivi).

piirteitä oli, kuten havaitaan muutamista pyrkimyksistä. Molemmilla oli myös omat yhteytensä Työväen Sivistysliittoon sekä opinto- ja sivistystoimintaan sen parissa. Kumpikin puolue oli Sivistysliiton jäsen.

Kommunistisen puolueen XIII edustajakokous huhtikuussa Kulttuuritalossa noudatti tuttua kaavaa, josta ei puheenvuoroissakaan poikettu. Valmistelut olivat perusteelliset. Myös painettu, tiivis kokouspöytäkirja noudatti vakiintunutta muotoa.

Puheenjohtaja Aimo Aaltosella oli huhtikuun 12. päivänä avauspuheessaan kapitalismin yleisen arvostelun ohella muun muassa herkullinen mahdollisuus nuijia vielä kertaalleen haaksirikkoutuneen Honka-liiton puuhomiehiä. Hän pelotteli samalla tarkoituksellisesti, että tappiostaan huolimatta tämä liitto ei olisi ollutkaan kokonaan hajonnut. Aaltonen luetteli puheessaan tarkoin kaikki ulkomaiset kutsuvieraat, neuvostovieraat ensimmäisinä. Kotimaista järjestöväkeä, kutsuvieraiden joukkoa, ei kokousjulkaisussa tarkemmin esitelty.²²

Edustajakokouksen keskeinen ydin oli edelleen pääsihteeri Ville Pessin suullisesti esittämä toimintaselostus. Se kuvasi verraten laajasti kansainvälistä tilannetta sekä Suomen tilanteen niin talouden kuin politiikan osalta. Huomattavan kookas osio kertoi taistelusta ”suurpääomapiirien ja oikeiston turmiollista politiikkaa vastaan rauhan ja elämänoikeuksien puolesta”. Ykköskohtana tässä oli toiminta ”rauhan ja Suomen ja Neuvostoliiton ystävyyden puolesta ja hallituskysymys”. Muina jaksoina olivat taistelu työväenluokan oikeuksien puolesta, puolueen työ maaseutuväestön, viran- ja toimenhaltijoiden, vapaan ammatin harjoittajien ja pienyrittäjien hyväksi. Kunnallispolitiikasta oli oma kokonaisuutensa, samoin puolueesta aivan lopuksi varsin iso erittelevä jakso.

Kulttuuripolitiikasta oli oma katsauksensa Pessin puheessa. Mielenkiintoisella tavalla hän aisti maan sivistyselämässä ”vallanvaihdon tunnelmaa”, nuorten uuden sukupolven esiin murtautumista tieteissä, taiteissa ja muussa kulttuurielämässä. Samalla kuitenkin oli kaupallisuus vahvistumassa ”suuren rahan” voimalla. Taiteissa oli leviämässä jopa ”halpahintainen kaupallinen rihkama”. Hänen yksinkertainen ja vaivattoman tuntuinen ratkaisunsa oli tässäkin luonnollisesti sosialistinen yhteiskuntajärjestelmä, ”joka on vapaa ei vain aineellisen vaan myös henkisen työn riistosta”.

Jälleen kerran pääsihteeri muistutti puolueväen aatteellisen selvitystyön tärkeydestä. Sen lisäksi tarvittiin ”kaikkien sivistysystävällisten voimien yhteistyötä”. Hän kiinnitti huomiota myös koulunuudistukseen, yhtenäiskoulun toteuttamiseen, sekä myös korkeakoulujen opetuksen demokratisoimiseen.²³

Samoja aiheita ja ilmauksia toistui keskustelupuheenvuorojen jälkeen kokouksen hyväksymässä

²² Suomen Kommunistisen Puolueen XIII edustajakokous Helsingin Kulttuuritalossa 12.–15.4.1963. 2. p. Helsinki: SKP 1963, Aaltosen avauspuhe s 5–16.

²³ SKP edustajakokous 1963, Pessin toimintaselostus s 17–76, lainaukset s 42, 59, 60, 61.

laajassa päätöslauselmassa. ”Kulttuuripoliittisen yleisen taistelun rinnalla puolue tulee kaikin käytettävissä olevin keinoin suorittamaan kulttuurin kenttätöitä, työväenluokan maailmankatsomuksen mukaista kansansivistystoimintaa ja voimistamaan työväenjärjestöjen kulttuuripyrintöjä.” Oman puolueen parissa tuli vahvistaa aatteellista kasvatustyötä.

Tavoitteena oli vahvistaa opintokerhotoimintaa ja kohottaa sen tasoa. ”Kerhot muodostavat edelleen perustan käytännöllisessä opintotyössä.” Opinto-ohjaajien koulutusta oli tehostettava ja lisäksi tuli etsiä uusia opintomuotoja. Jatko-opiskelun mahdollisuksiakin oli kehitettävä kerholaisille. Luonnollisestikaan ei yhdellä sanallakaan mainittu opintokerhojen emoa, Sivistysliittoa.

Puoluejohdon valinnassa ei koettu yllätyksiä. Aimo Aaltonen jatkoi edelleen puheenjohtajana ja Ville Pessi pääsihteerinä. Keskuskomitean kokoonpanoon tuli joitakin muutoksia. TSL:n toimikunnan aiempi jäsen Lars Junttila jatkoi edelleen keskuskomiteassa.²⁴

Myös SKDL:n parissa jatkettiin opintotoimintaa, niin oman väen kesken kuin myös TSL:n alaisissa opintokerhoissa. Omaan opiskeluun antoivat eväitä Sirola-opiston kirjeopisto ja myös työväen- ja kansantaloille kulttuuri- ja valistustoimintaa tarjonnut Kulttuurityön Keskus ry. Jälkimmäisen yhteyteen oli lisäksi liitetty Ohjelmatyö ry. Kun kansandemokraatit valmistautuivat toukokuun 1964 liittokokoukseensa, nousi edeltäneiden vuosien toimintakertomuksen sivuilla esiin poikkeuksellisen voimakasta Sivistysliiton arvostelua. Kärsivällisyys alkoi nyt selvästikin olla koetuksella.

Kertomuksen mukaan TSL:ssä oli ”muodostunut tilanne, joka saattaa tehdä kansandemokraattien mukanaolon liitossa ajanoloon mahdottomaksi”. Suoraan mainittiin, että liiton sos.dem. johto oli jatkanut ”kansandemokraattien syrjintää liitossa ja siten aiheuttanut nykyisen tilanteen”. Kansandemokraatit olivat kertomuksen mukaan tehneet vuoden 1964 vaihteesta alkaen ”ehdotuksia yhteistoiminnan toteuttamista Työväen Sivistysliitossa oikeudenmukaisella pohjalla, mutta ehdotukset ja neuvottelut eivät ole vielä johtaneet tuloksiin”.²⁵ Mielenkiintoista ja ilmeisen tarkoituksellista oli samalla se, ettei tekstissä mainittu mitään jo tuolla hetkellä vireillä olleesta, uutta lakia koskeneesta suunnitelmasta. Se tulisi nimenomaan avaamaan uusia mahdollisuuksia.

Sosialidemokraattinen kamppailu jatkuu

Mauno Koivistolla ja monilla muillakin samoissa ajatuksissa olleilla oli vuoden 1963 SDP:n

²⁴ SKP edustajakokous 1963, päätöslauselma s 110–139, lainaukset s 131, 136; valinnat s 162–163. Seuraavana vuonna 1964 Neuvostoliitossa Leonid Brezhnevin johtama troikka syrjäytti Nikita Hruštšovin, joka jatkoi sitten elämäänsä eläkeläisenä. Seurannutta ajanjaksoa suunnilleen vuoteen 1985 on luonnehdittu pysähtyneisyyden kaudeksi. Uudistusten sijasta keskityttiin ”kehittyneen sosialismin” saavutusten varjelemiseen. Suomi oli puheissa ja julkilausumissa ”rauhanomaisen rinnakkainelön” esimerkkimaa ja hyötyi varsinkin 1970-luvulta alkaen kahdenvälisessä kaupassa (Vihavainen, Ketola s 258–271, lainaukset s 258, 270).

²⁵ Suomen Kansan Demokraattisen Liiton Toimintakertomukset VI ja VII liittokokouksen väliseltä ajalta (3.4.1961–15.5.1964). Helsinki: SKDL 1964 s 32–33.

puoluekokoukseen mentäessä suuria tavoitteita. Puoluesovintoa oli rakennettava. Muutoksiin tarvittiin henkilöratkaisuja. Lisäksi puolue oli saatava ulos siitä eristyneisyydestään, mihin se oli myös ulkopoliittista syistä joutunut viisikymmenluvun lopulla.

Avauspuheessaan kesäkuun 15. päivänä 1963 puheenjohtaja Väinö Tanner ei HTY:n salissa suoraan puhunut sovinnon tarpeesta, mutta totesi hitaan muutoksen tuovan jäseniä takaisin puolueeseen. Luopiot ja renegaatit hän kyllä mainitsi. Työväenliikkeen kokonaistilanne harmitti Tanneria: ”Edelleenkin kulkevat työväen joukot kolmessa ryhmässä – eikä suinkaan omaksi edukseen.” Puheessaan Tanner kummasteli sitä, että teollistuvaa yhteiskuntaa johti nyt ”maan vanhoillisin aines, agraarit”. Kelloa pyrittiin hänen mielestään kääntämään taaksepäin.²⁶ Tässä sai maalaisliiton tavoin myös TPSL napakan sanallisen läpsäyksen, sillä maalaisliittolaisen Ahti Karjalaisen porvarilliseen enemmistöhallitukseen kuului myös kolme sos. dem. liiton jäsentä, muodollisesti ammatillista keskusjärjestöä edustaen.

TSL:n edustajana kokoukseen osallistui kutsuvieraana jälleen kerran Arvi Hautamäki, mutta hän ei käyttänyt missään vaiheessa kokouspöytäkirjaan kirjattua puheenvuoroa. Kotimaisten kutsuvieraiden, kaikkiaan seitsemän järjestön, mukaan lukien Sivistysliiton yhteisen tervehdyksen esitti SAJ:n puheenjohtaja Veikko Oksanen, aiempi Kutoma- ja neuletyöväen ammattiliiton puheenjohtaja. Hän totesi tällaisen yhteisesiintymisen kuvaavan hyvin sitä hengeltään ja pyrkimyksiltään laajaa, tervettä kokonaisuutta, jonka kansanvaltaisen työväenliikkeen eri työmuodot muodostivat. Ne kaikki olivat tarpeellisia. Samalla hän muun muassa ihmetteli maan hallituksen talouspolitiikkaa, joka koetteli raskaasti palkansaajia. Siihen liittyi suorastaan ”sairas ilmiö”, että hallituksessa oli myös ”ulkoparlamentaarinen puolue, joka tunnetaan nimellä SAK”. Tilanteen muuttamiseksi tarvittiin koko työväenliikkeeltä ”tervettä kokonaisnäkemystä, yhteistyöalttiutta ja vastuuntunnetta”. Se auttaisi myös sivistystyön mahdollisuuksiin.²⁷

Kokouksessa käsiteltiin ja hyväksyttiin hyvin runsas joukko aloitteita ja muun muassa laajahko kulttuuripoliittinen ohjelma. Sitä esitteli kokousväelle kulttuuripoliittisen valiokunnan sihteeri, toimittaja Arvo Salo. Se sivusi sivistystyötäkin. Lisääntyneestä koulutustarjonnasta huolimatta aikuiskasvatukselle todettiin olevan jatkuvasti tarvetta. Siihen tuli kiinnittää enemmän huomiota jo opettajainvalmistuslaitoksissa, samoin ylempien luokka-asteiden oppilaille, jotta heidän siirtymisensä sen pariin olisi aikanaan luontevaa. Yleisistä puitteista todettiin kovin lyhyesti: ”Nyky aikaista aikuiskasvatusta on tuettava ajanmukaisella lainsäädännöllä.”²⁸

Maininta aikuiskasvatuksesta viittasi hiljalleen esiin nousevaan suuntaukseen: järjestöllisen,

²⁶ Pöytäkirja Suomen Sosialidemokraattisen Puolueen XXVI puoluekokouksesta 1963. Helsinki: SDP 1964, avauspuhe s 6–11, lainaukset s 7, 8. – Tanner oli hetken harkinnut luopumista puheenjohtajuudesta jo edellisen puoluekokouksen edellä (Paavolainen 1989 s 461–462).

²⁷ SDP puoluekokous pk 1963 s 21–22, 226, lainaukset s 21.

²⁸ SDP puoluekokous pk 1963 s 164–171 (Salon esittely ja keskustelua); Esityksiä puoluekokoukselle 1963 s 52–65, lainaus s 62 (puolue-toimikunnan esitys).

esimerkiksi TSL:n toteuttaman vapaan kansansivistystyön sijasta alettiin usein puhua ja kirjoittaa yksilökeskeisemmästä aikuiskasvatuksesta. Sivistysliiton ja muiden sivistysjärjestöjen näkökulmasta kansa-sanana sivuuttaminen ei ollut pitkän perinteisen linjan näkökulmasta aivan ongelmatonta.²⁹

Jo ennen kokousta, itse kokoussalissa ja sen ulkopuolella kiinnitettiin paljon huomiota puheenjohtajavaaliin.³⁰ Menettelytapavaliokunta istui pitkän päivän ja haastatteli useita tarjolle asetettuja henkilöitä. Lopulta se esitti ehdolle, tässä järjestyksessä, kaksi kansanedustajaa: Veikko Helle ja Rafael Paasio. He olivat nuorisoliittolaisina tavanneet ensi kerran vuonna 1937 Lohjan työväentalolla ja olleet paljonkin tekemisissä keskenään politiikan kentillä koko viisikymmenluvun. Lippuäänestyksessä 60-vuotias Paasio voitti kokousedustajien äänin 99–66.³¹ Vastaehdokkaaksi pyydetty Helle arvioi muistelmissaan, että Paasion asettama ehto – Väinö Leskisen oli jäätävä pois puoluetoimikunnasta – oli suurin syy siihen, ettei Paasiota valittu yksimielisesti. Heille kahdelle ei jäänyt keskenään mitään hampaankoloon, vakuutti Helle.³²

Paasion pari piirua

SDP:n puoluesihteerinä jatkoi yksimielisesti valittuna maisteri Kaarlo Pitsinki. Esimerkiksi Mauno Koivisto oli muistelmiensa mukaan tyytyväinen Paasion valintaan ja myös Väinö Leskisen putoamiseen puoluetoimikunnasta. Seurauksena oli kuitenkin se, että puoluetoimistoa ja toimitsijajoukkoa johtaneen Pitsingin johdolla ei juuri linjan muutosta tapahtunut. Muistelmissaan Paasio totesi joutuneensa vähemmistön edustajaksi puoluetoimikuntaan. ”Se oli vaikea paikka.”³³

Puoluekokouksen lopulla Rafael Paasio viittasi puheessaan muun muassa sekä puoluesovintoon että yhdistyneiden voimien merkitykseen puolueen voimakasta nousua tavoiteltaessa. Arvokkain, kohteliain sanoin hän kiitti Väinö Tanneria. Mielenkiintoisella tavalla hän myös korosti puoluetoiminnan tiedollista pohjaa sanoen, että oli kehitettävä myös ”omia tietojamme niistä asioista, jotka ovat työmme perustana tai liittyvät siihen läheisesti”. Hän myös muistutti vanhasta iskulauseesta: ”Tieto on valtaa.” Ehkä mielessä olivat omat TSL:n opintokerhovuodet nuorisoliittolaisena 1920–30-luvulla. Hän kiinnitti huomiota myös puolueen nuorisotyön merkitykseen.³⁴

Myöhemmin kesäkuun lopulla 1963 Paasio piti ensimmäisen julkisen puheensa puheenjohtajana. Tampereen sos.dem. kunnallisjärjestön edustajiston kokouksessa Viikinsaareissa Paasio puhui ilman

²⁹ Niemelä s 36; Ojanen s 65.

³⁰ Valmisteluista ks. esim. Paavolainen 1989 s 477–479; Paasio 1980 s 164–166, 170–171.

³¹ SDP puoluekokous pk 1963 s 176–177, 186.

³² Helle 1981 s 198–199; Veikko Helle (1911–2005) ks. myös Suomen kansanedustajat I s 203.

³³ Koivisto 1997 s 50–51; Paasio 1980 s 191–172, lainaus s 172.

³⁴ SDP puoluekokous pk 1963 s 212–217, lainaus s 213; Rafael Paasiosta (1903–80) ks. esim. Suomen kansanedustajat II s 727.

kirjoitettua tekstiä, mutta *Kansan Lehden* päätoimittaja Vilho Halme tallensi puhetta paperille ja lehteensä. Puheen ydinkohtia oli havainto, että puolueen vasemmalla puolella oli 27 prosenttia äänestäjistä, paljon enemmän kuin muissa pohjoismaissa. Tämä työväen kenttä oli jäänyt puolueelta huomiota vaille, mutta nyt siihen oli tehtävä muutos. Paasio korosti, ettei vasen laita saanut vuotaa. Puheesta tuli lehteen ytimekäs tiivistys, ja kirjattu linjaus ”pari piirua vasemmalle” sai heti siivet alleen. Mittayksikkönähän piiru oli olematon, varsinkin tykistössä, mutta ilmauksellaan Paasio halusi vain kuvaannollisesti selventää puolueen kuvaa. ”Tarkoituksena oli ennenkaikkea korostaa puolueen luonnetta työväenpuolueena”, hän totesi myöhemmin.³⁵

Kun puolueen hajaannus oli edennyt vähitellen jyrkentyen pitkin 1950-lukua, ei sovintoakaan saatu nopeasti aikaan. Tässä kohdin riittää todeta, että lukuisia neuvotteluja käytiin, ja vuoden 1964 alussa saatiin aikaan sovintoehdotuskin. Se kaatui lopulta TPSL:n toisessa puoluekokouksessa toukokuussa 1964 Aulangolla enemmistön vastahankaan. Emil Skog palasi kuitenkin takaisin vanhaan puolueeseensa, samoin lukuisat muut, mutta TPSL jäi nyt Aarre Simosen johdettavaksi.³⁶

Aatteellinen keskustelu ei katkennut sosialidemokraattisen puolueen eheytyessä. Edelleen löytyi erilaisia mielipiteitä ja näkökulmia. Ainahan niitä riittää. Erityisesti pääkaupungissa sosialidemokraattien piiritoiminnassa alkoi hahmottua kuusikymmenluvun alkuvuosina hienoista eroa perinteellisempien ja itseään edistyksellisemmiksi luonnehtivien välillä. Kasvava radikaalisuus, vasemmistolaisuus kumpusi osaltaan siitä, että piirin johto ei täysin omaksunut uutta, paasiolaista piirulinjausta. Hiljalleen jakauma sai vakiintuneempia muotoja.³⁷ Aatteellista kirjoa oli luonnollisesti havaittavissa muuallakin maassa. Sivistystyöhön siitä ei muodostunut vedenjakajaa.

Puheenjohtajaa vaihtanut sosialidemokraattinen puolue ryhtyi parantamaan suhdettaan presidentti Kekkoeseen. Yhtenä keskeisenä vaikuttajana ja viestinviejänä toimi pankinjohtaja Mauno Koivisto. Kekkonen tuli vastaan: ulkopoliittisia kysymyksiä vakavasti harrastanut Paasikivi-seura piti yhden tilaisuutensa Helsingin työväentalolla syyskuussa 1964. Puhujana oli tasavallan presidentti Urho Kekkonen. Väinö Leskinenkin istui eturivissä kuuntelemassa. Rafael Paasion mukaan perinteisen henkisen rajan eli Pitkäsillan ylitse tuleminen osoitti Kekkoselta poliittisten realiteettien tajuua.

Puolue rakensi määrätietoisesti myös idänsuhteitaan, ei Kekkosen avulla, vaan Kekkosen ohittaen, kuten Mauno Koivisto on muistelmissaan luonnehtinut. Mielenkiintoista oli sekin, että hänen mukaansa jo kuusikymmenluvun puolivälistä alkaen myös leskisläisten keulahahmo Väinö Leskinen alkoi hakeutua uudenlaisille, naapuriyhteistyön linjoille. Muutoksen vauhdissa ja käänteissä eivät innokkaimmat leskisläiset kannattajat tahtoneet pysyä mukana. Osa jatkoi

³⁵ Paasio 1980 s 175–176; Paasio 1979 s 145, myös lainaukset.

³⁶ Peltoniemi, Rajala s 196–211.

³⁷ Helsingiläisten O- ja E-ryhmittymien (niin sanotut oikeisto ja edistysmieliset) muotoutumisesta ks laajemmin Matti Simola: Helsinki punaiseksi. Helsingin edistysellinen sosialidemokratia 1964–1975. Sastamala 2014 (Simola 2014) s 13–20.

vanhaleskisläisellä, aatteellisesti oikeistolaisemmalla kannalla.³⁸ Sosialidemokraatit murtautuivat uudelleen esiin voimakkaaksi yhteiskunnalliseksi vaikuttajaksi monien vuosien takamatkalta niin nopeasti, että vauhti hämmästytti puoluetta itseäkin.³⁹

Vielä muunkinlaisia uusia tuulia oli ilmassa. Kalevi Sorsa on viitannut muistelmissaan siihen voimakkaaseen muutokseen, jonka suomalainen yhteiskunta koki parissa vuosikymmenessä sotien jälkeen. Uusi aika tarvitsi uudennaisia ihmisiä, jotka uskaltaisivat katsoa myös puolueensa reunalautojen yli. ”Työväenkulttuuri oli 50-luvulle saakka niin vahva ja laaja-alainen, suorastaan kaiken kattava kehdestä haetaan, että kansanedustajaksikin valittu työväentalon kasvatti jäi iäksi sen piiriin – heistä tuli hienoja aatteen ihmisiä, mutta tehottomia johtomiehiä tasavallalle, kun eivät muuta yhteiskuntaa tunteneet.” Sorsan itsensä olivat olosuhteet eli työt ja kansainväliset tehtävät ”kiskoneet ulos tästä hienosta, mutta ahtaasta piiristä jo 50-luvulla”.⁴⁰ Sama päti myös Sivistysliittoon, muutokseen piti osata ja uskaltaa tarttua, vaikka Sorsa ei siitä maininnutkaan.

Aloite tuottaa opintokerholain

Kuusikymmenluvun alkuvuosista, osin juuri vuodesta 1963 muodostui monellakin tavalla suomalaiselle työväenliikkeelle merkityksellinen taitekohta. Vankan ja yhtenäiseltä näyttäneen SKP:n julkisivun takana oli uudistumisajatuksia, joita erityisesti alkoi nousta esiin SKDL:n sosialistien keskusteluissa. Jo vuoden 1956 paljastukset olivat herättäneet muutoshaluja. Esimerkiksi useat kulttuurijärjestö Kiilan jäsenet irtautuivat silloin kokonaan kommunistisesta liikkeestä.

Kirjailija Jarno Pennasen toimittama uusi *Tilanne*-lehti ravisteli vuodesta 1961 alkaen tuoreisiin ajatuksiin. Kaksi vuotta myöhemmin SKP:n vanhoillinen johto ryhtyi vastavetona julkaisemaan *Aikalainen*-lehteä, johon se sai aluksi keulahahmoksi runoilija Pentti Saarikosken. Pian runoilijan ja lehdenkin linjanvedot muuttuivat uudistusten suuntaan.⁴¹ Ajassa nousevia kulttuuripolitiikan radikaaleja ajatuksia nosti toisaalla esiin sosialidemokraatti Arvo Salon vuosina 1959–61 päätoimittama *Ylioppilaslehti*. Lehti oli viisikymmenluvulta alkaen esitelty myös modernismin näköaloja.⁴²

Sosialidemokraattien sovinto otti ensi askeleita eteenpäin. Sekin heijastui helpottaen Sivistysliiton keskeiseen toimintakenttään. Lisäksi kaksikin liittoa sivuavaa asiaa nytkähti viimein vuoden 1963 kuluessa liikkeelle.

Eduskunnassa hyväksyttiin marraskuun 23. päivänä 1963 työväenpuolueiden ja maalaisliiton äänin

³⁸ Koivisto 1997 s 55–67; Paasio 1979 s 146; ks. Leskisestä myös Lönnqvist s 107–108.

³⁹ Suomen poliittinen historia 1809–1999 s 280–281 (Nevakivi).

⁴⁰ Kalevi Sorsa: Sisäänajo. Helsinki: Otava 1998 (Sorsa 1998) s 123, myös lainaukset.

⁴¹ Ks. Haikara s 167–169, 180–182, 198–200; Rinne 2006 s 196–199, 220–226.

⁴² Ks. esim. Kolbe 1993 s 631–632, 653–654.

123–68 ponsi, jolla eduskunta asettui koulunuudistuskysymyksessä yhtenäiskoulun periaatteen kannalle. Ratkaisussa hyväksyttiin toivomus, jolla edellytettiin ”hallituksen ensi tilassa valmistavan koulunuudistusta koskevat lakiesitykset ja antavan ne välittömästi eduskunnan käsiteltäväksi”, kuten TSL:n toimintakertomukseen asiakohta muotoiltiin. Seuraavana vuonna R. H. Oittinen sai jälleen johdettavakseen uuden peruskoulukomitean, nyt valmistelemaan jo puitesuunnitelmaa ja tarvittavaa lainsäädäntöä.⁴³ Pitkään valmisteltu koulunuudistushanke, Oittisen ja miksei myös TSL:n sekä työväenpuolueiden yhteinen lempilapsi, saatiin näin toden teolla alulle valtionhallinnossa. Jo kolmekymmenluvun lopulla se oli ollut pienenä, joskin havaittavana pilkkeenä monien ennakkoluulottomien, koulutuksen tulevaisuuteen tähynneiden silmäkulmassa.

Uusi opintokerholaki puolestaan liikahti jo hieman aikaisemmin eteenpäin samana vuonna 1963, joskin toisin kuin oli ajateltu ja odotettu, ei opetusministeriön valmistelusta vaan yksittäisen kansanedustajan lakialoitteen pohjalta. Kaikkien sivistysjärjestöjen pohjustustyötä oli toki tehty pitkään eduskuntaryhmien suuntaan, kuten edeltä muistetaan.

Maalaisliiton kansanedustaja Olli Kervinen Mikkelin läntisestä vaalipiiristä teki aiheesta lakialoitteen, johon hän kokosi kaikista eduskuntaryhmistä 18 allekirjoitusta. Hänellä oli itsellään taustaa maatalousopistosta sekä opintokerhotoiminnasta ja hän toimi pitkään Suur-Savon 4H-piirin toiminnanjohtajana.⁴⁴ Hän ei ollut suinkaan aivan yksin liikkeellä. Opintotoiminnan Keskusliiton toiminnanjohtaja Uno Peltoniemi oli ollut aloitteellinen kansanedustaja Kervisen suuntaan ja kirjoitti hänelle tekstiluonnoksenkin. Valmisteluapua saatiin myös muilta sivistysjärjestöiltä, on Eero Ojanen maininnut.

Asialle oli laajaa myönteistä tukea, mikä sitten näkyi hyvin nopeana käsittelyaikana. Monilla aikakauden kansanedustajilla oli henkilökohtaista kokemusta kansansivistystyöstä. Annastiina Henttinen on korostanut, että kaikissa puolueissa oli myötämielisiä tunteja asian edistämisen tärkeydestä. Käsittelypuheenvuoroissa painottui opintotoiminnan erityinen merkitys maaseudulle. Esimerkiksi kansanedustaja Uki Voutilainen (sd) toi esiin, että ”opintokerho on monen syrjäseudun ihmisen, Matin ja Maijan ainoa korkeakoulu kansakoulun jälkeen”.⁴⁵

Taustalla lienee ollut myös järjestöjen pientä taktikointia, sillä aloitteentekohetkellä pääministerinä oli maalaisliittolainen Ahti Karjalainen ja opetusministerinä kansanpuolueen Armi Hosia. Poliittinen tilanne oli kokonaisuudessaan kuitenkin epävakaa ja hallituksen jatko arvoitus. Eduskunnan sivistysvaliokunta käsitteli aloitteen laiksi opintokerhojen valtionavusta syksyllä 1963 ja hyväksyi sen yksimielisesti.

Joulukuun 1963 puolivälissä hallitus vaihtui. Silloin aloittaneen virkamieshallituksen pääministerinä oli Reino Lehto. Myös opetusministeri vaihtui: uudeksi tuli Reino Oittinen, jo

⁴³ TSL vuonna 1963 s 4; ks. myös Tasavallan vuodet s 239 (Kallenautio); Ripatti 1992 s 248–253.

⁴⁴ Olli Kervisestä (1924–97) ks. Suomen kansanedustajat I s 385–386.

⁴⁵ Henttinen s 93–94, lainaus s 94.

neljännen kerran, nyt ns. ammattiministerinä. Aloite ei vaarantunut. Varsinainen eduskuntakäsittely siirtyi vuoden 1964 puolelle; siis sattumoisin Sivistysliiton 45-vuotisjuhlavuoden puolelle. Laki hyväksyttiin eduskunnan täysistunnossa torstaina 23.1.1964, mutta se astui voimaan vasta vuoden 1965 ensimmäisenä päivänä.

Opintokerhotoiminta sai nyt ensimmäisen kerran laissa määritellyn ja säädellyn aseman. Se oli merkittävää jo sellaisenaan. Kerhotoiminnan luonne ei sinänsä muuttunut, mutta se sai lain avulla tavallaan turvatummalla aseman ja mahdollisti pitkäjärjenteisemmän toiminnan suunnittelun. Lain mukaan valtio tulisi taloudellisesti tukemaan määrättyjä ehtoja täyttävää opintokerhotoimintaa, jota opintokeskukset järjestävät ja kouluhallitus valvoo. Taloudellinen tuki ei kuitenkaan muodostunut läheskään niin suureksi kuin innokkaimmissa toiveissa oli ollut.⁴⁶

Jorma Kalela on luonnehtinut Olavi Hurrin pääkirjoitusta *Työläisopiskelijassa* 8/1964 ”uuden aikakauden eräänlaisena lähtölaukauksena”.⁴⁷ Hurri näki edessään työväenliikkeen suuren nousun ja omaehtoisen sivistystyön välttämättömän kytkeytymisen siihen. Hän myös toivoi, että ”tämä vaihe olisi nyt todellinen ja kestävä”. Jos TSL:n edustamalle työlle olisi aiemmin annettu ”keskeisempi ja todellisempi osuus työväenliikkeessä”, olisivat hänen mukaansa niin työväenliikkeen kuin maankin asiat toisella tolalla kuin ne nyt olivat. Vastuu ei hänestä niinkään ollut työväenliikkeen. Taustalla olivat myös sisällissodan jälkeiset karut vuodet, lapualaiskausi ja vielä sotavuodetkin jälkiseurauksineen. Aikaa oli menetetty.⁴⁸ Epäilemättä Hurrin toiveikkudelle ja pienelle jossittelulle antoivat pontta oman liikkeen eheytyksen myönteiset ainekset, edellisen vuoden puoluekokouksen linjaukset ja myös uuden lain voimaan astumisen odotus.

Sivistysliitossa tervehdittiin tyydytyksellä uutta, kansansivistysjärjestöjen pitkään odottamaa ja toivomaa lakia. Arvioitiin, että se tulisi tukemaan ja parantamaan tämän opintotoimintamuodon edellytyksiä. Liitossa todettiin, että lakia voitiin myös pitää ”yhteiskunnan virallisena arvostuksen ja tunnustuksen osoituksena opintokerhotoiminnalle”.

Liiton parissa valmistauduttiin ahkeralla työllä uuden lain tuloon, erityisesti syksyn 1964 kuluessa. Liiton piti olla siihen valmiina ja samoin opintokerhojen tuli olla kaikkien asetettujen vaatimusten mukaisia uudessa tilanteessa. Vuonna 1964 TSL valmisti myös yhdessä Kulutusosuuskuntien Keskusliiton kanssa opintokerhotoimintaa esittelevän opetuselokuvan.

Kiinnostus kerhotoimintaan kasvoikin jo ennen lakia kaudella 1963–64, jolloin pari sataa uutta kerhoa aloitti. Monien edeltäneiden vuosien ponnistelut tuottivat tulosta. Voi hyvin todeta, että uusi mies, loppukesällä 1963 pääsihteerinä aloittanut Olavi Hurri sai uuden lain myötä koko lailla vauhdikkaan, ellei suorastaan lentävän lähdön. Kauden opintokerhojen yhteismäärä oli 1518. Niissä

⁴⁶ Ojanen s 72; TSL vuonna 1963 s 4; TSL vuonna 1964 s 5. Opintokerhon osuus oli 32 mk, pian sentään jo 55 mk (noin 100 euroa).

⁴⁷ Kalela 1978 s 43, myös lainaus.

⁴⁸ Olavi Hurri: Työväen sivistystyön asema tänään ja huomenna. *Työläisopiskelija* 8/1964, myös lainaukset.

oli kaikkiaan 18 337 opiskelijaa, pieni enemmistö 51,8 prosenttia naisia. Eniten kerhoja oli Turun ja Porin läänissä 1 327, Uudellamaalla 269, Hämeessä 232, vähiten Vaasan läänissä 37, Pohjois-Karjalassa 52 ja Lapissa 53. Valtaosa kerhoista, noin 96 prosenttia, toimi kaupungeissa tai muissa asutuskeskuksissa.

Eniten opintokerhoja oli sos.dem. nuorten keskusliiton parissa (218), seuraavana olivat KK:n osuusliikkeet (191), sos. dem. työväenyhdistykset (153), SKP:n osastot (151), SAK ja sen liitot (140), sos.dem. naisten keskusliitto (122) sekä SAJ ja sen alaiset liitot (79). Muutamia esimerkkejä pienemmistä kerhomääristä olivat SKDL:n osastot (69), Nuorten kotkien keskusliitto (67), TUK:n urheiluseurat (15), TPSL:n paikallisosastot (19) ja TUL:n seurat (4).

Eniten opiskeltiin järjestötehtäviä, sitten kaunokirjallisuutta ja kunnallistietoa. Luettelossa oli kaikkiaan runsaat 30 aihepiiriä. Luettelon puolivälissä olivat edelleen suosittuna olleet sosialismi ja työväenliike, näyttämötaide, ammattiyhdistystieto sekä muun muassa kansainväliset kysymykset ja kirjanpito sekä eri kielet. Vähiten opiskeltiin vastaavasti raittiustietoa, kodinhoitoa ja kodin sisustusta sekä taidetta ja taidehistoriaa. Esperantoakin opiskeltiin vielä neljässä kerhossa kaudella 1963–64. Yhteiskunnallis-taloudellisia aineita opiskeli noin 50 prosenttia kaikista kerholaisista, humanistisia aineita noin 30, käytännöllisiä aineita noin 16 sekä kieliä hieman yli kolme prosenttia.

Myös kirjeopiston opiskelijamäärät lisääntyivät. Kirjeopiskelu laajensi TSL:n parissa jalansijaansa toden teolla vasta sotavuosien jälkeen. Vuonna 1949 ylittyi 10 000 opiskelijan määrä ensi kerran. Varhempina aikoina kirjeopiskelijat paneutuivat suomen kieleen, järjestötehtäviin, suulliseen ja kirjalliseen esitystaitoon sekä vieraisiin kieliin. Kolmekymmenluvulla tulivat etualalle opistojen valmistuskurssit. Sotien jälkeen lisääntyivät yhteiskunnalliset aineet ja järjestötehtävät. Kunnallistieto vahvisti asemiaan 1960-luvun alussa. TSL:n kirjeopisto sai syksyllä 1964 käyttöönsä oman huoneiston.

Erilaisia kursseja järjestettiin liitossa vuoden 1964 kuluessa yhteensä 54 ja niillä oli kaikkiaan 151 luentoa. Kuulijoita oli runsaat 6300 henkilöä. Liiton opintoneuvojat tekivät kauden aikana 200 opastus- ja tarkastusmatkaa käyttäen niihin kaikkiaan 672 matkapäivää.⁴⁹

Sivistysliiton vuoteen 1964 sisältyi paljon muutakin kuin iloa ja innostusta toivotusta opintokerholaista. Mielenkiintoinen uusi avaus oli kesällä 1964 historianopettajille järjestetty kolmepäiväinen kurssi. Se toteutettiin ”työväenliikkeen kysymysten merkeissä” Väinö Voionmaan opistolla. Lisäksi liitto osallistui Sokeiden keskusliiton pyynnöstä sokeiden opinto-ohjauskurssin järjestämiseen.⁵⁰

----tietolaatikko

⁴⁹ TSL vuonna 1963 s 4, myös lainaus; TSL vuonna 1964 s 5, 11–14, 23; K. Pmi [Kalevi Pihanurmi]: TSL:n kirjeopisto toiminut 40 vuotta. Työläisopiskelija 9–10/1961.

⁵⁰ TSL vuonna 1964 s 5, myös lainaus.

YRJÖ KALLINEN, OMAN TIENSÄ KULKIJA

Kun Kulutusosuuskuntien Keskusliiton valistusosaston päällikkö Yrjö Kallinen valittiin 47-vuotiaana vuonna 1933 TSL:n toimikunnan jäseneksi, alkoi hänen yli kolmen vuosikymmenen mittaiseksi muodostuva taipaleensa liiton johtotehtävissä. Vuonna 1940 hänestä tuli liiton varapuheenjohtaja ja professori Väinö Voionmaan poismenon jälkeen loppukevällä 1947 liiton puheenjohtaja. Siinä tehtävässä hän toimi aina maaliskuuhun 1965 saakka. Näiden runsaan kolmenkymmenen vuoden kuluessa Suomi muuttui aivan tavattomasti, ja myös TSL koki voimakkaita toiminnallisia murroksia.

Yrjö Kallista on varsin hankala yksiselitteisesti hahmottaa työväenliikkeen jäsenenä ja yhteiskunnallisena vaikuttajana. Hänen kiinnostuksensa vaikkapa itämaisia uskontoja ja maailmankäsityksiä kohtaan (esimerkiksi zen, buddhalaisuus, hindulaisuus, Mahatma Gandhin opit) tai filosofinen taikka vahvasti psykologisoiva otteensa yhteiskunnallista toimintaa kuvatessaan (lähtökohtina muun muassa Bertrand Russell, Erich Fromm, Karl Mannheim, Leo Tolstoi, Arnold Toynbee) eivät ihan jokapäiväisen eleettömästi istuneet rivisosialidemokraatin muottiin. Sitä hän ei ollutkaan. Hän oli sosialistinakin oman tiensä kulkija.

Opintie alkoi kansakoulusta, mutta sitten elämänkoulussa hän oli erittäin innokas itseopiskelija, ja lukemisen kirjo oli hyvin laaja, vieraita kieliä myöten. Kaunokirjallisuutta siihen ei lainkaan sisältynyt, aivan tarkoituksella. Kallinen pääsi rautateille töihin 19-vuotiaana vuonna 1905. Jo varhain hän omaksui pasifistisen, teosofisen elämänkatsomuksen. Viimeistään punavankina sisällissodan jälkeen hän löysi näistä käsityksistä oman ajattelunsa peruskivet. Matti Salminen on muotoillut, että Kallisen filosofian perusta muotoutui sisällissodan jälkeen kahden peruskäsitteen ympärille: kaiken olevaisen ykseyden ja tästä johdetun veljeyden varaan. Tästä perustasta juontui hänen koko myötätuntoinen toimintansa kanssaihmissen hyväksi.

Sakari Kiuru on todennut, että Kallisella oli selkeä maailmankuva. ”Hänellä oli sanottavaa, sanoma. Ja sen julistaminen kansalle puhujamestarin keinoin oli elämäntehtävä.”

Vapauduttuaan vuoden 1921 lopulla Kallinen työskenteli ensin Teosofisen seuran palveluksessa. Hän oli jonkin ajan myös metallityömiehenä. Vuonna 1924 toimitusjohtaja Väinö Hupli houkutteli hänet osuustoimintaliikkeen palvelukseen, KK:n puhujaksi. Siihen ruotuun Yrjö Kallinen istui hyvin: olemus oli miehekkään ryhdikäs, ääni voimakas, sävykäs ja kantava, filosofisen monipolviset lauseet ajatuksin ladattuja ja kuulijoita vähintäänkin askarruttavia. Osuustoiminta-aitteen ilmentämä yhteisöllisyys oli vahvasti verissä jo isän perintönä. Vuonna 1927 hänestä tuli valistusosaston hoitaja eli osastopäällikkö. Tästä johtajan tehtävästä hän jäi eläkkeelle vuonna 1955. Kaksi vuotta myöhemmin hän sai tasavallan presidentin myöntämänä opetusneuvoksen arvonimen; ”papatusneuvokseksi” hän joskus itseään luonnehti.

Monilla varttuneemmilla suomalaisilla tuntuu olevan vahva muistikuva Yrjö Kallisesta puhujana ja nimenomaan vuonna 1971 televisiossa esitetyn ohjelman *Elämmekö unessa* ansiosta. Mitä hän siinä sanoi toimittaja Hilikka Pietilän haastattelussa, ei tule mieleen, mutta muistiin on jäänyt vakuuttavan puhujan levollinen ja samalla määrätietoinen olemus.⁵¹ Jussi Pikkusaaren luonnehdinnan mukaan Kallinen vaikutti puhujana varsinkin työväenliikkeen rivijäseniin, ei niinkään johtavissa asemissa olleisiin. Hän toimi myös Työväen Akatemiassa luennoitsijana ja puhetaidon opettajana.

Kallisen elämään sisältyi monia erikoisia, suorastaan ristiriitaisia piirteitä. Hänen elämänasenteensa oli lähtökohtaisesti myönteinen, mikä heijastui monin tavoin. Suostuipa hän esimerkiksi kerran vuonna 1941 toimimaan pyynnöstä luennoitsijana myös Suomen aseveljien liiton neuvottelupäivillä. Aiheena oli ”puhetaidon kehittäminen”. Vastaus oli ehkä odottamattomankin suopea. Kenraali Paavo Talvelankin on mainittu olleen vaikuttanut.

Hiukkasen erikoista oli sekin, ettei Kallisella ollut 1920-luvulla pitkiin aikoihin lainkaan pysyvää asuntoa. Hänellä oli vain sopimus Helsingin Vuorikadulla olleen matkustajakodin kanssa tilapäisestä yöpymisestä puhujamatkojen lomassa. Siellä olivat tallessa myös hänen tärkeät kirjansa.

Suhde teosofiaan muodostui 1940-luvulta alkaen etäisemmäksi. Hän oli eronnut kirkosta vuonna 1933 ja siirtynyt Helsingin väestörekisteriin. Mutta kuitenkin hän liittyi luterilaisen seurakunnan jäseneksi uudelleen vuonna 1950, kuten Jussi Pikkusaari on maininnut.

Vaikka Yrjö Kallinen ei muistelmissaan lainkaan maininnut TSL-vaiheitaan, hän harrasti sivistysasioita monipuolisesti ja hoiti liitossa oman tonttinsa tunnollisesti. Yhdessä kirjeessään hän kyllä kerran sota-aikana pohti pitäisikö hänen luopua TSL-tehtävistään. Se oli kuitenkin ohimenevä hetki. Kyösti Suonojan mukaan Kallinen kosketteli harvemmin puheissaan sivistysliikkeen aiheita tai kysymyksiä, eikä hän ollut edeltäjänsä Voionmaan ajatusten tulkki. ”Hän ammensi saamansa ainekset omista lähteistään ja oli siinä mielessä täysin omaperäinen ja itsenäinen.” Liiton toimikunnan kokouksissa hänen puheenvuoronsa olivat usein yleisluontoisia ja periaatteellisella tasolla, ja pääsihteeri sai muotoilla yksilöidyn ratkaisuehdotuksen.

Työväen muistitietotoimikunnan sihteeri Heimo Huhtanen teki vuonna 1971 Yrjö Kalliselta laajan haastattelun, jota Matti Salminen lainaa.⁵² Sen mukaan Kallinen arvosti suuresti edeltäjänsä Voionmaata ja piti tätä hyvin lämminhenkisenä henkilönä. Hän antoi tunnustusta liiton kaikille muillekin keskeisille toimihenkilöille. Erityisen suuren painon hän antoi oman kautensa ajalta Arvi Hautamäelle. Salmisen arvion mukaan puheenjohtaja Kallinen ei halunnut itse nousta TSL:n toiminnassa eturiviin, vaan antoi tunnustuksen ja tilaa käytännön sivistystyön tekijöille.

Vaikka Yrjö Kallinen oli TSL:n tehtävissä mukana edistämässä työväenkulttuurin erilaisia

⁵¹ Katkelma tv-haastattelusta Salminen s 264–266 ja kokonaisuudessaan Kallisen puheista kootussa teoksessa *Elämmekö unessa* (1971); puhe on nykyisin katsottavissa YouTubessa.

⁵² Salmisen kirjassa Heimo Huhtasesta on tullut joka kohdassa Huhtanen.

ilmentymiä, näyttää hänen suhteensa siihen olleen hivenen omintakeinen. Vuonna 1943 hän esimerkiksi muotoili *Työläisopiskelijassa* niin, että ”ei ole olemassa eikä tarvita mitään erikoista työväen kulttuuria, vaikkakin tarvitaan työväenliikkeen kulttuuriohjelma”. Hänen mukaansa oli olemassa vain inhimillistä kulttuuria.

Tosin tämä ”inhimillinen kulttuuri” oli nyt ”kapitalis[tis]-porvarillisessa vaiheessaan sen taloudellisen pohjan vuoksi, mille se nykyisin rakentuu”. Siinä kulttuurissa oli paljon hyvää ja elinkelpoista, mutta myös vanhentunutta ja sosiaalisesti tuhoisaa. Kallisen mukaan ainakin valveutuneet työläiset pystyivät ”vaikuttamaan kulttuuria uudistavana voimana, sosiaalisesti vapauttavien, luovien arvokäsitysten kannattajina, siis inhimillisen kulttuurin edistäjinä eräältä tärkeältä osalta, sen edistymisen tiellä olevien pahimpien esteiden poisraivaajina”.

Pasifisti puolustusministerinä vuosina 1946–48 oli erikoinen elämänvaihe. Se tosin selittyi tuon ajankohdan epävakaa tilanteella ja osin presidentinkin toiveesta. Vuoden 1948 eduskuntavaaleihin Kallinen ei halunnut enää osallistua. Mutta oman sos.dem. keskusteluseuransa pyynnöstä hän suostui vuonna 1958 vielä ehdolle, vaan ei tullut valituksi. Oman arvionsa mukaan häntä käytettiin vain vetonaulana puhetilaisuuksissa. Mainittiinpa hänen nimensä mahdollisena sosialidemokraattisena ehdokkaana myös ennen vuoden 1962 presidentinvaaleja, mutta siihen hän ei ollut lainkaan halukas. Sen sijaan hän osallistui eläkeläisenä mielellään osuusliike Elannon vaaleihin ja oli edustajistossa vuodet 1959–65. Helsingin kaupunginvaltuustossa hän istui vuosina 1957–60.

Yrjö Kallinen solmi avioliiton Aune Ester Niemelän kanssa varttuneella iällä vuonna 1945. Yhteinen koti sijaitsi Helsingin Töölössä, Runeberginkadulla. Kesäpaikka Mölandetin saarella Sipoon saaristossa oli puutarhoineen todellinen henkireikä, suorastaan paratiisi. Alkuun sinne pääsi saaristoreitin matkustaja-aluksella, myöhemmin omalla moottoriveneellä. Kallinen hankki saaren välirauhan vuonna 1940. Hirsirakennus valmistui syksyllä 1943. Se ei ollutkaan ihan vähäinen kesämökki. Esimerkiksi puolustusministerinä ollessaan hän otti siellä vastaan suomalaisia kenraaleja ja myös ulkomaisia sotilasasiamiehiä. Kirjasto huone oli tärkeä ja tarpeellinen, kirjajhyly peitti kokonaisuudessaan yhden seinän.⁵³

Työväelle kaksi sivistysjärjestöä

TSL:n vuoden 1964 toimintakertomuksen alussa mainittiin, että syyskuun ensimmäisenä päivänä tuli kuluneeksi 45 vuotta liiton perustamisesta. Vuosi oli kuitenkin niin täynnä arkista aherrusta, tavanomaista toimintaa, muun muassa uuden opintokerholain edellyttämiä valmisteluja, ettei tällaista epätasaista merkkivuotta sen kummemmin juuri juhlistettu.

⁵³ Tietoja koottu: Työläisopiskelija 5/1943; Kallinen 1972, eri kohdin; Kiuru 2004 s 119–123; Pikkusaari 2014 s 84–88; Salminen, eri kohdin, esim. s 128, 174, 196–200, 245, 262; Suonoja 2019, eri kohdin, esim. s 34, 39–44, 96–98, 250–254, 259–266.

Vuoteen sisältyi kuitenkin aivan poikkeuksellisen merkittävä taitekohta suomalaisen työväenliikkeen sivistystoiminnan vaiheissa, vaikka toimintakertomuksessa se kuitattiin niukasti, muutamilla riveillä. Sosialidemokraattien ja kansandemokraattien/kommunistien kahlehdittu yhteistoiminta yhteisen TSL-katon alla päättyi. Se oli helpotus molemmille ja varmasti vapautti henkisiä voimavaroja.⁵⁴

Vasemmistolaisten järjestöjen, SKP:n, SKDL:n sekä kansandemokraattisten naisten ja nuorten järjestöjen irtautumisen omilleen mahdollisti uuden opintokerholain turvaama taloudellinen tuki opintokeskusten opintokerhoille. Hieman erikoiselta ja tarkoitukselliselta unohdukselta vaikutti, ettei uutta lakia lainkaan mainittu uuden sivistysjärjestön perustamisen taustalla SKDL:n omassa toimintakertomuksessa ennen vuoden 1967 liittokokousta. Kertomuksessa todettiin vain, että kansandemokraattien ”sivistystoiminnan organisaatiossa tapahtui vuonna 1964 merkittävä muutos”, ja uusi järjestö perustettiin. Tekstin mukaan ”ratkaisuun päädyttiin sen jälkeen, kun keskustelut Työväen Sivistysliiton toiminnan kehittämistä tasapuolisuuden pohjalta eivät tuoneet tulosta”.⁵⁵

Vaikka tammikuussa 1964 hyväksytty laki (L 186/1964) astui voimaan vasta seuraavan vuoden 1965 alussa, erosivat mainitut järjestöt sekä muutamat ammattiliitot Sivistysliitosta kesäkuun 1964 ja maaliskuun 1965 välisenä aikana. Niiden jäsenyys katsottiin päättyneeksi vuoden 1964 lopussa.⁵⁶ Epäilemättä irtautumiseen kannustivat kaikki lukuisat koetut pettymykset erilaisissa valintatilanteissa sekä jatkuva, varmaankin henkisesti nöyryyttävä ja kirvelevä alakynnessä olo yhteisen liiton hallinnossa ja toiminnassa, mitä myös vuosien takaiset sääntömuutokset olivat vahvistaneet.

Kansandemokraattista/kommunistista liikettä lähellä oleva Kansan Sivistystyön Liitto ry (KSL) perustettiin sitten virallisesti keskiviikkona 28.10.1964 Helsingissä Kulttuuritalolla 31 henkilön voimin. Ensimmäiseksi puheenjohtajaksi valittiin 35-vuotias kemiläissyntyinen SKDL:n kansanedustaja Anna-Liisa Tiekso, joka oli valittu eduskuntaan Lapin läntisestä vaalipiiristä.⁵⁷ Hän toimi tehtävässä perustamisesta aina vuoteen 1969 saakka. Huomattakoon, että kansanedustaja Tiekso oli myös eduskunnan sivistysvaliokunnan puheenjohtajana vuosina 1962–68. Edellä juuri nähtiin valiokunnan merkitys opintokerholain nopeassa valmistelussa, sitten kun tarvittu sysäys tuli. Ensimmäisenä pääsihteerinä aloitti maisteri Gunnar Asplund, jolla oli kokemusta myös TSL:n toiminnasta.

⁵⁴ Toukokuussa 1964 kansandemokraattien liittokokouksessa ei uusi tuore laki vielä tullut esiin ainakaan painetussa liittokokousasiakirjassa (ks. SKDL:n 7. liittokokous 15.–18.5.1964. Kansan Tietokirja n:o 3. Helsinki: SKDL 1964, esim. opinto- ja kulttuuritoiminnasta s 113–117).

⁵⁵ Suomen Kansan Demokraattinen Liitto Toimintakertomus 15.5.1964–12.5.1967. Helsinki: SKDL 1967 s 21, myös lainaukset.

⁵⁶ Tmk pk 3.6.1964, 20.11.1964, 8.1.1965, 25.2.1965, 15.3.1965. Muutamat olivat jättäneet jäsenmaksunsa maksamatta jo vuodelta 1963.

⁵⁷ Anna-Liisa Tiekso (myöh. Korpinen, 1929–2010) ks. esim. Suomen kansanedustajat I s 430. Hän toimi kansanedustajana 1951–73 ja oli sittemmin Rautaruukki Oy:n apulaisjohtajana.

KSL käynnisti työnsä pääkaupungissa Kampin kaupunginosassa Koiton talolla. Sirolan kirjeopiston lopettaessa samalla oman toimintansa siirtyi sen henkilökuntaa uuden sivistysjärjestön palvelukseen. Ripeästi liitto kasvatti jäsenkuntaansa ja käynnisti omaa opintokerho- sekä sivistystoimintaansa sekä kurssien järjestämistä. Liitto pohjasi sääntöjensä mukaisesti työnsä työväenluokan maailmankatsomukseen, mitä myös havainnollisesti kuvasti mahdollisuus opiskella marxismi-leninismiä sen opintokerhoissa. Kulttuuritoiminnalla oli myös alusta alkaen oma sijansa. KSL:n pariin perustettiin ajan kuluessa myös paikallisia sivistystyöjärjestöjä.⁵⁸

SKDL:n parissa toimi kaudella 1964–65 yhteensä 163 opintokerhoa, joista KSL:n riveihin ilmoittautui heti valtaosa eli 121. KSL:n perustamisen jälkeen Kulttuurityön Keskuksesta siirrettiin sille joitakin tehtäviä, jolloin mainitun keskuksen tehtäväala kapeni lähinnä talouden ja tekniikan asioita koskevaksi. SKDL luopui keväällä 1966 omasta opintosihteeristä, ja saman vuoden syksyllä muutamia opintotyön käytännön tehtäviä siirrettiin KSL:n hoidettavaksi. Kansandemokraattisen liikkeen kurssitoiminta heikkeni siirtymävaiheessa jonkin verran.⁵⁹

Kansandemokraattien yhteys Sivistysliittoon ei kuitenkaan katkennut kokonaisuudessaan äkisti, kuin veitsellä leikaten, vaan käytännössä muodostui lyhyt ylimenovaihe. Oli nimittäin joitakin opintokerhoja, jotka ehtivät aloittaa opintokautensa alkusyksyllä 1964 jo ennen kuin KSL perustettiin, ja ne jatkoivat ahkerina kauden loppuun, kevääseen 1965 TSL:n kerhoina. Tällaisia SKDL:n kerhoja oli 11 (edellisellä kaudella 69), SKP:n kerhoja 7 (151) ja demokraattisen nuorisoliiton kerhoja 8 (68). Niissä oli yhteensä vajaat 400 opiskelijaa, mikä ei siinä vaiheessa ollut enää kovin paljon TSL:n kaikkiaan lähes 14 700 opiskelijan yhteismäärästä.⁶⁰

Työväenliikkeen kahden suuntauksen sivistysteiden erkaantuminen ei merkinnyt selän lopullista kääntämistä aatteelliselle naapurille. Itse asiassa kävi päinvastoin: se mahdollisti uuden rakentavan yhteistyön alkamisen. Pian siitä saatiin esimerkkejä. Jo toukokuun 1965 alussa TSL, KSL ja Suomi-Neuvostoliitto-Seura järjestivät yhdessä keskustelutilaisuuden itäisen naapurin kansansivistystyöstä. Mukana oli myös neuvostoliittolaisen Znanije-seuran edustajia.⁶¹

⁵⁸ Jukka Tainio, Panu Hietaneva: Neljä vuosikymmentä vasemmistolaista vapaata sivistystyötä. Älli. Syksy 2004; Sivistysjärjestöt Suomessa s 10–11; Työväenliikkeen tietokirja s 240–243; Kantasalmi s 35–43; ks. myös www.ksl.fi. – Heti ensimmäisen vuosikymmenensä kuluessa KSL kasvatti jäsenmääränsä yli kahteenkymmeneen järjestöön, ja niiden henkilöjäsenten määrä oli runsaat 700 000.

⁵⁹ SKDL:n toimintakertomus 1964–1967, s 21–22. KSL:n toimintatilastoja näkyi myöhemminkin kansandemokraattisen liikkeen kertomuksissa, ks. esim. Suomen Kansan Demokraattisen Liiton Toimintakertomus 15.5.1967–15.5.1970. Helsinki: SKDL 1970, eri kohdin. Painetuissa liittokokousasiakirjoissa KSL ei kuitenkaan aina näkynyt, kuten ei myöskään TSL puolestaan SDP:n vastaavissa (ks. esim. SKDL:n 9. liittokokous 15.–18.5.1970. Helsinki: SKDL 1970, esim. kulttuurista, kirjastotoiminnasta, koulutuspolitiikasta s 57–66).

⁶⁰ TSL vuonna 1965 s 16.

⁶¹ Tmk pk 21.5.1965.

KSL ei ollut ainoa sivistysjärjestö, opintokeskus, joka nousi määrätietoisesti omille jaloilleen uuden kerholain seurauksena. Esimerkiksi Maaseudun Sivistysliitto (MSL) itsenäistyi vuonna 1968 ja irrottautui Opintotoiminnan Keskusliiton jäsenyydestä muodostaen oman, valtionapua nauttivan opintokeskuksensa. Siitä seurasi selvää toiminnallista kasvua. Myöhemmin OK:n parista seurasi muitakin samaan suuntaan.⁶²

Kansandemokraattien irtautumisen aiheuttama muutos näkyi heti myös Työväen Sivistysliiton toimikunnan kokoonpanossa. Puheenjohtajana jatkoi edelleen Yrjö Kallinen. Koko vuoden 1964 jatkoi varapuheenjohtajana R. H. Oittinen, mutta pitkään toisen varapuheenjohtajan muodollista tehtävää tunnollisesti hoitaneen SKDL:n Nestori Parkkarin kaksivuotiskausi päättyi maaliskuun viimeisenä päivänä. Häntä muistettiin ja kiitettiin asiaankuuluvalla tavalla. Siitä alkaen toisena varapuheenjohtajana oli TPSL:n edustaja Uno Nokelainen, joka siihen asti oli ollut toimikunnassa varajäsenenä.

Koko vuoden toimikunnassa olivat varsinaisina jäseninä Pauli Burman, Olavi Järvelä, Sakari Kiuru, Tyyne Paasivuori sekä varajäseninä Aulis Leppänen ja Matti Suhonen. Parkkarin seuraajana varajäsenenä aloitti Eugen Kaukolampi kahden vuoden kautensa. Kansandemokraattien Gunnar Asplundin kausi varsinaisena jäsenenä jatkui vuoden 1965 loppuun asti, mutta hän ei enää maaliskuun jälkeen osallistunut toimikunnan työhön, ymmärrettävästä syystä.

Opintojohtokuntana jatkoivat edelleen toimikunnan puheenjohtaja sekä sihteerit. Pääsihteeri Olavi Hurri johti käytännön toimintaa ja huolehti myös taloudesta. Muitakin uusia työntekijöitä oli toimistoon tullut: opintosihteerinä oli yhteiskuntatieteiden maisteri Kalevi Pihanurmi, joka oli ollut vuodesta 1961 alkaen *Työläisopiskelijan* toimittaja. Uutena kirjallisena sihteerinä, tiedotussihteerinä sekä *Työläisopiskelijan* toimittajana oli Työväen Akatemian käynyt 22-vuotias sosionomi Aimo Kairamo ja ruotsinkielisen sihteeristön sihteerinä Henning Bondestam. Häntä seurasi elokuusta 1965 alkaen toimittaja, valtiotieteiden ylioppilas Kaj Laxén ja toukokuusta 1966 alkaen FSA:n liittosihteeri Jarl Nordman.

Helsingin Kalliossa IV linjalla sijainneen toimiston henkilökunta pysyi pitkään lähes samana. Vuonna 1964 toimistonhoitajana ja kirjanpitäjänä oli edelleen Bertta Latvala, kirjeopiston hoitajana Kirsti Kaukolampi, opintokerhoasiainhoitajana Irene Koski, kanslistina Xenia Parros ja lähettinä Anna Mäkinen. Väliaikaisena kesäapulaisena työskenteli Eila Lahtinen.

Tuttuja olivat myös liiton opintoneuvojien nimet: Paavo Niemi, Anni Vallanti ja Kerttu Värn. Hieman lyhyemmän ajan, vuodesta 1962 alkaen olivat ehtineet tehtävässä toimia Kalle Kuittinen ja Sulo Hentula. Väinö H. Nevalainen oli opintoneujana vuoden alusta maaliskuun loppuun. Myöhemminkin hän oli lyhyitä jaksoja vastaavassa tehtävässä⁶³ Toimintakertomusten mukaan

⁶² Ojanen s 73; Henttinen s 87–88; Sivistysjärjestöt Suomessa s 15–17.

⁶³ TSL vuonna 1964 s 6, 10–11; Työläisopiskelija 7/1961, 8/1963, 3/1965, 9–10/1965.

tilintarkastajina toimivat kuusikymmenluvun mittaan muun muassa V. Harinen, Veikko Mäki (HTM), Kerttu Muhonen ja pitempään KK:n nimeämänä Artturi Saarimaa (HTM).

”Käsiteltävä luottamuksellisena...”

Olavi Hurrin kertoman mukaan vasemmistolaiset järjestöt lähtivät Sivistysliitosta ainakin julkisesti sopuisasti ja samoin teki sitten vuoden 1964 lopussa myös, asiasta hieman muistutettuna, opintoneuvoja Kalle Kuittinen. Hänen jättämänsä työtehtävään liittyi kuitenkin välikohtaus, joka olisi saattanut kääntyä vakavaksi takaiskuksi koko liitolle.

Skogilaisten johtama SAK esitti Uuno Nokelaisen suulla, että Kalle Kuittisen jättämä paikka kuuluu sen nimeämälle henkilölle. SAJ:n Olavi Järvelä oli aivan toisella kannalla. Toimikunta kuitenkin päätti, että uusi opintosihteeri valittaisiin SAK:n nimeämistä henkilöistä. Ehdolle oli asetettu sos.dem. nuorisoliiton (SSN) johtohenkilöihin kuulunut 29-vuotias valtiotieteiden ylioppilas, kirjaltajana työskennellyt Pentti Järvinen.⁶⁴ Hurrin mukaan hänen valintaansa kannattivat Yrjö Kallinen, Reino Oittinen, Sakari Kiuru ja Pauli Burman. Hänen nimeään ei kuitenkaan mainittu toimikunnan pöytäkirjassa tammikuun 1965 alussa, sillä Suomen Ammattijärjestö ei jättänyt asiaa siihen, vaan se ja sen seitsemän jäsenliittoa ilmoittivat eroavansa Sivistysliitosta.

”Näitä kahdeksaa kirjettä minä sitten pidin hyppysissäni”, kertoi Hurri muistelmissaan. Ne oli joka tapauksessa vietävä toimikunnan kokoukseenkin, missä ne merkittiin saapuneeksi. Sattumalta puheenjohtajana toimi silloin toinen varapuheenjohtaja Uuno Nokelainen. Hän oivalsi asian laajuuden ilman Hurrin selvityksiäkin ja piti asiaa niin vaarallisena Sivistysliitolle, että julisti käsittelyn salaiseksi. Pöytäkirjaan kirjautui perin varovaisesti: ”Asian luonteen johdosta ja kun julkisuus ei olisi liiton etujen mukaista toimikunta lisäksi totesi, että asia on käsiteltävä luottamuksellisena liiton sisäisenä kysymyksenä.” Pääsihteeri velvoitettiin lisäneuvotteluihin valinta-asiassa, jossa edelleenkin ei Järvisen nimeä mainittu.⁶⁵

Keskustellen päästiin sopuratkaisuun: samassa helmikuun kokouksessa, jossa Pentti Järvinen valittiin, päätettiin valita vielä yksi ylimääräinen opintosihteeri, jonka SAJ saisi ehdottaa. Eroamisia ei tapahtunut.⁶⁶ Pentti Järvinen aloitti opintosihteerinä 15.3.1965. Olavi Hurrin mukaan TSL oli tällä tavoin puolue-ehetyksen edelläkävijänä ja ”pääsi murskaamaan puolueen sisäisiä jakoja”. SAJ:n myöhemmin ehdottama, Työväen Akatemiassa opiskellut Lassi Ahtiainen valittiin opintosihteeriksi sitten vuoden 1966 huhtikuun lopulta alkaen.⁶⁷

⁶⁴ Ks. Järvisestä Bjarne Nitovuori: Barrikadimaisteri. Pentti Järvinen ja 1960-luvun marssijat. Helsinki: Into 2013. – Järvisellä oli taustanaan mm. Ammattiyhdistysopiston talvikurssi. Hän todella perehtyi Sivistysliittoon ja valmistui vuonna 1968 maisteriksi liiton vaiheista työn ohessa tekemällään opinnäytteellä.

⁶⁵ Tmk pk 8.1.1965.

⁶⁶ Tmk pk 25.2.1965, 15.3.1965.

⁶⁷ Olavi Hurrin muistelmat s 91, myös lainaukset; Pikkusaari 2014 s 129; TSL vuonna 1965 s 14; TSL vuonna 1966 s 12; Työläisopiskelija 3/1965.

Kun muutama jäsenjärjestö irtaantui liitosta, hyväksyttiin vuosikokouksessa huhtikuussa 1964 puolestaan uusina neljä uutta jäseneksi pyrkinyttä, vuoden 1964 alusta alkaen. Uudet jäsenet olivat Tiemiesten ammattiliitto, Kansaneläkkeensaajien keskusliitto (myöhemmin Eläkkeensaajien keskusliitto, EKL), TPSL:n varhaisnuorisoliitto Haukat ja Sosialidemokraattisen opiskelijanuorison keskusliitto (SONK).⁶⁸

---tietolaatikko

SIVISTYSLIITON EDUSTUKSIA VUONNA 1964⁶⁹

Työväen Sivistysliitto lähetti säännöllisesti edustajansa osallistumaan jäsenjärjestöjensä edustajakokouksiin ja merkkipäivien juhlintaan, kansanopistojen ja työväenopistojen neuvottelupäiville sekä kansansivistysjärjestöjen yhteisiin neuvottelutilaisuuksiin. Sen lisäksi oli monen monta muutakin tahoja, missä edustaja tai edustajia tarvittiin säännöllisiin kokouksiin. Esimerkkivuonna 1964 nimiluettelo oli toimintakertomuksen mukaan seuraavanlainen.

Folke Bernadotte Muistosäätiön hallintoneuvosto, Kalevi Pihanurmi
 Helsingin yliopiston kansansivistyslautakunta, Arvi Hautamäki, varalla Lahja Kivinen
 Kansansivistysjärjestöjen radio- ja televisiotoimikunta, Kalevi Pihanurmi
 Suomen television ohjelmaneuvosto, Olavi Hurri
 Kansansivistysjärjestöjen yhteistoimikunta, Olavi Hurri
 Kirjastoasiain neuvottelukunta, Olavi Hurri
 Ruotsin Suomen-asiain neuvottelukunta, Olavi Hurri
 Suomalaisen kirjallisuuden edistämisrahaston valtuuskunta, humanistinen osasto, Kalevi Pihanurmi, varalla Lahja Kivinen ja yhteiskunnallinen osasto, Yrjö Kallinen, varalla Väinö Ruusala
 Suomen Akatemian lautakunta, R. H. Oittinen
 Suomen lastenelokuvakeskuksen hallitus, Inkeri Lius
 Suomi-Neuvostoliitto-Seuran keskusjohtokunta, R. H. Oittinen, ja puhemiehistö, Arvi Hautamäki
 Svenska Medborgarhögskolan, styrelse/hallitus, Anna Bondestam
 Kustannus Oy Tammen johtokunta, R. H. Oittinen
 Työväen Akatemian hallintoneuvosto, R. H. Oittinen, Kalevi Pihanurmi
 Valtion kansansivistyslautakunta, Yrjö Kallinen, Nestori Parkkari
 Yhteiskunnallisen korkeakoulun valtuuskunta, Arvi Hautamäki, varalla Väinö Ruusala

Monilla tässä mainituilla henkilöillä oli luonnollisesti erilaisia muitakin luottamustehtäviä kuin niitä, joihin TSL heidät nimesi. Erityisesti monesti opetusministerinä toimineella pääjohtaja Reino Oittisella oli runsaasti merkittäviä luottamustehtäviä valtakunnallisissa organisaatioissa. Hän oli

⁶⁸ TSL vuonna 1964 s 10.

⁶⁹ Koottu: TSL vuonna 1964 s 38–40; Ripatti 1992 s 125, 129, 131–132, 134, 136.

esimerkiksi vuosina 1955–69 Väinö Voionmaan säätiön hallituksen puheenjohtaja, vuosina 1955–72 Kansan Sivistysrahaston säätiön hallituksen puheenjohtaja, vuosina 1945–66 Työväen Arkiston säätiön hallituksen puheenjohtaja ja vuosina 1949–73 Työväen Näyttämöiden Liiton puheenjohtaja.

Tässä yhteydessä on paikallaan kertoa R. H. Oittisen muutamista periaatteellisista näkemyksistä. Hänellä ei ollut kunniamerkkejä, sillä hän ei suostunut ottamaan sellaisia vastaan, kahta poikkeusta lukuun ottamatta. Niitäkään hän ei julkisesti käyttänyt. Jyväskylän kasvatustieteellinen korkeakoulu, sittemmin yliopisto, osoitti hänelle ja hänen elämäntyölleen kunnioitustaan vihkimällä hänet vuonna 1964 kasvatustieteen kunniaohtoriksi. Samoin pitkän valtioneuvoston jäsenen uran tunnustuksena hänelle myönnettiin vuonna 1971 ministerin arvo; ilmeisesti erityisesti K.-A. Fagerholmin ja Rafael Paasion vaikutuksesta. Nämä huomionosoitukset hän salli ja otti ilmeisellä tyydytyksellä vastaan. Oittinen myönsikin kerran henkilökohtaisessa kirjeessään Paasiolle muun muassa, että tullessaan vanhaksi ihminen ”näyttää kaipaavan jonkinlaista tunnustusta, jotta itsetunto säilyisi, kun tosiasiat panevat epäilemään sekä omia kykyjä ja aikaansaannoksia”.⁷⁰

Kotimaisten edustusten lisäksi liitolla oli joitakin kansainvälisiä luottamustehtäviä. Keskeisin niistä paikoista oli työväen sivistysliittojen kansainvälisen liiton IFWEA:n johtokunta. Siinä oli TSL:n toimikunnan jäsen Sakari Kiuru. Pohjoismaisten sivistysliittojen konferenssiin tammikuun alussa 1963 osallistuivat Olavi Hurri, Kalevi Pihanurmi ja ruotsinkielisen sihteeristön Lars Lindeman. He osallistuivat myös Tanskan työväen sivistysliiton AOF:n 40-vuotisjuhlallisuuksiin, samoin tammikuussa.

Lisäksi liitto lähetti henkilöitä tuonakin vuonna Manchesterin yliopiston skandinaaviselle Holly Royde -kurssille, Geneve-kouluun ja pohjoiskalotin työväenliikkeen konferenssiin. Liitolla oli edustajansa IFWEA:n Unesco-seminaarissa Genevessä sekä Unescon kansainvälisessä aikuiskasvatuskonferenssissa Tukholmassa, samoin Ruotsin ABF:n audiovisuaalista apuvälineistöä esitelleessä konferenssissa Tukholmassa sekä suomalaisten kansansivistysjärjestöjen Englannin matkalla. Pohjoismaista opiskelijavaihtoaikin oli, samoin yksittäisiä tutustumismatkoja Pohjolassa.

Uudelleenmuotoutuva liitto

Useitakin samanaikaisia muutoksia vaikutti voimakkaasti Sivistysliittoon kuusikymmenluvun puolivälissä. Tässä voi hyvin todeta, että niihin aikoihin käynnistyi liiton toiminnassa seuraava, kolmas, aiempaakin vahvemmin myös yhteiskuntaan vaikuttava ajanjakso. Aika Sivistysliiton perustamisesta sotavuosien loppuun sekä ns. toisen tasavallan alkuun oli oma toiminnallinen kokonaisuutensa. Kahden työväenliikkeen suuntauksen hankalan mutta välttämättömän TSL-yhteistyön kautta voi luonnehtia toiseksi vaiheeksi.

⁷⁰ Ripatti 1992 s 280–281, myös lainaus.

Jorma Kalela jakoi puolestaan 1970-luvun lopulla tutkimussuunnitelmassaan liiton vaiheet yksinkertaisesti kahtia, vanhaan ja uuteen. Jälkimmäinen alkoi hänen mukaansa Olavi Hurrin ja Sakari Kiurun aloituksesta vuosina 1963–66. Jaon keskeinen perustelu oli aivan toinen kuin tässä tutkimuksessa: hänen näkemyksensä mukaan ”vanha” TSL pysytteli voittopuolisesti työväestön sisällä ja ”uusi” puolestaan suuntautui työväestöön yhtä voimakkaasti kuin ympäröivään yhteiskuntaankin.⁷¹

Kansan Sivistystyön Liiton toiminnan käynnistyminen selkeytti tilanteen myös Sivistysliiton osalta. Työväen kahden suuntauksen sivistisyhteistyölle avautui itse asiassa yhteiskunnassa aiempaa parempia ja tasa-arvoisempia mahdollisuuksia.

Vielä vuoden 1964 TSL:n toimintakertomuksessa mainittiin, että jakautuneisuus ja erimielisyydet olivat ”jossain määrin rajoittaneet” tulosten kasvua sekä estäneet paikallisen toiminnan ”tehokkaan laajentamisen”. Opintojärjestöjä oli toiminnassa 16 ja vanhojen sääntöjen mukaan toimineita sivistystyöjärjestöjä oli lisäksi vielä 11. Kokonaismäärä jatkoi kasvuaan.⁷²

Sivistysliittojen jäsenistöt eriytyivät pääosin toisistaan, ymmärrettävästi työväenpuolueista alkaen. TSL saattoi nyt entistäkin selvemmin lähentyä sosialidemokraatteja. Tosin liiton johtoon jäi kahdenlaisia sosialidemokraatteja, missä siinäkin oli jo sellaisenaan hetkittäin tekemistä ja sovittelua. Samoin itse asiassa tapahtui myös KSL:n parissa: ei sielläkään johdon kokonaisuus ollut aina ihan tasatahtia askeltavaa. Aatteellisia ja sivistyksellisiä näkemyseroja oli kommunistien ja kansandemokraattien välillä ja niiden ryhmien sisälläkin, unohtamatta luonnollisia inhimillisiä persoonallisuuseroja.

Työväen sivistystyön jakautuminen kahteen järjestösuuntaukseen näkyi sitten havainnollisesti TSL:n vuoden 1965 toimintakertomuksen tilastonumeroissa. Kaudella 1964–65 opintokerhojen määrä putosi edellisestä kolmella sadalla, ja juuri silloin, kun oli uuden nousun vauhtiin päästy. Kokonaismäärä 1631 kerhoa kirjattiin muistiin kuitenkin tyydyttävänä tuloksena ja samalla viitattiin toiveikkaasti sen osoittavan ”todellisuudessa nousua”. Kaikki kerhot eivät kuitenkaan päässeet maaliin määräysten edellyttämällä tavalla valtionapuun oikeuttaen. Taloudellisesti tilanne osoittautui myös hankalaksi, sillä uudesta laista huolimatta TSL:n valtionavustus opintokerhotyöhön supistui noin 40 prosenttia. Muutamat lahjoitukset kuitenkin hieman pienensivät kirjanpidossa tappiota.

Opintokerholain voimaantulosta oli seurauksena sekin, että liittoon, opintokeskukseen, tuli opintojohtajan tehtävä. Siinä aloitti vuoden 1965 alussa opintosihiteeri, yhteiskuntatieteiden kandidaatti Kalevi Pihanurmi. Hän toimi tehtävässä elokuun 1966 loppuun saakka, minkä jälkeen marraskuun puolivälissä opintojohtajaksi valttiin filosofian maisteri Jussi Pikkusaari.

⁷¹ Ks. Kalela 1978 s 137; Pikkusaari 2014 s 112.

⁷² TSL vuonna 1964 s 5–6, 32, lainaukset s 6.

Toinenkin välitön muutos heijastui uudesta laista: se kannusti Sivistysliittoa nimenomaan opintokerhotoiminnan voimistamiseen. Kun laki astui kuitenkin voimaan vuodenvaihteessa, kesken syksyn ja kevään opintokauden, aiheutui siitä pulmia. Kaikesta valmistelusta ja opastuksesta huolimatta oli useita kerhoja, jotka eivät olleet osanneet tai halunneet valmistautua riittäväällä perusteellisuudella ja huolella uuteen tilanteeseen. Siitä seurasi sekaannusta, ja muutamat uuteen paperisotaan hermostuneet jättivät jopa kokonaan ilmoittautumatta.

Kerhoja ei sentään jätetty ainoaksi toimintamuodoksi. Samalla kun voimakkaasti panostettiin opintokerhotoimintaan, jatkettiin myös muun muassa kurssi- ja luentotoimintaa lähinnä lyhytaikaisia viikonloppu- ja ohjaajakursseja toteuttaen. Liiton erityistoimikunnat jatkoivat myös jokainen oman työnsä hoitamista.⁷³

Sivistysliiton uuteen asemaan ryhdyttiin mukautumaan myös siten, että jälleen käynnistettiin paikallisen toiminnan sääntöjen muuttaminen. Siihen oli tarve jo pelkästään sen takia, että vuoden 1954 mallisäännöissä mainittu SKDL ei enää ollut liiton jäsenenä. Tällä kertaa muutokset eivät aiheuttaneet edustajistossa maaliskuussa 1966 ymmärrettävästi mitään sellaista kamppailua kuin vuosia aiemmin. Säännöt hyväksyttiin saman tien. Välttämättömien teknisten muutosten ohella laajennettiin uudelleen myös paikallisten opintojärjestöjen edustus pohjaa, voi sanoa entiselleen, siihen missä oli oltu vielä sotavuosien jälkeen. Näin haluttiin vahvistaa paikallistoiminnan perustaa. Heti vuonna 1965 perustettiin kuusi uutta opintojärjestöä ja muutamien seuraavien liikkeellelähtö käynnistyi. Lisäksi sääntömuutoksella luovuttiin toimikunnan jaosta varsinaisiin ja varajäseniin. Joulukuussa 1971 edustajistossa vahvistettiin seuraavan kerran opintojärjestöjen tarkennetut mallisäännöt.⁷⁴

Monin paikoin sivistystyöjärjestöt vahvistivat keskinäistä yhteistoimintaansa, mikä tuli merkittävään aikaan liiton perustan vahvistumista. Hyvänä esimerkkinä oli eteläinen Häme, jossa yhteistoiminnalla oli pitkät juuret. Heti sotavuosien jälkeen vuonna 1946 perustettiin entisten rinnalle Forssan sivistystyöjärjestö. Seuraavana vuonna Hämeenlinnan sivistysjärjestö teki aloitteen päätoimisen opintoneuvojan saamiseksi sen, Janakkalan ja Hausjärven järjestöjen alueelle. Siihen ei ylletty, mutta kuitenkin Hämeenlinnaan onnistuttiin saamaan sivutoiminen iltaneuvoja. Lahden sivistysjärjestö syntyi puolestaan vuonna 1957 ja Valkeakosken (myöhemmin Pirkanmaan piirin puolella) vastaava vuonna 1970.

Kuitenkin kuusikymmenluvun puolivälissä onnistuttiin TSL:n tuella saamaan opintoneuvojia sivistysjärjestöihin. Heidän lisääntymisensä heijastui keskinäiseen yhteistoimintaan, ja kesällä 1967 saatiin Etelä-Hämeessä alulle alueelliset opintojärjestöjen neuvottelupäivät. Alueellinen yhteistyö tiivistyi, ja vuonna 1969 saatiin aikaan nimetön yhteistoimintaelin. Siitä ei enää ollut henkisesti

⁷³ TSL vuonna 1965 s 7–8, lainaus s 7; TSL vuonna 1966 s 12; Työläisopiskelija 3/1965; Pikkusaari 2014 s 118, 129.

⁷⁴ TSL vuonna 1966 s 10; TSL vuonna 1971 s 8.

kovinkaan pitkää matkaa piiriin, jollaisia liiton parissa ryhdyttiin perustamaan vuonna 1971.⁷⁵

Kansainvälinen toiminta korostui vuonna 1965 myös vahvasti, moneen ilmansuuntaan. Pääsihteeri Olavi Hurri vieraili Neuvostoliitossa suomalaisen kansansivistysvaltuuskunnan jäsenenä ja lisäksi stipendiaattina Yhdysvalloissa. Liitossa valmisteltiin kansainvälisen federaation IFWEA:n Milanon yleiskokoukselle alustukset kuluttajakasvatuksesta sekä Unescon nuorisotoiminnasta. Molemmat hyväksyttiin siellä yksimielisesti. Liitto toimi pohjoismaisten työväen sivistysjärjestöjen yhteiskurssin järjestäjänä. Suomessa pidettiin myös näiden järjestöjen puheenjohtajien ja sihteerien yhteinen neuvottelukokous. Tavanomaisia opinto- ja edustusmatkoja oli myös.

Sivistysliitto otti lisäksi vähintään yhtä innokkaasti kuin aiemminkin kantaa eräisiin ajankohtaisiin kulttuuripolitiikan kysymyksiin, ei kuitenkaan aivan kaikkiin mahdollisiin, vaan harkiten. Liitossa varottiin ryhtymästä avoimesti itsenäisen kulttuuripolitiikan harjoittajaksi tai linjojen vetäjäksi, sillä puoluetta ei tässä haluttu ohittaa.⁷⁶ Liiton luentotoiminnasta suurehko osa paneutui tuona vuonna erityisesti koulu- ja koulunuudistusaiheisiin. Niin oli tehty oikeastaan jo pitempään. Niistä lausuttiin omia käsityksiä ja toivomuksia.⁷⁷ Yhdessä Kansanvalistusseuran ja nuorisoseuraliikkeen kanssa osallistuttiin pohjoista Keski-Suomea koskevan kulttuurisuunnitelman toteuttamiseen.

TSL oli tutulla tavalla aloitteellinen myös eduskunnan suuntaan ja pyrki edelleenkin vaikuttamaan vapaalle kansansivistystyölle tarpeellisten valtionavustuksen lisäämiseen. Liitto lähetti kirjelmän myös Yhteiskunnalliselle korkeakoululle muistuttaen voimakkaasti ei-ylioppilaiden opintomahdollisuuksien turvaamisesta.⁷⁸ Seuraavana vuonna 1966 korkeakoulu muuttui Tampereen yliopistoksi. Mielenkiintoista kyllä sen rehtori, professori Paavo Koli saatiin pitämään edustajiston vuosikokouksessa maaliskuussa 1966 esitelmä aiheesta ”Aikuisakatemia – toinen sivistystie”.⁷⁹

Vuonna 1948 aloittaneen Suomen Akatemian tilanne oli eräs ajankohdan kiihkeä sivistyksellinen puheenaihe presidentti Urho Kekkosen otettua siihen kantaa.⁸⁰ Liitto asettui presidentin kanssa samalla kannalle ja piti vuonna 1965 lausunnossaan Akatemian lakkauttamista aiheellisena. Tässä ei ole tarpeen mennä yksityiskohtiin. Keskustelu jatkui vuosien ajan, ja vuonna 1970 Akatemian tehtäviä sekä suomalaisen tieteen ja akateemisen tutkimuksen kenttää muotoiltiin kokonaisuudessaan uudelleen.⁸¹

⁷⁵ Etelä-Hämeen piiri s 6–11.

⁷⁶ Pikkusaari 2014 s 56–57.

⁷⁷ Ks. esim. Reino Oittisen alustus ”Miksi koulun uudistus?” TSL:n seminaarissa ”Uusi koulu uudessa yhteiskunnassa” 21.-23.8.1964, Oittinen 1969 s 128–133.

⁷⁸ TSL vuonna 1965 s 7–8; Pikkusaari 2014 s 127, 130.

⁷⁹ TSL vuonna 1966 s 10; Kiuru 2004 s 79, kuvateksti.

⁸⁰ Ks. Tasavallan vuodet s 239–240 (Kallenaatio).

⁸¹ TSL vuonna 1965 s 8; TSL vuonna 1967 s 43–44; ks. ns. vanhan Akatemian vaiheista Kyösti Skyttä: Akatemiataistelu 1945–1948. Kirja sodanjälkeisestä Suomesta. Helsinki: WSOY 1975, eri kohdin; ns. uudesta Akatemiasta www.aka.fi.

Kiitokset Yrjö Kalliselle

Yksi sivistystyön inhimillinen taitekohta osui sekin uuden opintokerholain vuoteen 1965. Keväästä 1947 alkaen puheenjohtajana toiminut opetusneuvos Yrjö Kallinen halusi luopua tehtävästään maaliskuun 1965 edustajakokouksen yhteydessä. Kokouksesta tulikin poikkeuksellinen ja tunnelmaltaan arvokas sukupolven vaihtuessa.

Varapuheenjohtaja Reino Oittinen piti eroavalle puheenjohtajalle vaikuttavan puheen. Hän palautti mieleen niitä tunnelmia vuosikymmenien takaa, kun oli kuullut vuonna 1927 ensi kerran Kallista KK:n juhlassa Kuopiossa, Väinölänniemen urheilukentällä. Hän myös kuvaili esimerkein Kallisen tunnettuja puhujanlahjoja ja puheiden vaikutusta kuulijoihinsa. Kallinen liikkui paljon kuulijoitaan avarammalla alueella, yli kansallisuus- ja kulttuurirajojen.

Mikä yhdistää Kallisen Työväen Sivistysliittoon, kysyi Oittinen. Yhteistä oli paljon, esimerkiksi pyrkimys totuuden löytämiseen, ihmisen arvoisen elämänmuodon rakentamiseen sekä oikeuden, vapauden ja vastuun toteuttamiseen. TSL ei ollut vain työväen etujen valvoja, vaan se oli suuri yhteiskunnallinen uudistusliike. Samaa tavoitteli Kallinenkin, jota Oittinen monin tavoin kiitti elämänmittaisesta toiminnasta niin sivistyksen kuin työväestönkin hyväksi.

Varapuheenjohtaja Oittinen muotoili puheessaan kauniisti: ”Yrjö Kallinen ei ehkä enää ole käsitelty puheissaan ja kirjoituksissaan suoranaisesti kovin paljon työväen sivistysliikkeen teoriaa tai käytännöllistä toimintaa, mutta hänen koko elämäntyönsä ja persoonallisuutensa on työväen sivistysliikkeen keskeisimpien arvojen mukaista ja niiden julistamista.”⁸²

Kesäkuussa 1966 TSL julkaisi vielä 80 vuotta täyttäneelle Yrjö Kalliselle omistetun juhlateoksen *Parempaa etsimässä*, joka sisälsi muun muassa hänen kirjoituksiaan ja muitakin tekstejä. Toimittajina olivat R. H. Oittinen, Sakari Kiuru, Olavi Hurri ja Viljo Ripatti. Liiton edustajat kävivät luovuttamassa kirjan lämpimäiskappaleen Kalliselle hänen kesäpaikallaan. Lisäksi Viljo Ripatti laati *Työläisopiskelijaan* laajan kirjoituksen Yrjö Kallisen elämänvaiheista.⁸³

Vaikka Yrjö Kallinen siirtyi puheenjohtajan tehtävästä sivuun, hän ei kadonnut suomalaisesta eikä varsinkaan työväenliikkeen julkisuudesta. Hänen syvästi inhimillisiä pohdiskelujaan ja haastattelujaan oli niin sanomalehdissä ja radiossa kuin televisiossakin. Hänet myös pyydettiin moniin tilaisuuksiin puhujaksi.⁸⁴

⁸² Oittisen puhe julkaistiin kokonaisuudessaan TSL:n vuoden 1965 toimintakertomuksen sivuilla 3–6, lainaus s 5; puheesta ja läksiäistilaisuudesta ks. myös Työläisopiskelija 7/1965.

⁸³ Pikkusaari 2014 s 113; Viljo Ripatti: ”Parempaa etsimässä”. Työläisopiskelija 6/1966. – Kallisen täyttäessä 85 vuotta kesällä 1971 julkaisi TSL kirjallisen äänilevyn, johon oli koottu puhekatkelmia tv-ohjelmasta ”Elämmekö unessa”. Levyä myytiin jo heti samana vuonna tuhat kappaletta (TSL vuonna 1971 s 40).

⁸⁴ Merja Leskinen on kiinnittänyt huomiota siihen, että TSL:n parissa on ollut lukuisia vaikuttavia puhujia ja

Sotavuosien vammautumattomat rintamasotilaat aloittivat 1950-luvun loppupuolella järjestäytymisen omien sosiaalisten, terveydellisten sekä eläke-etujensa ajamiseksi. Suomen rintamamiesveteraanien asunto- ja tukiliitto (sittemmin Rintamaveteraaniliitto) järjesti maaliskuun 13. päivänä 1965 talvisodan rauhanteon valtakunnallisen 25-muistotilaisuuden Helsingin Messuhallissa. Juhlapuhujaksi vuoden vanha veteraaniliitto pyysi Yrjö Kallisen, joka muistettiin paitsi puhujana myös entisenä puolustusministerinä. Suomen sodista hän ei puheessaan lausunut mitään, mutta sitä enemmän yleisistä sodan ja rauhan käsityksistä, joita hän tarkoituksella sanoi viskaavansa kuulijoille pohdittavaksi. Hänen kantansa ei jäänyt epäselväksi: ”Rauha, todellinen ja pysyvä rauha, edellyttää kerta kaikkiaan uutta asennoitumista, vanhojen epäjumalien ja arvovaltojen täydellistä jättämistä.”⁸⁵

Helsingin maalaiskunnassa toiminut Korson sos.dem. työväenyhdistys järjesti vuodesta 1966 alkaen kerran tai parikin kertaa kesässä jäsenilleen virkistätymis- ja opintotilaisuuksia Sipoon saaristossa Mölandetin saarella, maalaiskunnan omistamalla huvilalla. Se sijaitsi aivan Kallisten huvilan vieressä. Yrjö Kallinen puolestaan oleskeli vuodesta 1955 alkaen eläkeläisenä pitempiä aikoja saaren kesähuvilallaan.

Korsolaiset pyysivät usein Kallista kesätilaisuuksiinsa puhumaan, ja hän tuli mielellään naapurihuvilaltaan. ”Hänen selkeää, syvällistä ja hyvin sujuvasti kerrottua esitystään kuunneltiin hartaasti, liikahtamatta”, on Aarno H. Tahvanainen kuvannut. Näin tapahtui monina kesinä, vielä silloinkin, kun Yrjö Kallisen näkö alkoi heiketä. Silloin hänet ohjattiin sisään huvilaan, ja hän asetui pöydän ääreen aloittaen esityksensä. Kukaan ei ilmeisesti kertaakaan kirjannut muistiin niitä puheenvuoroja tai edes aiheita, joita Kallinen kosketteli näissä Mölandetin tilaisuuksissa. Kenties tiheä tunnelma ja keskittyminen tenhoavaan esitykseen esti sen.⁸⁶

Melkein kolmen puheenjohtajan vuosi

Edustajiston vuosikokous maaliskuussa 1965 valitsi 52-vuotiaan R. H. Oittisen liiton uudeksi puheenjohtajaksi Yrjö Kallisen jälkeen. Olavi Hurrille hän mainitsi tuolloin, että tehtävä kruunaa hänen pitkän elämäntyönsä työväen sivistystyössä.⁸⁷ Hän oli tehtävään hyvin valmis, kuten kaikesta aiemmasta on voitu havaita. Hän oli toiminut varapuheenjohtajana koko Kallisen kauden vuodesta

sanankäyttäjiä, alkaen Väinö Voionmaasta, Yrjö Kallisesta ja R. H. Oittisesta, jatkuen Sakari Kiuruun, Olavi Hurriin, Arvo Saloon, Aimo Kairamoon, Jussi Pikkusaareen, Antti Vuorenrinteeseen ja moniin muihin (Loistavia puhujia, taitavia sanankäyttäjiä. Työläisopiskelija juhlanumero 1.9.2004, s 10–11).

⁸⁵ Yrjö Kallinen: Puhe rauhalle. Veteraani 3–4/huhtikuu 1965, s 8–11, lainaus s 10.

⁸⁶ Tahvanainen 2006 s 161, myös lainaus; ks. myös Salminen s 244–245. – Kun Yrjö Kallisen syntymästä oli 110 vuotta, toteutettiin hänestä Työväen Arkistossa laaja näyttely maalies- elokuussa 1996. Harri Markkula kokosi näyttelyjulkaisuun ”Yrjöllä tapana yllättää” elämäkertatietojen lisäksi perusteellisen luettelon hänen artikkeleistaan, puheistaan, radio-ohjelmistaan ja elokuvaesiintymisistä sekä häntä koskevista julkaisuista. Ks. Harri Markkula: Yrjö Kallisen paluu, julkaisussa Työväentutkimus 1996 s 39–44.

⁸⁷ Työläisopiskelija 3/1965; Ripatti 1992 s 105.

1947 alkaen. Oittinen tarttui tarmolla puheenjohtajan tehtäviin, eikä hänellä niihin ollut edes opettelemista. Varapuheenjohtajaksi valittiin Kulutusosuuskuntien Keskusliiton valistusosaston päällikkö Sakari Kiuru ja toiseksi varapuheenjohtajaksi Kansaneläkelaitoksessa työskennellyt Uno Nokelainen, sittemmin Kelan osastopäällikkö.

Tilanne muuttui kuitenkin valtionhallinnon uusien määräysten takia syksyllä ongelmalliseksi ja myös hieman hämmentäväksi. Syyskuun ensimmäisenä päivänä astui voimaan valtioneuvoston päätös eräistä valtion virkamiehiä koskevista toimintarajoituksista, jotka liittyivät valtionavustuksia koskeviin yleismääräyksiin. Kouluhallituksen pääjohtaja Oittinen joutui marraskuussa toteamaan kirjeellään Sivistysliiton toimikunnalle, ettei hän voinut jatkaa valtionapua saavan TSL:n puheenjohtajana näiden uusien rajoitusten takia vuoden 1965 viimeisen päivän jälkeen. Oittinen oli ensimmäisiä virkamiehiä, jotka tämän ratkaisun tekivät.⁸⁸ Kaiken sivistystyössä koetun ja suunnitellun jälkeen ratkaisu oli varmasti Oittiselle henkilökohtaisesti raskas, mutta vastalauseitta hän toimi tunnollisen virkamiehen tavoin.

Liiton toimikunta valitsi kirjeen saavuttua marraskuussa vt. puheenjohtajaksi siihenastisen varapuheenjohtajan, valtiotieteiden maisteri Sakari Kiurun. Hänet sitten edustajiston vuosikokous valitsi maaliskuussa 1966 Sivistysliiton puheenjohtajaksi. Ensimmäiseksi varapuheenjohtajaksi valittiin SDP:n tiedotussihteeri, maisteri Pauli Burman ja toisena jatkoi Uno Nokelainen. Oittisen tilalle toimikuntaan valittiin filosofian maisteri Arne Laurila ja samoin eron pyytäneen Toivo Anttilan tilalle Keijo Näsi.⁸⁹

Huhtikuussa 1926 syntyneellä Sakari Kiurulla oli jo pitkä taival TSL:n palveluksessa. Kiurulla ja Uno Nokelaisella oli yhteistä se, että molemmat olivat entisiä rintamamiehiä. He olivat Sivistysliiton korkeimmassa johdossa viimeiset, joilla oli asepukeutuneina henkilökohtainen yhteys niihin murrosvuosiin, jolloin toisen maailmansodan yhteydessä Suomen itsenäisyys oli ollut vaakalaudalla. Edellä on nähty, miten TSL järjestönä noihin vuosiin kytkeytyi.

Kiuru tosin ei koskaan aivan rintamataisteluihin saakka joutunut sodan kestäessä. Kolmekymmenluvun lopulta alkaen hän osallistui suojeluskunnan sotilaspoikatoimintaan, kuten kaverinsakin Seinäjoen seudulla. Jatkosodan alkuvuosina hän oli koulupoikana myös työvelvollisena. Hänet kutsuttiin 17-vuotiaana nostomiehenä helmikuussa 1944 ilmavoimien viestikoulun alokaskomppaniaan Hämeenlinnaan. Myöhemmin hän palveli Utissa, Selänpään varakentällä puhelinmiehenä. Sitten seurasi vielä komennus Luonetjärven kentälle Jyväskylän lähellä koulutettuna radiolähettimen hoitajana. Lentämäänkin joskus pääsi, tosin vain lentokadettien tarvitsemana lisäpainona koneessa. Syyskuussa välirauhan jälkeen nuori mies palasi lukion

⁸⁸ Esim. Kansan Lehti pahoitteli pääkirjoituksessaan Oittisen eroa. Puheenjohtajuus olisi kruunannut hänen pitkän sivistysuransa. Valtioneuvoston ”sellaisenaan hyvää tarkoittavalla päätöksellä” saattoi lehden mukaan olla seurauksena virkamiesten eroja yhdistystehtävistä, etäisyyden kasvua suhteessa kansalaisjärjestöihin ja myös byrokratian lisääntymistä (Oittisen ero. Kansan Lehti 13.12.1965).

⁸⁹ TSL vuonna 1966 s 10; Ripatti 1992 s 105.

pulpettiin muun muassa latinaa pönttäämään.

Sodanaikainen asepalvelus ei Ukko Kruunulle riittänyt, vaan Kiuru joutui vielä varusmieheksi vuosina 1946–47 Kauhavan lentosotakoulun esikuntakomppaniaan – viestintätehtäviin, kuten hän hieman vinosti ilmaisi – lähinnä postilähetinä. Kulkuvälineenä oli armeijan vankka polkupyörä, talvella hevonen ja reki. Postikonttoriin tuli lukuisia sanomalehtiä, joita Kiuru pääsi lueskelemaan odotusaikoina. Niin vain kävi, että hän altistui sosialidemokratialle, sai tartunnan *Suomen Sosialidemokraatin* pakinoitsija Mustemaalarin eli toimittaja Ano Airiston teksteistä, kuten hän on itse kuvaillut. Siviiliin ja lehtimiestyöhön sekä yliopisto-opiskelun pariin Sakari Kiuru pääsi korpraalin arvoisena. Muistelmiinsa hän tiivistä eräitä kokemuksiaan, esimerkiksi: ”Armeijassa keksin, miten ei pidä johtaa.”

Opintojen jälkeen Kiuru pääsi juuri alle 25-vuotiaana TSL:n palvelukseen opintosihteeriksi ja oli sitten myöhemmin Pohjolan opiston johtajana, kuten edellä on kuvattu. Avustipa hän jonkin verran sivutoimisesti Yleisradion paikallisradiossa uutisreportterinakin. TSL:n parissa hänellä oli kielitaitoisena huomattavan runsaasti kansainvälisiä yhteyksiä ja tehtäviä. Vuonna 1959 Kiuru kutsuttiin KK:n valistusosastolle Helsingin Mikonkadulle, jatkamaan tavallaan Yrjö Kallisen tiellä valistusosaston päällikkönä. Myöhemmin 1960–70-luvun vaihteessa hän toimi muutaman vuoden osuuskauppaopiston eli E-instituutin rehtorina Helsingin Roihuvuoressa. Sivistysliitossa hän oli luottamustehtävässä toimikunnan jäsenenä⁹⁰

Keväällä 1966 Kiuru jatkoi sitten Voionmaan, Kallisen ja Oittisen tiellä TSL:n puheenjohtajana. Puheenjohtaja Sakari Kiuru ja pääsihteerit Olavi Hurri olivat hyvä työpari, on arvioinut heidän kanssaan Sivistysliitossa työskennellyt Jussi Pikkusaari. He olivat lähes ikätovereita ja kummallakin oli monipuolinen henkilökohtainen kokemustausta sekä pitkältä matkalta pohjaa työväenliikkeen sivistystyöstä. ”Heistä uhkui kiurulais-hurrilainen itsetunto, jonka pohjalta TSL lähti huikeaan nousuun 1960-luvun toisella puoliskolla.” Sivistystyölle näytti avautuvan uusia mahdollisuuksia, ja he tarttuivat niihin päättäväisesti.⁹¹

---tietolaatikko

MURROSTEN SUURI VUOSIKYMMEN

Suomalainen yhteiskunta koki 1960-luvulla erityisen suuren murrosvaiheen. Asukasluku kohosi vuosikymmenen lopulla jo noin 4,5 miljoonaan. Elinkeinorakenne jatkoi muutostaan. Maatalouden valtakausi jäi yhä kauemmas taakse, vaikka sodanjälkeinen asutustoiminta olikin teollistumisen kehitystä hidastanut. Pienviljelys alkoi paikoin muuttua tykkäänään kannattamattomaksi. Siihen liittyi vielä metsätyön koneistuminen, mikä heikensi sivuansiomahdollisuuksia.

⁹⁰ Kiuru 2004a s 29–30, 33–52, 65, lainaus s 34; Pikkusaari 2014 s 115–118. Muste-Maalarin iskevistä ja vaikuttavista teksteistä ks. Pohjanmaa 1948 s 210–211.

⁹¹ Pikkusaari 2014 s 119.

Esimerkiksi vuonna 1970 ammatissa toimivasta väestöstä teollisilla aloilla oli 26 prosenttia, palvelualoilla 21, maa- ja metsätaloudessa 20, kaupan aloilla 19, rakennustoiminnassa sekä kuljetus- ja tietoliikenteessä molemmissa 8 prosenttia. Teollistumisen voimakkaan laajentumisen jälkeen alkoivat palveluelinkeinot vallata lisää jalansijaa 1970-luvulla.

Kaupungistuminen voimistui entisestään. Maaseudun vaikeuksien seurauksena oli muuttoliikettä asutuskeskuksiin, etelämmäs ja aina Ruotsiin saakka työn ja leivän perässä. Kuusikymmenlukua onkin sanottu myös suuren muuton vuosikymmeneksi. Yleisesti ilmaisten talous kasvoi ja suomalaisten elintaso kohosi. Elämisen arkiset muodot kokivat muutoksia, ja kodinkoneiden määrä alkoi lisääntyä työläisperheissäkin. Kauppojen hyllyillä oli yhä enemmän kulutustavaraa välttämättömyystuotteiden rinnalla. Vuoden 1963 alussa otettiin käyttöön uusi rahayksikkö; esimerkiksi 1000 vanhasta markasta tuli 10 uutta ja vanhasta markasta penni.

Työväenliikkeen pitkään tavoittelemaa sosiaalisia uudistuksia toteutui. Pekka Kuusen kirjassa *60-luvun sosiaalipolitiikka* hahmoteltiin työryhmän voimin laaja-alaista, yhteiskunnallista uudistusohjelmaa, jota sitten pitkälti myös valtiollisessa päätöksenteossa ja hallinnossa seurattiin. Esimerkiksi työeläkelainsäädännön kulmakiviksi saatiin aikaan TEL- ja LEL-lait. Muutenkin kohennettiin eläkeläisten asemaa. Vuonna 1964 otettiin käyttöön sairausvakuutus. Seuraavina vuosina siirryttiin yleisesti viisipäiväiseen työviikkoon; sitä osaltaan mahdollisti teknologian ja tuotantolaitosten tekniikan nopea kehittyminen. Viisipäiväisyys tarjosi monelle enemmän vapaa-aikaa harrastuksille tai vaikkapa viikonlopun kesämökillä, minne huristettiin omalla henkilöautolla.⁹²

Kahdenvälistä ulkomaankauppaa Neuvostoliittoon hoidettiin asianmukaisella huolella ja valtiollisella siunauksella. Suomalaiselle vientiteollisuudelle avautui uusia mahdollisuuksia varovaisin askelin myös lännen suuntaan, presidentti Kekkonen toimiessa ikään kuin takuumiehenä. Liitännäissopimus Euroopan vapaakauppaliiton (EFTA) kanssa solmittiin vuonna 1961. Presidenttinä Kekkonen vahvisti kaiken kaikkiaan asemaansa kuusikymmenluvun kuluessa ja sai vähitellen yhä laajempien kansalaispiirien tuen. Suomen kansainvälis-poliittinen puolueeton asema vahvistui ja vakiintui. Ulkopolitiikan suhteita hoidettiin niin itään kuin länteenkin, muitakaan ilmansuuntia unohtamatta.⁹³

Työelämään ja korkeakouluopintoihin astui vuosi kerrallaan lisää uusien ikäluokkien edustajia. Henkinen ilmapiiri alkoi muuttua, mistä oli oireita näkynyt jo modernismin viisikymmenluvulla. Kulttuurielämään, eri taidemuotoihin, kirjallisuuteen, elokuvaan, teatteriin, musiikkiin ja

⁹² Ks. esim. *Suomalaiset* s 16, 105; Haapala, Peltola s 198–209; *Tasavallan vuodet* s 225–226 (Hannu Soikkanen), s 231–232 (Erkki Pihkala); *Suomen poliittinen historia* s 288–294 (Kulha); Pekka Kuusi: *60-luvun sosiaalipolitiikka*. 4.p. Helsinki: WSOY 1963.

⁹³ *Suomen historian pikkujättiläinen* s 860–862 (Vihavainen).

kuvataiteisiin, ilmaantui ennakkoluulottomia uusia muotoja ja uusia tavoitteita.⁹⁴

Hyvin voimakkaasti tätä alkoi näkyä Yleisradion ohjelmissa, niin radion kuin televisionkin puolella. Televisio oli vasta varovaisesti aloittamassa pitkästä, laajaksi ja vaikuttavaksi avartuvaa taivaltaan. Vuonna 1965 Yleisradion pääjohtajaksi valittiin viisivuotiskaudeksi muun muassa presidentti Urho Kekkosen ja pääministeri Johannes Virolaisen tuella filosofian maisteri Eino S. Repo. Hän oli vapaamielinen, porvarillinen, pitkän linjan lehtimies, Eino Leinin seuran vaikuttaja sekä sodan käynyt reservin upseeri.⁹⁵

Pääjohtajana Repo tarjosi monille nuorille tekijöille mahdollisuuksia uudistaa perinteisiin, jähmeisiin asenteisiin ja muotoihin juuttunutta ohjelmatoimintaa. Ja nuoremman polven osaavia tekijöitä löytyikin, hyvinkin innostuneita. Uusia ja tuoreita näkökulmia löydettiin, ohjelmatarjonnan rakennetta ajankohtaistettiin ja myös kansanomaistettiin.

Kuulijoiden ja katsojien huomio kiinnittyi kuitenkin usein valtavirran säröihin. Hienovaraisuuden sijaan isolla sormella saatettiin pian osoittaa suorasukaisesti yhteiskunnallisia epäkohtia ja niihin syyllisiä. Hyvän maun rajatkin välillä ylittyivät. Monet porvarilliset radionkuuntelijat ja televisionkatsojat kokivat uudenlaiset, joskus myös suorastaan radikaalit ohjelmat paljon jyrkemmin vasemmistolaisina kuin mitä ne käytännössä olivatkaan. Ylilyövä radikaalisuus, uusvasemmistolaisuus, ei aina miellyttänyt työväestöäkään.

”Reporadiosta” tuli erityisesti poliittiselle oikeistolle hyödyllinen taho, jonka vastustamisella saattoi tavoitella kannatuksen kasvattamista.⁹⁶ Myöhempi tutkimus kuitenkin osoitti, ettei ohjelmarakenne kovinkaan perusteellisesti muuttunut, ja esimerkiksi viihdeohjelmien osuus jopa kasvoi, etenkin Mainos-TV:n ohjelmistossa. Mutta riittävän monta yksittäistä ohjelmaa loi kuvaa suuresta radikaalista muutoksesta.⁹⁷

Kulttuuriradikalismiin liittyi osin myös vahvistuvaa työväenhenkisyttä, aatteellista vasemmistolaistumista, ei vain Suomessa vaan laajemmalti länsimaissa. Euroopassa vuosi 1968 oli

⁹⁴ Kuusikymmenluvun radikaalisuuden yleisistä taustoista ks. myös Tero Tuomisto: Punainen kudelma. Noin 30 vuotta Kulttuuridemarien vaikutusta. Työväen Helsinki 20/2005. Helsinki 2005 (Tuomisto 2005), s 10–12.

⁹⁵ Keskeisenä taustavaikuttajana Revon nostamiseksi tehtävään oli Maaseudun Sivistysliiton puheenjohtaja Kustaa Viikuna, kansatieteilijä ja akateemikko, Yleisradion hallintoneuvoston jäsen. Molemmat tunnettiin kekkoslaisina (Henttinen s 102).

⁹⁶ Huomattavasti yksinkertaistaen kuusikymmenluvun murrosta onkin kuvattu otsikolla ”Reporadiosta taistolaisiin” (Suomen poliittinen historia 1809–1999, s 283–287, Nevakivi). Ajankohdan poliittisesta keskustelusta ks. esim. Puolueiden puheenvuoro. Toim. Keijo Immonen. Helsinki: Kirjayhtymä 1965.

⁹⁷ Pertti Hemánus: Reporadion nousu ja tuho. Helsinki: Otava 1972, eri kohdin, Revon valinnasta s 18–19, 24–27, esimerkkejä kohuohjelmista s 85–100, niiden arvioita s 225–228. Yleisradiosta, Mainos-TV:stä, kaapelitelevisiosta ks. myös Pekka Gronow: Kulttuuripolitiikan käsikirja. Helsinki: Otava 1976 (Gronow 1976), s 77–83.

erityisen levoton opiskelijaliikehännän takia.⁹⁸ Suomessa ensin liikehännästä hyötyi SDP, mutta pian monet puolueen uusista jäsenistä jatkoivat siirtymistään yhä kauemmas suomalaisen poliittisen kentän vasemmalle laidalle, jopa kommunistisen liikkeen äärimmäiselle reunalle. Kiinalaisperäinen kommunismin erikoisuus, maolaisuus, ei sentään saanut sanottavasti jalansijaa.⁹⁹

Kaunokirjallisuudessa etenkin Väinö Linna avasi uusia ovia suomalaisen kansan vaiheisiin *Täällä Pohjantähden alla*-romaanisarjallaan (1959–62).¹⁰⁰ Edvin Laine ohjasi kahden ensimmäisen osan pohjalta samannimisen elokuvan vuonna 1968.¹⁰¹ Tutkimuksissa tartuttiin aiemmin vaiettuihin asioihin ja näkökulmiin. Hannu Soikkasen väitöskirja oli nimeltään ja teemaltaan *Sosialismin tulo Suomeen* (1961).¹⁰² Muutamat muutkin tutkijat, kuten Juhani Paasivirta ja Jaakko Paavolainen, uskaltautuivat avoimemmin selvittämään myös vuoden 1918 tapahtumia.

Työväen Sivistysliitto sai helmikuussa 1965 ideologiseen seminaariinsa mielenkiintoisen ja ajankohtaisen alustajan, kun kirjailija Väinö Linna lupautui esitelmöimään yhteiskunnan ja kirjallisuuden vuorovaikutuksesta. Keurusselän lomahotellissa pidetyssä tilaisuudessa pohdittiin laajemminkin suomalaisen yhteiskunnan muutoksia. Yhtenä luennoitsijana oli filosofian tohtori, historiantutkija Hannu Soikkanen. Linnan polveileva esitelmä julkaistiin kokonaisuudessaan *Työläisopiskelijassa*. Se tarjosi monella tavalla ajan kuvaa.

Yksi lähtökohta Linnan ajatuksille oli värikäs ja osin kiihkeä keskustelu Hannu Salaman *Juhannustanssien* (1964) ympärillä. Linna selvästikin piikitteli niitä, jotka vaativat kirjan muutaman kohtauksen takia Salamaa tuomiolle jumalanpilkasta. Ohimennen hän sivalsi myös itäisen naapurimaan ”sosialistista realismia” siitä, että siellä kirjallisuutta haluttiin asettaa ”päivänpropagandan palvelukseen”. Väinö Linna toivoi ”todellisuuden tajua”, kun kirjallisuudesta ja yhteiskunnasta puhuttiin.

Hän myös hahmotteli mielenkiintoisella tavalla maailmanlaajuisen kamppailun kokonaiskuvaa – aivan varmasti seminaarin TSL-väkeä kiinnostaen. Neljän ”voimahahmon” eli Mooseksen,

⁹⁸ Suomalainen esimerkki oli marraskuussa 1968 Vanhan ylioppilastalon valtaus; valtaajina pääosin radikaalit ylioppilaat ja opiskelijat itse. Suorasanaisten ehdotuksen tekoon oli esittänyt pamfletissaan Antti Kuusi: *Ylioppilaiden vallankumous*. Helsinki: Otava 1968 s 137.

⁹⁹ Kommunistisen liikkeen jyrkällä äärilaidalla näköala oli myöhemminkin kovin kapea. Siellä uskottiin vakavissaan, että kuusikymmenluvun kamppailuissa ”nuoriso löysi tieteellisen sosialismin maailman ja sen ihanteet” sekä oppi erityisesti ymmärtämään ”Neuvostoliiton ratkaisevan tärkeän, myönteisen roolin”, kuten kirjoitti muistelmissaan Taisto Sinisalo: Niin muuttuu maailma. Muistikuvia ja mielipiteitä. 2.p. Helsinki 1978 s 73.

¹⁰⁰ Väinö Linnasta on julkaistu runsaasti tutkimuksia ja erilaisia teoksia, ks. esim. tuoreimpia puheenvuoroja Linnasta HS Teema 5/2020.

¹⁰¹ Ks. von Bagh s 286-287.

¹⁰² Hannu Soikkasen (1930–2020) tutkijanurasta ks. esim. Jaakko Asikainen: ”Perinne ei siirry liukuhihnalla”. Demari 4.11.1999; Tapio Bergholm: Hannu-setä on poissa. Demokraatti 14.5.2020; Lasse Lehtinen: Poliitiikan historian saarnamies. Helsingin Sanomat 18.5.2020 (lehtileikkeet kirjoittajan kokoelmassa).

Jeesuksen, Karl Marxin, Sigmund Freudin sekä vielä G. W. F. Hegelin ja Charles Darwinin ajatusrakennelmia käytettiin hänen mukaansa ”taistelussa ihmisten mielikuvituksen valtaamiseen”. Kamppailun motoriikkana toimivat ”sosiaaliset ja yhteiskunnalliset pyrkimykset”. Hän heitti ilmaan kysymyksen ketä näistä kirjailijan tulisi ”kumartaa ja vahvistaa”. Tilanne oli ristiriitainen, varsinkin nuorisolle.

Suomalaisen romaanikirjallisuuden parhaimmisto oli Linnan mukaan luonteeltaan yhteiskunnallista, Aleksis Kivestä alkaen. Hän viittasi J. L. Runebergin edelleen jatkuneeseen vaikutukseen ja arvioi maan kulttuurielämän olevan ”erittäin ankaran hevoskuurin tarpeessa”. Ne ajat olivat jo menneet, ”jolloin laakson liepehellä oli kotini rauhaisa”.¹⁰³

Tasa-arvoisuuden ja laajemman demokratian vaatimuksia nousi julkiseen keskusteluun, ajoittain hyvinkin kärkevästi. Esiin tuotiin myös kansainvälisen solidaarisuuden tarve kaukaisten alikehittyneiden maiden tai kehitysmaiden kansoja ja pyrkimyksiä kohtaan. Yhdysvaltojen sitoutuminen yhä vahvemmin kaukaiseen Vietnamin sotaan kirvoitti laajoja protesteja sitä vastaan sekä vahvasti rauhanliikkeitä useissa maissa. Sota aiheutti laajaa tuhoa, eikä sen päättymisenkään 1970-luvun puolivälissä saanut aikaan vakautta alueelle.¹⁰⁴

Monet vanhat arvot ja perinteiset auktoriteetit asetettiin Suomessakin kyseenalaisiksi. Esimerkiksi kouluissa havaittiin olevan paljolti edelleen samoja oppikirjoja kuin ennen sotia, osin näkemyksiä ja opetusmetodejakin.¹⁰⁵ Asenteiden ja arvojen vanhakantaisuus joutui julkisessa keskustelussa nuorten uudistajien silmätikuksi. Vanhemmista ikäluokista, niin monissa porvarillisissa kuin vakaan työväenliikkeenkin perheissä, tuntui välillä siltä, ettei nuorilla radikaaleilla, risuparroilla tai partaradikaaleilla, kuten sanottiin, ollut enää mitään pyhää tai arvossa pidettävää.

Monenlaisia uusia ajatuksia purkautui voimakkaasti esille niin sanoma- ja aikakauslehdissä kuin radiossa ja televisiossakin. Tätä hyödynsivät pian myös suuret kirjankustantamot, jotka ryhtyivät julkaisemaan ajankohtaisia kirjoja, myös kantaa ottavia, nopeasti tehtyjä pamfletteja pehmeäkantisina ns. taskukirjoina, pökkareina. Esimerkiksi Tammella oli Huutomerkki-sarja, Otavalla Delfiinisarja, Werner Söderströmillä eli WSOY:llä Taskutieto, Weilin & Göösillä Ärrä ja Kirjayhtymällä Omega. Pienet kustantamot olivat vielä oma lukunsa.¹⁰⁶

¹⁰³ Väinö Linna: Kumiteräsaappaat ja kodin kynttilät. Työläisopiskelija 3/1965, myös lainaukset. – Ajan ilmiöihin kuului, että omaa radikaalisuuttaan korostanut presidentti Kekkonen armahti sittemmin kirjailija Salaman ja hänen kustannusyhtiönsä Otavan.

¹⁰⁴ ”Indokiinan ahdingosta” ks. esim. 1900-luvun Atlas s 104–105, 114–115.

¹⁰⁵ TSL otti vuonna 1968 kantaa kansa-, ammatti- ja oppikoulujen käyttämiin oppikirjoihin, sillä ne ”eivät vastaa nykyaikaisille opetusvälineille asetettavia vaatimuksia sen paremmin sisällöllisesti kuin opetusmenetelmällisestikään” (TSL vuonna 1968 s 44).

¹⁰⁶ Ks. esim. Tasavallan vuodet s 235–236 (Markku Koski); Suomen historian pikkujättiläinen s 866–869 (Vihavainen). Esimerkki sosialidemokraattien vilkkaista ajankohtaisista keskusteluista Punainen kirja. Sosialidemokraatit keskustelevat. Toim. Erkki Uitto. Helsinki: Tammi 1969; kuusikymmenluvun tunnelmia, järjestöjä, tapahtumia ja henkilöitä kokoaa taskukirjan muotoon vauhdikas ”intervallikokoelma” Arvo Salo,

Tähän monitahoiseen murrokseen kytkeytyivät työväenliikkeessä tapahtuneet useat uudistumiseen johtaneet muutokset ja samalla kannatuksen kasvu. Yksi huomionarvoinen ajan merkki oli sekin, että tammikuussa 1964 työnantajain keskusliitto STK solmi SAK:n kanssa kaksivuotisen runkosopimuksen palkoista ja työehdoista. Se merkitsi käytännössä SAJ:n lopun alkua.¹⁰⁷

Työväen yhteistyölle uusia edellytyksiä

Sivistysliitto toimi muutosten kuusikymmenluvulla suurten tapahtumien vuolaassa uomassa, jossa lukuisat asiat liittyivät toisiinsa ja jotka kaikki vaikuttivat myönteisesti sivistystyön mahdollisuuksiin sekä edellytyksiin. Yleiseen ilmapiiriin sekä muun muassa henkilösuhteisiin heijastuivat voimakkaasti sekä työväenpuolueiden yhteistyön muotoutuminen toimivammaksi että koko liikkeen vahvistuminen.

Sosialidemokraattien ns. kolmannelta linjalta ei muodostunut mitään organisoitua liikettä. Kuitenkin leskisläisten ja simoslaisten välissä ollut maasto alkoi täyttyä, kuten Mauno Koivisto muistelmissaan kirjoitti: ”Väkeä tuli, voimia alkoi kerääntyä.” Rafael Paasion kuvaannolliset piirut merkitsivät käytännössä sekä sovun nopeutumista että jäsenmäärän kasvua, vaikka puoluetoimistosta puheenjohtaja ei toivomaansa tukea aluksi saanutkaan.

Väen tulon liittyi myös työväenpuolueiden muutamien keskeisten vaikuttajien avoimempaa hakeutumista keskusteluyhteyteen. Esimerkiksi Mauno Koivisto oli niitä, jotka pohtivat vasemmiston yhteistyön tiivistämisen mahdollisuuksia erityisesti maalaisliiton/keskustapuolueen vahvan aseman rajoittamiseksi. Oli aatteellisia eroja, mutta oliko löydettävissä jotain yhteistä arvopohjaa.¹⁰⁸

Työväenliikkeen yhteistyön parantuviin mahdollisuuksiin auttoivat – tai sen oikeastaan vasta mahdollistivat – kansandemokraattisen/kommunistisen liikkeen välttämättömiksi osoittautuneet muutokset. Uudistuminen käynnistyi SKDL:n parissa laajan, arkailemattoman ja perusteellisen keskustelun jälkeen. Liiton sosialistit nostivat omia näkemyksiään voimakkaasti näkyviin kommunistien ohitse.¹⁰⁹

Toukokuussa 1964 pidetty SKDL:n 7. liittokokous Helsingin Kulttuuritalossa avasi monella tavalla

Bo Ahlfors: 60-luku. Silmäilyä, sormeilua. Helsinki: Tammi 1970.

¹⁰⁷ Suomen työväenliikkeen historia s 376.

¹⁰⁸ Suomen työväenliikkeen historia s 375–376, 378; Koivisto 1997 s 53, 60–61, lainaus s 53; Paasio 1980 s 182–183; ks. esim. Koiviston merkittävä puhe Turun kunnallisjärjestön suljetussa keskustelutilaisuudessa toukokuussa 1965 teoksessa Mauno Koivisto: Linjan vetoa. 2.p. Helsinki: Kirjayhtymä 1968 (Koivisto 1968) s 28–38; ks. myös Kyllä se siitä! s 110–117.

¹⁰⁹ Ks. Haikara s 277–281; Viitala 1988 s 91.

uusia näkymiä. Se oli ensimmäinen suomalaisen puolueen kokous, joka oli avoinna kaikille kiinnostuneille. Tiedotusvälineitä se kyllä kiinnostikin. Huoltopäällikkö Kusti Kulo jatkoi puheenjohtajana ja Herta Kuusinen varapuheenjohtajana, mutta toiseksi varapuheenjohtajaksi valittiin sosialistina ja uudistajana tunnettu Ele Alenius, jatkosotaan osallistunut, reserviupseerikoulun käynyt valtiotieteiden tohtori. Hänet valittiin puheenjohtajaksi seuraavassa liittokokouksessa vuonna 1967.¹¹⁰

Toukokuun kokouksessa 1964 hyväksyttiin muun muassa SKDL:n uusi kulttuuriohjelma. Siinä ja myös kokouksen hyväksymässä julkilausumassa korostettiin järjestöväen opintotyön merkitystä, mutta Työväen Sivistysliiton nimeä ei mainittu, eikä myöskään viitattu ajankohtaisiin lainsäädännön muutoksiin.¹¹¹ Jatkossa KSL:n toiminta näkyi SKDL:n kertomuksissa, mutta ei niinkään liittokokousten painetuissa pöytäkirjoissa.¹¹²

Sopivasti tammi-helmikuun vaihteessa ennen kevään 1966 eduskuntavaaleja pidettiin SKP:n 14. edustajakokous, johon kohdistui monien uudistajien odotuksia. Kulttuuritalon kokousta seurattiin tarkkaan ja jotensakin toiveikkaasti myös poliittisessa naapurissa, sosialidemokraateissa: sopeutuisiko kommunistinen puolue Suomessa vallinneen demokratian puitteisiin, kuten Rafael Paasio on muistelmissa kertonut. Se oli ydinkysymyksiä mahdollista tulevaa yhteistyötä ajatellen.¹¹³

Näkyvät muutokset alkoivat kommunistisessa liikkeessäkin. Nyt viimein väistyi puheenjohtaja Aimo Aaltonen, ja tilalle nousi Rakennustyöläisten liiton puheenjohtaja Aarne Saarinen.¹¹⁴ Varapuheenjohtajaksi valittiin Sirola-opiston johtaja Erkki Salomaa. Hänellähän oli monipuolista kokemusta myös TSL:n sivistystyöstä, kuten edeltä muistetaan. Saarinen oli puolestaan käynyt Sirola-opiston vuosikurssin viisikymmenluvulla.

Nyt kun kansandemokraattisen liikkeen yhteyteen oli perustettu oma sivistysjärjestö, opintotyön tarpeellisuudesta puhuttaessa mikään ei estänyt Kansan Sivistystyön Liiton nimen mainitsemista SKP:n puoluekokouspöytäkirjassa ja asiakirjoissa. Päinvastoin omaksi koettu järjestö sai nyt työstään heti julkilausumassa tunnustusta, ja puolueväen opintokerhoja kehoitettiin liittymään siihen.¹¹⁵

¹¹⁰ Ele Aleniuksesta (1925–2022) ks. Suomen kansanedustajat I s 37; Veli-Pekka Leppänen: Vasemmiston omatunto. Helsingin Sanomat 26.11.2022 (Leppänen 2022). Hän oli kansanedustajana 1966–77, sittemmin Suomen Pankissa. Ks. esim. Aleniuksen ajankohtaispuheenvuoroa teoksessa Puolueiden puheenvuoro (1965); ks. myös Ele Alenius: Suomalainen ratkaisu. Helsinki 1974, eri kohdin.

¹¹¹ Suomen kansan demokraattinen liitto. 7. liittokokous s 3–4, valinnat s 12; Aleniuksen esittämä poliittinen tilannekatsaus s 15–34; kulttuuriohjelma s 78–117 ja kokouksen päätöslauselma s 141–148.

¹¹² Ks. esim. Suomen Kansan Demokraattinen Liitto. 9. liittokokous Helsingissä 15.–18.5.1970. Helsinki: SKDL 1970.

¹¹³ Paasio 1980 s 223–224.

¹¹⁴ Puheenjohtajuus alkoi Saarisen muistelmien mukaan ”mielenkiintoisena aikana” (Saarinen s 72, ks. myös 75–76). Aarne Saarinen oli kansanedustajana 1962–70, 1972–83.

¹¹⁵ Suomen Kommunistisen Puolueen 14. edustajakokous Helsingin Kulttuuritalossa 29.1.-2.1.1966.

Käänteen vaalivuosi 1966

SDP:n eheytyksen seurausta ja kannatuksen nousua näkyi jo vuoden 1964 kunnallisvaaleissa, mutta varsinaisesti uusi läpimurto tapahtui maaliskuun 1966 eduskuntavaaleissa. Taustalla oli monia tekijöitä: tyytymättömyys vuosikausien porvarilliseen politiikkaan oli lisääntynyt, iso joukko suurten ikäluokkien uusia äänestäjiä pääsi ensi kertaa vaaliurnille, puolueen iskevä kahdeksan kohdan vaaliohjelma vaikutti – joskin tavoite vakuutus- ja lääkealan sosialisoinnista sai monia myös epäröimään. Iskulausekin osui muutosajan hermoon: ”Työ, tasa-arvo, turvallisuus.”¹¹⁶

SDP nousi uudelleen keskeiseen asemaan suomalaisessa yhteiskunnassa 55 paikallaan. Lisäystä oli peräti 17 paikkaa. Ääniä kertyi enemmän kuin missään aiemmassa vaalissa millekään puolueelle, lähes 650 000. SKDL sai 41 kansanedustajaa; vähennystä oli 6 paikkaa. Onnistunut vaaliliitto kansandemokraattien kanssa tuotti TPSL:lle 7 paikkaa, vaikka sen äänimäärä väheni huomattavasti. Eduskuntaan tuli niukka vasemmistoenemmistö, kolmannen ja toistaiseksi viimeisen kerran. Keskustapuoluetta verotti neljän paikan verran pitkäaikaisen pääministeripuolueen vastuu, ja se sai 49 paikkaa. Kokoomuksen paikkamäärä supistui kuudella, ja se sai 26 kansanedustajaa. Ruotsalaisella kansanpuolueella oli 12 kansanedustajaa ja liberaaleilla oli 9.¹¹⁷

Jo ennen vaaleja Rafael Paasio oli patistellut Mauno Koivistoa lukemaan budjettikirjaa, jos vaikka niitä tietoja kohta tarvittaisiin. Paasio sai huhtikuussa presidentiltä hallituksen muodostamistehtävän. Työ ei ollut aivan helppoa, ”kuin mahon lehmän lypsämistä”, hän muisteli. Paasiota myös moitiskeltiin eri tahoilta, omienkin suunnalta, hitaasta etenemisestä, kuten joskus myöhemminkin. Siltä se saattoi näyttää, mutta hänellä oli oma filosofiansa, kuten voi muistelmista päätellä: ”Jos aikoo päästä tuloksiin pitää valmistella asia hyvin, tehdä loiva käännös, ja porukka seuraa perässä.”¹¹⁸

Sosialidemokraateillakin oli kovin erilaisia käsityksiä niin tulevan hallituksen kokoonpanosta kuin hallitusohjelmastakin, josta jouduttiin lopulta äänestämään. Puoluetoimikunnan enemmistö oli vastaan, mutta eduskuntaryhmän enemmistö kannatti kuitenkin hallituksen muodostamista syntyneen ohjelman pohjalta. Lopulta puolueenuevoston enemmistö asettui hallitukseen menon kannalle. Asetelmaa voi pitää omalaatuisena, etenkin myöhempien tapahtumien tarjoamassa

Helsinki: SKP 1966 s 64, valinnat s 131–132. Yhdessä puoluekokouksen puheessaan uudistajiin kuulunut Salomaa muun muassa painotti: ”Jos haluamme edetä on meidän pystyttävä soveltamaan marxilaisuutta 1960-luvun Suomen olosuhteisiin” (s 124–127, lainaus s 126). Ks. Salomaasta myös Saarinen s 239–240.

¹¹⁶ Vuoden 1966 vaalien teemoista ja kampanjoista ks. Onni Rantala: Vaalikampanjain yleislinjat, teoksessa Protestivaalit nuorisovaalit. Tutkielmia kansanedustajien vaaleista 1966, 1970 ja 1972. Toim. Pertti Pesonen. Poliitiikan tutkimuksia 12. Tampere: Ylioppilastuki 1972, eri kohdin, esim. s 23–28.

¹¹⁷ Suomen historian pikkujättiläinen (Vehviläinen) s 870; Paasio 1980 s 226, SDP:n vaalivalmisteluista s 210–223; yksityiskohtaiset ja alueelliset tulokset ks. Risto Sänkiaho: Vuoden 1966 vaalien tulokset, teoksessa Protestivaalit nuorisovaalit (Sänkiaho 1972), s 149–179.

¹¹⁸ Paasio 1980 s 241, 250, 277, lainaukset s 241, 277.

valossa.

Pääministerinä Rafael Paasio muodosti toukokuun lopulla 1966 enemmistöhallituksen, kansanrintamahallitukseksikin mainitun, jonka rungon muodostivat 18 vuoden tauon jälkeen taas kolme suurta: sosialidemokraatit kuudella ministerillä, keskustapuolue viidellä ja kansandemokraatit kolmella. Mukana oli myös TPSL, joka sai yhden ministerinsalkun. Eniten epäröi mukaantuloaan vaalitappion kärsinyt keskustapuolue. Myös SKDL ”rusahteli” sisäisesti, kun hallitusmahdollisuus aukesi ”pahassa saumassa”, hyvin vaikeassa taloudellisessa tilanteessa. Kuitenkin myös vasemmistolaisessa työväenliikkeessä nähtiin, että ”työläisten ja pienviljelijäin etuja voitiin sittenkin ajaa hallituksesta paremmin kuin oppositiosta”, kuten Kalevi Haikara on tiivistänyt. Moni jäsen jatkoi kuitenkin vanhasta muistista hallituksen moittimista, varsinkin kommunistien jyrkimmällä vasemmalla laidalla.¹¹⁹

Hallitusratkaisu merkitsi jossain määrin samankaltaista voimakasta yhteiskunnallista, toiveikasta murroskohtaa kuin olivat olleet ennen sotia vuonna 1937 ja niiden jälkeen vuonna 1945 tapahtuneet ratkaisut. Luonnollisesti tilanteet olivat erilaisia, eivätkä täysin verrattavissa.

Uusi hallitus oli vaativien ratkaisujen edessä: valtionkassa oli porvarillisten edeltäjien jäljiltä tyhjä ja lisäksi monet tarpeelliseksi katsotut uudistukset olivat vuosien varrella pysähtyneet valmisteluun. Pääministerin sijaisena oli viidettä kertaa opetusministerinä toiminut R. H. Oittinen.¹²⁰ Muita sosialidemokraatteja olivat sisäministeri Martti Viitanen, jonka tilalle vaihtui myöhemmin Antero Väyrynen, valtionvarainministeri Mauno Koivisto, jota vuoden 1968 alussa seurasi Eino Raunio, toinen maatalousministeri Lars Lindeman sekä kauppa- ja teollisuusministeri Olavi Salonen.

TPSL:n puheenjohtaja Aarre Simonen oli oikeusministeri. SKDL:n Ele Alenius oli toinen valtionvarainministeri, Leo Suonpää kulkulaitosten ja yleisten töiden ministeri sekä Matti Koivunen sosiaaliministeri.

Ulkoministerinä toimi presidentin luottohenkilö Ahti Karjalainen keskustapuolueesta. Saman puolueen Sulo Suorttanen oli puolustusministeri, Nestori Kaasalainen maatalousministeri, Niilo Ryhtä, myöhemmin Matti Kekkonen toinen kulkulaitosministeri sekä Esa Timonen, myöhemmin Toivo Saloranta toinen sosiaaliministeri.¹²¹

Jälkikäteen on voitu päätellä, että Paasion hallituksen kausi oli todellinen murrosvaihe koko

¹¹⁹ Haikara s 282–283, 285, myös lainaukset; ks. myös Saarinen s 144–147.

¹²⁰ R. H. Oittista Paasio kiitti aivan erityisesti ja pohti muistelmissaan, että ”tuleeko Oittisen tasoista opetusministeriä enää milloinkaan” (1980 s 251).

¹²¹ Hallituksen muodostamisesta ja ohjelmaratkaisuista Paasio 1980 s 227–252, lainaus s 241; ks. myös Suomen hallitukset ja hallitusohjelmat s 257 (hallitusten ministerien nimet koonnut Pentti Yrjölä); Seppo Laakso: Hallitusten muodostaminen 1966 ja 1970, teoksessa Protestivaalit nuorisovaalit, s 396–405; Koivisto 1997 s 81–94.

kansakunnalle. Sen ohjelman ja käytännön toiminnan myötä Suomessa oikeastaan käynnistyivät ponnistelut pohjoismaisen hyvinvointiyhteiskunnan aikaansaamiseksi.¹²² Tuolloin se ei tainnut kenellekään mieleen tulla, ei ainakaan juuri tuossa muodossa, eikä sellaista sanaa tai ajatusta mainittu lyhyen hallitusohjelman tavoitteissakaan.¹²³ Ja ohjelmastakin oltiin aluksi hämmäntävästi erimielisiä, kuten edellä havaittiin. Porvarillisen opposition puolella oltiin luonnollisesti, vaistomaisesti ja jyrkästi tällaista kansanrintamapolitiikkaa sekä sen tavoitteita vastaan.

Ulkopolitiikassa ilmaistiin vakaa tuki noudatetulle Paasikiven-Kekkosen linjalle. Hyviä suhteita haluttiin vaalia Neuvostoliiton ohella kaikkien maiden kanssa. Ajan henkeä kuvasti hyvin esimerkiksi pääjohtaja Reino Oittisen puhe huhtikuussa 1964 Suomen ja Neuvostoliiton ystävyysjuhlassa, YYA-sopimuksen vuosipäivän tuntumassa. Hän painotti keskinäisten ongelmien yhtenä syynä tietämättömyyttä ja siitä kumpuavia epäluuloja sekä harhakäsityksiä. Vasta viimeksi kuluneiden vuosikymmenien aikana oli alkanut tapahtua muutosta, maat olivat alkaneet ”oppia tuntemaan toisiansa”. Hänen mukaansa Neuvostoliitto tiesi, ettei Suomi muuta halunnut kuin kokemustensa opettamana ”elää rauhassa ja pysytellä erossa kaikista suurten valtojen keskeisistä kiistoista”.¹²⁴

Hyvin lyhyesti ilmaisten Paasion hallituksen ohjelmassa painottuivat paljon valtiontalouden tasapainottamiseen, työllisyyteen, työlainsäädäntöön sekä maaseudun ja maatalouden ongelmiin liittyneet tavoitteet. Pyrkimys yhteiskunnalliseen tasa-arvoon sisältyi moniin tavoitteisiin.

Hallitusohjelman mukaan valtioneuvosto päätti lisäksi ”ryhtyä toimenpiteisiin yhtenäiskoulumuotoisen peruskoulun toteuttamiseksi”. Tätä kohtaa luettiin varmasti TSL-väen parissa mieltymyksellä. Liitto oli Oittisen vaikutuksesta omaksunut koulu-uudistuksen hyvin keskeiseksi sivistys- ja kulttuuripolitiikan tavoitteekseen. Jo edellisen vuosikymmenen lopulla oli oppivelvollisuusikää nostettu 16 vuoteen. Kansakoululainsäädäntöä luvattiin ohjelmassa uudistaa, kouluhallintoa kehittää, ammatillista ja tieteellistä koulutusta sekä aikuisten uudelleen koulutusta tultaisiin tehostamaan. Opiskelijoiden taloudellista asemaa oli myös tarkoitus parantaa. Oulun yliopisto mainittiin uutena korkeakouluna.¹²⁵

¹²² Havainnollinen esimerkki on väliotsikko ”Kohti hyvinvointivaltiota” Suomen historian pikkujättiläisessä, kun esitellään kuusikymmenluvun tapahtumia ja tilastoja s 862 (Vehviläinen); sama väliotsikko kuusikymmenluvun tunnelmista kerrottaessa myös esim. Paavo Oinonen: Satumaa ja ryysyranta, teoksessa Maamme s 332; jo vuonna 1967 valmistui Jouko Siiven teos ”Ryysyrannasta hyvinvointivaltioon. Sosiaalinen kehitys itsenäisessä Suomessa”; ks. myös Pikkusaari 2014 s 27–30.

¹²³ Päivi Uljas on väitöskirjassaan yhdistänyt hyvinvointivaltiokehityksen alkamisen yhteiskunnan nopeaan ja voimakkaaseen rakennemuutokseen, vuosien 1956–63 ulkoparlamentaariseen kansalaisliikehdintään sekä eduskunnan vasemmistoenemmistöön vuosina 1958–62 (Hyvinvointivaltion läpimurto. Pienviljelyhegemonian rapautumisen, kansalaisliikehdinnän ja poliittisen murroksen keskinäiset suhteet suomalaisessa yhteiskunnassa 1950-luvun loppuvuosina. Helsinki: Into 2012, eri kohdin, erityisesti tiivistelmä s 7).

¹²⁴ R. H. Oittinen: Ystävyyden rakentaminen, teoksessa Oittinen 1969 s 200–206, lainaukset s 201.

¹²⁵ Hallitusohjelmasta ja hallituksen toimintapöytäkirjasta ks. Suomen hallitukset ja hallitusohjelmat s 308–310; ks. myös Tasavallan vuodet s 245–246 (Hannu Soikkanen).

Mainittakoon yksittäinen esimerkki uusista avauksista: pääministeri Rafael Paasion ns. telakkapuhe. Sen on sanottu käynnistäneen vakavan, joskin hitaanlaisesti edenneen keskustelun yritysdemokratian lisäämisestä Suomessa. Paasio puhui lokakuun 1966 lopulla Helsingissä Valmetin telakalla työläisille. Sellainen oli Suomessa pääministeriltä ennen kuulumatonta. Hän korosti suomalaisen yhteiskunnan lepäävän kansanvaltaisuuden perustalla. ”Sivistyksellinen kansanvalta on toteutumassa koulujärjestelmämme läpikäydessä uudistusten aikaa.” Paasio muistutti lisäksi, että ”demokratian periaatteet tuli tunnustaa myös työelämän taloudellisissa ja sosiaalisissa suhteissa”.¹²⁶

Työväenliikkeen kulttuurisihteeristöksi?

Hyvän esimerkin Sakari Kiurun ja Olavi Hurrin sujuvasta yhteistyöstä ja samansuuntaisista tavoitteista tarjosi Sivistysliiton edustajiston kokous perjantaina huhtikuun 15. päivänä 1966, kun 40-vuotiaasta varapuheenjohtaja Kiurusta tuli puheenjohtaja Kiuru. Kokoukselle antoi ilahduttavaa henkistä myötätuulta liitolle läheisen, oman jäsenyhdistyksen, puolueen huomattavan suuri vaalivoitto. Näköalana oli TSL:n toiminnan kehittäminen ei vain vuodeksi eteenpäin, vaan mieluummin puolen vuosisadan virstanpylväälle saakka, kolmen vuoden päähän. Kokousta voi pitää yhtenä avainhetkenä Sivistysliiton kuusikymmenluvun nousukaudelle.

Avauspuheessaan Sakari Kiuru harmitteli vielä, että pääjohtaja R. H. Oittinen oli joutunut valtioneuvoston päätöksen mukaan hankalaan tilanteeseen. Vaihtoehtoa ei kuitenkaan ollut, ja liittohallitus oli loppusyksyllä 1965 joutunut myöntämään hänen pyytämänsä eron liiton johtotehtävästä.

Kiuru kannusti liittoa virittämään erityistä ”ryhmätyötä” yhdessä jäsenjärjestöjen kanssa. Samaan työhön hän kannusti jokaista jäsenjärjestöä omassa keskuudessaan. Nyt nimittäin tarvittiin ”eräänlaista asian juuriin ulottuvaa pohdintaa työväenliikkeen tehtäväpiirin selvittämiseksi, toiminta-ajatuksen kirkastamiseksi, oikeiden menettelytapojen löytämiseksi ja lopulta hedelmällisten tulosten saavuttamiseksi”. Tällaiselle järjestöpohdinnalle oli avautunut aiempaa suotuisampia edellytyksiä.

Hänellä oli myös mielenkiintoinen ehdotus työväenliikkeen järjestöille, yrityksille ja yhteisöille: ehkä juuri TSL:n tehtävänä olisi kutsua näiden johtohenkilöitä koolle kuulemaan mitä ”nykyaikaisella sosiologialla, liikkeenjohdon teoriolla ja kansanvallan tutkimuksella” olisi kerrottavana tälle vastuulliselle joukolle.

Julkisuuteen oli noussut monia nuoren polven tutkijoita, sanan ja kynän osaavia käyttäjiä, jotka olivat herättäneet uusilla, ennakkoluulottomilla, jopa radikaaleilla näkemyksillään yleistä

¹²⁶ Paasio 1980 s 260–261, lainaukset s 261.

mielenkiintoa. Heistä monien käsitykset yhtyivät ”hämmästyttävän hyvin” TSL:n parissa kehittyneeseen katsantokantaan, arvioi puheenjohtaja Kiuru. Hän piti hyödyllisenä vetää näitä henkilöitä ”rakentavaan yhteistyöhön työväen sivistysliikkeen kanssa”. Siihen tarjosivat hyviä mahdollisuuksia TSL:n erikoistoimikunnat tehtävineen, kurssit, opintokirjallisuuden laatiminen sekä myös *Työläisopiskelija*, jota jälleen uudistettiin.

Siinä missä puheenjohtaja Kiuru tarkasteli Sivistysliittoa ympäröivää yhteiskuntaa ja sen avaamia uusia mahdollisuuksia, keskittyi pääsihteeri Olavi Hurri pääosin liiton oman työn kehittämiseen. Ajatuksissa oli ymmärrettäviä yhtymäkohtia. Hurri kannusti opintokerhotoimintaan, mikä edellyttäisi ”entistäkin läheisempien työyhteyksien” luominen jäsenjärjestöjen kanssa. Hän painotti myös TSL:n kirjeopiston toiminnan kehittämistä. Tuli valmistaa hyvää ja nykyaikaista opintomateriaalia eri tahoja ja aloja palvelemaan. Lisäksi tuli huolehtia kirjeopiston henkilökunnan riittävydestä.

Menestyksen edellytykset riippuivat sekä jäsenjärjestöjen suhtautumisesta että paikallistoiminnan organisoinnista. Paikallisosastot kattoivat vain osan maata. Sääntömuutos oli avannut uuden mahdollisuuden, ja useita uusia oli perusteilla. ”Henkilökohtaisesti pidän paikallistoiminnan organisointia täysin välttämättömänä”, painotti Hurri. Olisi nurinkurista ajatella, että maanlaajuista toimintaa voitaisiin hyvin hoitaa ”todella syrjässä sijaitsevasta kaupungista”. Opintojärjestöjen määrän kasvattaminen avaisi lisäksi mahdollisuuksia saada toivottuja maakunnallisia opintoneuvoja tai osapalkattuja iltatoimitsijoita. He olisivat joka tapauksessa tehokkaampia kuin kiertokirjeet ja esittelylehtiset.

Yhtenä Sivistysliiton keskeisenä päätehtävänä Hurri nosti esiin ”työväen kulttuuripolitiikan aktiivisen vaalimisen”. Hän tarkoitti paljon enemmän kuin tavanomaista opinto- ja sivistystoimintaa tai kurseja liiton parissa. TSL voisi kulttuurijärjestönä ”enemmän ottaa seuratakseen maan kulttuurielämää” ja vaikuttaa siihen työväen kulttuurikäsitysten näkökulmasta. Hänen mielestään Sivistysliiton ”ansaitsisi todella kehittyä eräänlaiseksi työväenliikkeen kulttuurisihteeristöksi”. Sellaiselle oli hänen mielestään ollut jo tarvetta.

Olavi Hurrin näkemyksen mukaan opintokerhotoiminnan ja kirjeopiston kehittämisen sekä paikallisorganisaation kasvattamisen ansiosta paranisivat liiton mahdollisuudet ”keskittyä työväenliikkeen kulttuuripolitiikan antamiin yhä nopeasti kasvaviin tehtäviin”. Suurten tavoitteiden ohella oli lisäksi paljon tarvetta myös kohentaa työmenetelmiä ja organisointia. Liiton 50-vuotisjuhlavuoteen oli aikaa kolme vuotta ja niiden aikana oli Hurrin mukaan mahdollisuus ehtiä saavuttamaan paljon ”sen hyvän yhteishengen vallitessa”, joka nyt oli työntämässä liittoa kohti tulevia aikoja.¹²⁷

Koettelemuksista eteenpäin

¹²⁷ TSL edustajisto pk 15.4.1966 liitteinen; laaja selostus *Työläisopiskelija* 4/1966, myös lainaukset.

Kesälle suunniteltu SDP:n seuraava puoluekokous siirtyi pidettäväksi vasta marraskuussa 1966. Paljon oli ehtinyt tapahtua kolmessa vuodessa ja viimeksi kuluneen vuodenkin aikana. Avauspuheessaan lauantaina 26.11.1966 Helsingin työväentalon salissa puheenjohtaja Rafael Paasio totesi, että kokouksen lykkääntyminen antoi paremman mahdollisuuden arvioida vaalivoitonkin jälkeisiä tapahtumia. Hän myös arvioi, että sovintoneuvottelujen jälkeen olivat jo niin monet palanneet vanhaan puolueeseensa, että ”koettelemusten vuodet” alkoivat olla takana.

Kaikkien kotimaisten kutsuvieraiden puolesta sai nyt esittää tervehdyspuheen kokoukselle TSL:n pääsihteeri Olavi Hurri. Hän korosti jo saamansa tehtävän mukaisesti ”menon yhteisyyttä”, jota koko liikkeessä tarvittiin. Puolueen asema yhteiskunnassa oli hänestä ratkaiseva. ”Jos koskaan, niin nyt meiltä edellytetään paljon ei vain tietoa ja taitoa, ei vain kykyä ja asiantuntemusta, vaan ehkä ennen kaikkea vastuun suuruudesta tietoista elämänasennetta, joka leimaisi toimintaamme kaikissa sen asteissa ja portaissa.”

Myös Sivistysliiton maineikas perustajahahmo professori Väinö Voionmaa sai nyt erityisellä tavalla huomiota puoluekokouksen avausvaiheissa. Satakunnan sos.dem. piirin puheenjohtaja Uolevi Kaukovaara luovutti Kankaanpään sos.dem. kunnallisjärjestön puheenjohtajan Voitto Kivistön kanssa puolueelle Tampereen yliopiston edustalle pystytetyn Väinö Voionmaan muistomerkin alkuperäisen pienoismallin. Kasvu -nimisen veistoksen tekijä oli kuvanveistäjä Kauko Räike. Kaukovaaran mukaan teos ilmensi Voionmaan monitahoista työtä niin suomalaisen yhteiskunnan kuin työväenliikkeenkin hyväksi.¹²⁸ TSL:n toimistoon hankittiin näitä pienoisveistoksia myyntiin liiton toiminnan tukemiseksi.¹²⁹

Puoluekokouksessa arvioitiin monin, osin hyvinkin suorasukaisin puheenvuoroin menneiden vuosien politiikkaa, myös omaa toimintaa, hajaannusta ja eheytyä. Paljon keskustelleen kokouksen yksityiskohtiin ei ole tarpeen mennä. Vaalitulokset sai myönteisen vastaanoton, samoin yleisesti ottaen hallitusratkaisukin. Tuleviakin ennakoitiin: seuraavista presidentinvaaleista puhui muiden mukana ensimmäisessä ja samalla viimeisessä puoluekokouksessaan kokousedustajana ollut Helsingin piirin Mauno Koivisto. Hän ilmaisi jo tuen istuvalle presidentille. Ratkaisu siirrettiin kuitenkin puoluepuolesta käsiteltäväksi.¹³⁰

Kokouksessa hyväksyttiin useita ajankohtaisia ohjelmakannanottoja, muun muassa uusi tiede- ja korkeakoulupoliittinen ohjelma. Sitä esitellyt Helsingin piirin edustaja, tuore puoluejäsen, professori Lauri Punttila korosti puheenvuorossaan, että samalla kun sosialidemokraatit olivat

¹²⁸ Pöytäkirja Suomen Sosialidemokraattisen Puolueen puoluekokouksesta 1966. Helsinki: SDP 1967, Paasion avauspuhe s 7–9, lainaus s 8; Hurrin tervehdyspuhe s 19–20, lainaukset s 20; Kaukovaaran luovutuspuhe s 21.

¹²⁹ TSL vuonna 1966 s 13, kuvateksti.

¹³⁰ SDP:n puoluekokouspöytäkirja 1966, Koiviston puheenvuoro s 97–98; ks. myös Koivisto 1997 s 106–109; Kyllä se siitä! s 128, kuvateksti; Paasio 1980 s 276–278.

”päävastuussa Suomen poliittisesta kehityksestä”, he olivat vastuussa myös kulttuurisesta kehityksestä. Hän painotti erityisesti tieteen ja tutkimuksen tärkeää roolia ihmiskunnan säilymisen perusedellytyksenä.

TSL:n ajankohtainen, oivallisen monimielinen opintokerhokampanjan tunnus ”Tieto on elintaso” sai sekin keskustelussa myönteistä huomiota. Pohjois-Hämeen kokousedustaja Raimo Helminen toi siihen viitaten esiin tarpeen vahvistaa myös ei-ylioppilaiden mahdollisuuksia korkeakouluopintoihin.¹³¹

Rafael Paasio jatkoi puolueen puheenjohtajana. Puoluesihteeriksi valittiin hänen löytönsä maisteri Erkki Raatikainen, Yleisradion toimittaja. Molemmat valinnat olivat yksimielisiä. Puheenjohtaja alkoi saada tukevampaa selkänöjää puoluetoimistosta.¹³²

Edistyksen merkkejä

Eduskuntavaalien aikaan maaliskuussa 1966 kantaesityksensä saanut *Lapualaisooppera* oli iskenyt suoraan ajan ja aikakauden hermoon. Arvo Salon kirjoittama, Kaj Chydeniuksen säveltämä ja Kalle Holmbergin ohjaama Ylioppilasteatterin 40-vuotisjuhlaesitys sai pääkaupungissa Vanhalla ylioppilastalolla haltioituneen vastaanoton. Uuden edistyksellisen ajan portit tuntuivat avautuvan, niin näyttämöillä kuin parlamentaarisessa elämässäkin. Yleisön joukossa istunut Paavo Lipponen on kuvannut musiikinäytelmän merkinneen uutta avautusta, ”se oli yhtä aikaa uuden sukupolven ohjelmanjulistus, dramaattinen kuvaus Suomen historian käännekohdasta, joukkokohtauksia ennen näkemättömällä tavalla näyttämölle tuova ohjaus, jossa monipuolinen musiikki seurasi herkästi tekstin sisältöä”.¹³³ Salokin valittiin eduskuntaan, ensimmäisenä vasemmistolaisena sosialidemokraattina pääkaupungista, kuten on luonnehdittu.¹³⁴

Näyttämötaiteen ja sävelten keinoin kuvattiin lapuanliikkeen väkivaltaista, ahdistavaa aikaa vain kolmen vuosikymmenen takaa, osin alkuperäisin puheenvuoroin ja tekstein. Ne olivat olleet kirjoittajalle antoisaa ainesta. Aatedraaman vastakohtina olivat mustapaidat ja punapaidat. Kirjailija Salo korosti kuitenkin, ettei esimerkiksi näytelmän Hurja Hilja ollut mikään näköiskuva IKL:n kansanedustajasta Hilja Riipisestä, vaan roolihahmo vain pyrki ”kuvastamaan fanaattisuuden tiettyä piirrettä”. Sama koski muitakin nimeltä tunnistettavia hahmoja, Vihtori Kosolaakin. Näytelmän Lapuakin kuvasi kirjailijan mukaan vain jotakin paikkaa, jossa ”autoritaarinen oppi lankeaa otolliseen maaperään”. Esityksen pääviesti korosti yksilön vapautta, demokratiaa ja samalla väkivallattomia ratkaisuja sekä pasifismia.¹³⁵ Katkelmia esityksestä sisältyi Mikko Niskasen

¹³¹ SDP:n puoluekokouspöytäkirja 1966, Puntilan esittelypuhe s 136–138, lainaus s 138; Helmisen puheenvuoro s 138–139.

¹³² SDP puoluekokouspöytäkirja 1966, valinnat s 246–247; Koivisto 1997 s 108.

¹³³ Paavo Lipponen: Muistelmat I. Helsinki: WSOY 2009 (Lipponen 2009), lainaus s 210.

¹³⁴ Simola 2014 s 35–37.

¹³⁵ Helsingin Sanomat 23.3.1966; Arvo Salo: *Lapualaisooppera*. 2.p. Helsinki 1967 (Salo 1967), s 5–7

ohjaamaan ja seuraavana vuonna valmistuneeseen elokuvaan *Lapualaismorsian*.¹³⁶

Kirjailija Salon varoittavista sanoista ja taiteellisista vapauksista huolimatta esitys otettiin ainakin osittain todellisen kaltaisena kuvauksena niin vasemmalla kuin oikeallakin. *Lapualaisooppera* innoitti monia ja samalla varmasti toisaalla ärsyttikin poliittisen kentän oikealla laidalla.¹³⁷ Näytelmä palautti lukuisten työväenliikkeen jäsenten ja esimerkiksi monien TSL:n vanhojen opintokerholaisten mieleen muistoja, ehkä kipeitäkin tunteita, noiden aikojen vaikeista paikallisista kamppailutilanteista. Samalla se kohotti itsetuntoa: nyt voitiin avoimesti, näinkin selvin sanoin nostaa lapualaisten äärimmäistä uhoa ja räikeitä tekoja nähtäville ja arvosteltaviksi. Räväkästä musiikinäytelmästä keskusteltiin paljon.

Esitys jälkikeskusteluineen loi yhdessä vasemmiston vaalivoiton kanssa ajankohdan työväen sivistys- ja kulttuuritoiminnalle kannustavia lähtökohtia eteenpäin. Maaliskuussa 1966 linjattiin edustajiston kokouksessa Sivistysliitolle tärkeimpiä tehtäviä lähivuosille. Puheenjohtaja ja pääsihteeri olivat lujasti linjanvedon takana ja tukena, kuten edellä kuvattiin. Edustajiston mukaan ”keskeisintä huomiota on kohdistettava opintokerhotoiminnan lisäämiseen, liiton paikallistoiminnan tehokkaaseen organisointiin ja työväenliikkeen kulttuuripolitiikan aktiiviseen vaalimiseen läheisessä yhteistyössä liiton jäsenjärjestöjen kanssa”.

Jo talvikaudella 1965–66 opintokerhojen määrä nousi ennätyskellisen suureksi. Niitä oli 1609, noin 250 enemmän kuin edellisellä kaudella, ja lisäksi 1192 kerhoista sai toiminnalleen valtionapua. Kaikkiaan kerholaisia oli hieman yli 18 000. Kesällä 1966 liitto käynnisti kaksivuotisen kerhokampanjan teemalla ”Tieto on elintaso”. Jäsenjärjestöjen kanssa tiedotettiin opintokerhotoiminnasta tehokkaasti sekä laajennettiin opinto-ohjaajien ja myös opintoasiamiesten koulutusta. Kerhoille valmistui myös useita uusia kirjerkursseja ja opintosuunnitelmia.

Panostus tuotti tulosta, sillä kaudella 1966–67 opintokerhojen määrä ylitti Sivistysliitossa ensimmäisen kerran yhden haamurajan ja oli 2012. Kerholaisten määrä oli runsaat 22 000. Heistä hieman yli 52 prosenttia oli naisia. Keskimäärin kerhossa oli 11 henkilöä. Kaikkiaan 1662 kerhoa sai lisäksi valtionapua. Eniten kerhoja oli sos.dem. puolueen (yhteensä 312 opintokerhoa), sos.dem. naisten keskusliiton ja sos.dem. nuorten keskusliiton paikallisissa järjestöissä sekä SAJ:n ja SAK:n parissa. TPSL sijoittui pitkässä luettelossa hieman puolivälin alapuolelle (62). Loppupäässä olivat merimiehet, Työväen Näyttämöiden Liitto sekä urheilujärjestöt TUL ja TUK (23 kerhoa).

Ja kasvu jatkui: esimerkiksi opintokaudella 1968–69 liittoon ilmoittautuneiden kerhojen määrä oli 2674. Siinä oli kasvua edellisestä vuodesta peräti 465 opintokerhoa. Valtionapuun oikeutettujen

(Lukijalle), lainaukset s 5.

¹³⁶ Käsikirjoituksesta vastasivat Marja-Leena Mikkola, Mikko Niskanen, Jörn Donner, Arvo Salo, Kari Franck, Seppo Aaltonen ja Markku Lahtela. Kuusikymmenluvun kanta-aottavista ja muistakin suomalaiselokuvista ks. von Bagh s 275–290.

¹³⁷ Kuusikymmenluvun ”myrskystä ja kiihkosta” esim. Tasavallan vuodet s 234–237 (Markku Koski).

kerhojenkin määrä kapusi yli kahden tuhannen ja oli 2080.

Kerhojen ohjaajakoulutusta jatkettiin seuranneina vuosina tarmokkaasti. Esimerkiksi pelkästään keväällä 1969 liiton ja paikallisten opintojärjestöjen voimin toteutettiin yhteensä 12 viikonlopun mittaista kurssia, joille osallistui lähes 300 henkilöä.¹³⁸

Syksyllä 1966 voitiin kertoa iloisena uutisena sellaistaikin, että metsämiesten siirtokirjastolle hankittiin kirjastoauto. Uudella Eino Skantsin ohjaamalla pakettiautolla voitiin hoitaa kirjakaappien siirtoa entistä juoheammin metsäkämpältä toiselle.¹³⁹ TSL ei ollut enää ainoa sivistysjärjestö, joka toimi honkien keskellä metsien miesten parissa. Jo aiemmin oli joillakin kristillisillä liikkeillä ollut pyrkimyksiä kitkeä ”työmaiden raakuuksia”, ja kuusikymmenluvulla sivistyspionnistuksiin ryhtyi myös MSL. Esimerkiksi vuonna 1964 se keskittyi pelkästään metsätyömaiden opintokerhojen lisäämiseen. Se onnistuikin varsin hyvin, etenkin Oulun ja Lapin lääneissä.¹⁴⁰

TSL kannusti määrätietoisesti uusien paikallisten opintojärjestöjen muodostamiseen. Se olikin nyt helpompaa liiton uudessa sisäisessä tilanteessa ja ajankohdan nousujohteisissa tunnelmissa. Tavoitteena oli toimintakykyisen järjestöverkon aikaansaaminen maan kaikille kolkille, sillä liiton toimistosta ei voinut ylettyä kaikkialle. Käsi kädessä sen kanssa kulki opintokerhojen määrän kasvattaminen. Pääsihteeri Olavi Hurri painotti, että ”asiatietoihin perustuva, harkitseva ja kriittinen pohdinta yhteisistä kysymyksistämme on tärkeitä joka portaassa”. Ja kaiken lisäksi hänen mielestään opintokerhoista piti tehdä, ei enempää eikä vähempää kuin ”koko kansan peruskoulu”.

Vuoteen 1969 mennessä opintojärjestöjen määrä kasvoikin jo 46:een. Lisäksi toimi yhä vielä kaksi vanhojen sääntöjen mukaista sivistystyöjärjestöä. Viimeisenä suurten kaupunkien opintojärjestöistä sai alkunsa pääkaupungissa TSL:n Helsingin opintojärjestö helmikuussa 1969. Iso aukko täytyi. Ensimmäisenä puheenjohtajana, ”työjuhtana”, toimi sähköasentaja Tenho Hovi. Hänen taustayhteisönsä oli Nuorten kotkien piirijärjestö. Varapuheenjohtajana oli Osmo Yläne, sihteerinä Maire Salo ja rahastonhoitajana Aarre Lauliainen.¹⁴¹

Vuosittain järjestettiin edelleen opintojärjestöjen edustajien yhteisiä neuvottelutilaisuuksia. Esimerkiksi vuonna 1966 sellainen järjestettiin Kotkassa elokuisena viikonloppuna 27.–28.8. Paikalla oli kaikkiaan 45 henkilöä lukuisista opintojärjestöistä.¹⁴²

Kun opintojärjestöjen määrää onnistuttiin kasvattamaan, lisääntyivät samalla toisenlaiset pulmat. Liiton toimiston mahdollisuudet auttaa tai seurata paikallista toimintaa vaikeutuivat toimintakentän

¹³⁸ TSL vuonna 1966 s 3, myös lainaus; TSL vuonna 1967 s 12–14.

¹³⁹ TSL vuonna 1966 s 28.

¹⁴⁰ Henttinen s 87, myös lainaus.

¹⁴¹ Tuomisto 1999 s 10–15, lainaukset s 10–11; Pikkusaari 2014 s 131.

¹⁴² TSL vuonna 1966 s 33.

laajentuessa. Kuusikymmenluvun puolivälissä ryhdyttiin pohtimaan piiriorganisaation muodostamista. Opintosihtööri Pentti Järvinen arvioi liiton lehdessä, että neljän opintoneuvojan työ oli ”milteipä epätoivoista” kaikkiaan 70 jäsenjärjestön muodostamassa kokonaisuudessa, jossa perusjärjestöjä ammattiosastoilla, puolueyhdistyksillä sekä naisten ja nuorten osastoilla oli pitkälti yli 10 000. Piirit auttaisivat ja lisäksi niihin saatavat piirikunnalliset opintoneuvojat. Lisäksi jokaiseen paikalliseen yhdistykseen tarvittaisiin nimettynä oma opintoasiamies, joka olisi TSL:n yhteys osastoon. Erityisesti ammattiyhdistysliikkeeseen heitä tarvittiin.

Järvisen mukaan jotain toimivaa mallia organisointiin oli saatavissa Norjan ja Tanskan vastaavilta sivistysjärjestöiltä. Sen sijaan Ruotsin ABF oli huomattavasti laajempi ja lisäksi toiminnallisesti lähempänä suomalaista työväenopistolaitosta. Kun TSL:n parissa opintokerhoja oli noin 1700, oli niitä ABF:n keskuudessa noin 40 000. Puheet opintokerhon vanhanaikaisuudesta olivat Pentti Järvisen mukaan turhia, sillä kerhon ei tarvinnut toimia jäykästi kaavoihinsa kangistuneena, odottaen puheenjohtajan nuijan kopahdusta. Kerhotoiminnan muodoissa oli monin paikoin korjaamisen tarvetta.¹⁴³

Kesti kuitenkin oman aikansa, ennen kuin liitossa päästiin ottamaan seuraava askel ja ryhdyttiin perustamaan piirijärjestöjä. TSL:n Kymen piiri perustettiin arkkitehti Eliel Saarisen suunnittelemassa komeassa Kotkan työväentalossa 7.5.1971 ensimmäisenä, ja toisena oli TSL:n Etelä-Hämeen piiri, joka perustettiin ravintola Härkätiessä Hämeenlinnassa 19.9.1971 pidetyssä kokouksessa.¹⁴⁴

Tähtäin seuraavaan valtionapulakiin

Kauaskantoisin TSL:n vuoden 1966 päätöksistä oli liiton toimikunnan toukokuussa tekemä ratkaisu, jolla lähdettiin hakemaan uudenlaista taloudellista tukea julkiselta vallalta. Toimikunta teki Valtion kansansivistyslautakunnalle perustellun esityksen ”vapaata kansansivistystoimintaa koskevan lainsäädännön täydentämiseksi järjestömuotoisen kansansivistystyön osalta ja tämän työn saattamiseksi taloudellisten toimintaedellytysten osalta tasaveroiseen asemaan muiden työmuotojen kanssa”, kuten toimintakertomukseen muotoiltiin.

Ehdotus oli rohkea ja tähtäsi kauas, sillä opintokerholaki oli vielä tuore, mutta toisaalta sitäkin oli kamppailtu sitkeästi askel kerrallaan eteenpäin 1940-luvun lopulta alkaen. Tavoite kertoi osaltaan siitä pettymyksestä, mitä opintokerholakia kohtaan tunnettiin yleisemminkin sivistysjärjestöissä.¹⁴⁵ Määrätietoinen aloitteellisuus kuvasi samalla hyvin TSL:n vankistunutta asemaa niin kansansivistysjärjestöjen yhteisessä rivissä kuin jäsenjärjestöjensä sivistyksellisten tavoitteiden ajajana. Lautakunta ryhtyikin selvitystöihin.

¹⁴³ Pentti Järvinen: Huomio TSL:n organisaation kehittämiseen. Työläisopiskelija 7/1966.

¹⁴⁴ Työväen Sivistysliiton Kymen piirijärjestö ry. Toimintaa 20 vuotta 1971–1991. Imatra 1991. Kirj. Lauri Honkanen s 6 (jatkoksa Kymen piirijärjestö); Etelä-Hämeen piiri s 20–21.

¹⁴⁵ Sivistysjärjestöjen tyytymättömyydestä ks. Rantanen, Saari-Musakka s 98.

Esitykselle antoi omalla tavallaan kannustusta sekin, että vuodesta 1966 muodostui kaikista edistyksen merkeistä huolimatta liitolle taloudellisesti vaikea, vaikka tulot jonkin verran lisääntyivätkin. Jäsenmaksuja korotettiin, ja lisäksi saatiin joitakin lahjoituksia. Merkittävä yksityiskohta oli, että kuopiolainen peltiseppä Heikki Hakkarainen testamenttasi liitolle asunto-osakkeensa.¹⁴⁶

Ennalta arvaamattomia kuluja aiheutui siitäkkin, että liitto joutui vuokraisäntä Elannon pyynnöstä muuttamaan syyskuun lopulla 1966, mutta kuitenkin vain samassa IV linjan kiinteistössä A-rapusta F-rappuun pihan puolelle. Elanto tarvitsi lisää tilaa ja suostui maksamaan osan välttämättömistä muutuskustannuksista. Uusi toimistohuoneisto antoikin aiempaa paremmat työskentelymahdollisuudet.¹⁴⁷ Vuoden 1968 joulukuussa liitto muutti seuraavan kerran, nyt pitkästä aikaa taas merenrantaan Helsingin Kruununhakaan, Kirjatyöntekijäin talolle. Siellä oli käytettävissä vuokrahuoneisto, jossa oli pinta-alaa kaikkiaan 252 neliötä.¹⁴⁸

Kun muissakin sivistysjärjestöissä oli samanlaista voimakasta toiminnan kasvua, kääntyivät Työväen Sivistysliitto, Maaseudun Sivistysliitto ja Kansan Sivistystyön Liitto yhdessä vuonna 1967 opetusministerin puoleen; hänhän oli monille sangen tuttu Reino Oittinen. Liitot kiinnittivät huomiota kansansivistyksen ajankohtaisiin kysymyksiin. Kannanotossa viitattiin edellä mainittuun tavoitteeseen, ”vapaan kansansivistystyön lainsäädännön täydentämiseen”. Kun se ei kuitenkaan etenisi nopeasti, niin ajankohtainen huoli kohdistui järjestöjen seuraavan vuoden taloudelliseen valtionapuun. Liitot esittivät valtion tuen kaksinkertaistamista kahteen miljoonaan uuteen markkaan (noin 3,4 miljoonaa euroa). Valtion vaikea taloustilanne ei kuitenkaan mahdollistanut ”perusteltuina pidettäviä ratkaisevia parannuksia”, kuten seuraavan vuoden toimintakertomukseen muotoiltiin.¹⁴⁹

Maaliskuussa 1966 nostettiin esille kolmantena tärkeänä kohtana kulttuuripolitiikkaan vaikuttaminen. Sekin kuvasti vahvistunutta itsetuntoa. Asiaan tartuttiin usein ottein ja uudenlaisin toimin. Sivistysliitto järjesti kaksi erikoiskonferenssia: toukokuussa toteutettiin Espoon Lepolammilla radio- ja televisiokonferenssi ja marraskuussa Tampereella työväenliikkeen vapaa-ajan konferenssi. Molemmat teemat liittyivät uuden ajan kiinnostaviin ja myös työväenliikkeelle tärkeisiin ilmiöihin. Erityisesti television merkitys oli muutamien vuosien kuluessa alkanut voimakkaasti kasvaa niin tiedonvälittäjänä kuin kansalaisten viihdyttäjänäkin. Molemmat tv-kanavat houkuttivat iltaisin mustavalkoisen ruudun ääreen kasvavan katsojajoukon. Vuonna 1969

¹⁴⁶ TSL vuonna 1966 s 4.

¹⁴⁷ Tmk pk 16.9.1966; TSL vuonna 1966 s 4, myös lainaus; Pikkusaari 2014 s 58, 128.

¹⁴⁸ Tmk pk 14.3.1968, 5.11.1968; TSL vuonna 1968 s 9; Kirjatyöntekijäin yhdistyksen toimitalo (Kirjatyöntekijäinkatu 10) oli valmistunut vuonna 1935, arkkitehtina Georg Jägerroos. Asuin- ja toimistotalo antoi kadulle nimen. Rakennuksessa oli myös Ravintola Kirja. Ks. Kaija Ollila, Kirsti Toppari: Puhvelista Punatulkkuun. Helsingin vanhoja kortteleita. 6.p. Helsinki: HS 1986 (Ollila, Toppari 1986) s 44–45.

¹⁴⁹ TSL vuonna 1967 s 41–42; TSL vuonna 1968 s 3, myös lainaus. – Järjestöt esittivät myös kansansivistyslautakunnan kokoonpanon muuttamista virkamiesvetoisesta enemmän luottamushenkilövetoiseksi, mikä toteutuikin (TSL vuonna 1967 s 42–43).

ylittyi miljoonan televisioluvan raja.

Tilaisuudet onnistuivat hyvin ja antoivat kimmokkeen muodostaa liitolle kaksi pysyvää toimikuntaa. Toinen pohti radio- ja televisiotoimintaa ja toinen työväenliikkeen vapaa-ajan politiikan kysymyksiä. Ensin mainitun puheenjohtajana toimi kansanedustaja Veikko Helle ja jälkimmäisen, oikeastaan suunnittelukunnan, maisteri Raili Ruusala. Vuonna 1967 toteutettiin vielä Karjaalla yleinen kulttuuripolitiikkaa käsitellyt konferenssi eli seminaari 30 hengen voimin.¹⁵⁰

Työväenliikkeen kulttuurivoimien merkittävää kokoamista merkitsi vuoden 1967 alussa tapahtunut sangen kunnianhimoinen lehtiudistus. Perinteikkään *Työläisopiskelijan* nimi vaihtui *Aikamerkiksi*; edistyksen ajan merkkejä sekin. Samalla lehdestä tuli paitsi Sivistysliiton myös Työväen Näyttämöiden Liiton (TNL) äänenkannattaja. Seuraavana vuonna mukaan tuli vielä Suomen Työväen Musiikkiliitto (STM). Ensimmäisenä päätoimittajana oli pääsihteeri Olavi Hurri ja toimittajana Aimo Kairamo, joka siirtyi kuitenkin jo huhtikuussa 1967 liiton kulttuurisihteeriksi. Uudeksi toimittajaksi valittiin Niilo Johansson.

Lehteä ilmestyi kahdeksan numeroa vuodessa, ja painos oli ensimmäisenä vuonna 5000 kpl, joista noin puolet oli maksullisia tilauksia, kahdeksan markkaa vuosikerta (noin 14 euroa). Vapaakappaleita meni entiseen tapaan muun muassa edustajiston ja toimikuntien jäsenille sekä jäsenjärjestöjen toimistoihin.

Aikamerkin yksi numero julkaistiin vuonna 1967 liiton äänenkannattajan eli *Työläisopiskelijan* 40-vuotisjuhlavuoden merkeissä erityisenä kehitysapunumerona ja peräti 15 000 kappaleen painoksena. Sitä myytiin muun muassa paikallisten opintojärjestöjen toimesta runsaasti kolmen markan hinnalla (noin viisi euroa). Nettotuotto lahjoitettiin työväenliikkeen kehitysapukeräykseen.¹⁵¹

Kun lehti pysyi kaikista ponnistuksista huolimatta jatkuvasti tappiollisena, oli vuonna 1972 otettava askel taaksepäin. *Aikamerkistä* tuli uudelleen vain TSL:n julkaisema järjestölehti ja se paneutui tabloidin kokoisena enemmän juuri liiton asioihin ja näkökulmiin. Vielä 1980-luvun alussa *Aikamerkistä* yritettiin kehittää aikakauslehden muotoisena laaja-alaisempaa kulttuurilehteä. Esimerkiksi toimittaja Merja Hurri näki paljon vaivaa nostaessaan esiin uusia, ajankohtaisia aiheita, kuten kehitysyhteistyön asioita ja tasa-arvon kysymyksiä. Jäsenjärjestöt tilasivat lehteä parhaimmillaan pari tuhatta kappaletta, opintojärjestöt tuhannen kappaleen verran, kirjakauppoihin ja lehtitoimistoihin meni kolmisen sataa ja yksittäisten henkilöiden tilauksia oli pari sataa vuosikertaa. Seuraavan vuosikymmenen alussa ilmestymiskerrat vähenivät neljään.¹⁵²

Kehitysapuasiat olivat uusia kiinnostuksen kohteita. Kansainvälisiä näköaloja oli myös

¹⁵⁰ TSL vuonna 1966 s 4; TSL vuonna 1967 s 6; ks. myös Petri Laukka, Maiju Kannisto: *Kamppailu mediakulttuurista*, teoksessa *Maamme* s 380–382.

¹⁵¹ TSL vuonna 1967 s 6, 11, 37–38.

¹⁵² *Pikkusaari* 2014 s 51–53.

Sivistysliiton tekemässä aloitteessa kansainväliselle sivistysjärjestölle, IFWEA:lle vuonna 1968. Liitto mainitsi, että Unesco oli vuoden 1966 yleiskokouksessaan hyväksynyt kaikkea kasvatustoimintaansa kuvaavaksi uudeksi tunnukseksi ”jatkuvan kasvatuksen” ja ”elinikäisen ja yhdenmetyt kasvatuksen” käsitteet. Niihin viitaten TSL esitti, että IFWEA:n jäsenjärjestöt perehtyisivät näihin käsitteisiin työväen sivistystyön ja yleensä työväenjärjestöjen näkökulmasta ”tehden niistä omaa toimintaansa ja maansa kasvatustajajärjestelmää koskevat johtopäätökset”. Sivistysliitto esitti myös, että tämä sivistystyön keskusjärjestö järjestäisi aihepiiriin paneutuvan kansainvälisen seminaarin.¹⁵³

Jatkuvan kasvatuksen, jatkuvan koulutuksen tai elinikäisen oppimisen ajatus sai Suomessa jalansijaa hitaasti, mutta kuitenkin varmasti. Kansanvalistusseura ja Aikuiskasvatuksen tutkimusseura julkaisivat vuonna 1969 vapaan sivistystyön vuosikirjan, joka oli maassamme ensimmäinen elinikäisen kasvatuksen temasta kertunut teos. Vuosikirjan artikkelit koottiin aihetta käsitelleestä konferenssista, jonka järjestivät Suomen Unesco-toimikunta ja Yhteiskunnallinen korkeakoulu. Alustajina olivat muun muassa Kosti Huuhka, Urpo Harva, Kalervo Siikala ja Kalevi Sorsa.¹⁵⁴

---tietolaatikko

RAFAEL PAASIOSTA KALEVI SORSAAN

Vuoden 1968 presidentinvaaleihin valmistauduttiin aivan toisenlaisissa tunnelmissa kuin edellisiin, kuten jo SDP:n puoluekokouksen keskusteluissa marraskuussa 1966 oli havaittavissa. Myös sosialidemokraatit asettuivat Urho Kekkosen uudelleen valinnan taakse, osaksi laajapohjaista vaaliliittoa.

Urho Kekkonen valittiin heti ensimmäisessä valitsijamiesten kokouksessa ja hän aloitti maaliskuussa 1968 kolmannen kuusivuotiskautensa. Kokoomuksen pankinjohtaja Matti Virkkunen ja maaseudun puolueen tullineuvos Veikko Vennamo keräsivät presidenttiehdokkaina valitsijamiesvaaleissa yllättävänkin paljon kannatusta. Erityisesti Virkkusen vaalilause ”Maa tarvitsee presidentin” herätti ansaittua, hyvinkin kirpeää huomiota, eikä yhtään parantanut Kekkosen ja kokoomuksen keskinäisiä suhteita.¹⁵⁵

Uuden presidenttikauden alussa Rafael Paasion hallitus jätti kohteliaan muodollisesti paikkansa. Taustalla oli myös Paasioon kohdistunutta voimakasta painostusta omienkin taholta, erilaisista syistä. Muistelmissaan Paasio muun muassa harmitteli Väinö Leskisen moitteita hitaista toimista neuvostosuhteiden parantamiseksi, kun juuri sama Leskinen oli osaltaan ollut niitä vaikeuksia

¹⁵³ TSL vuonna 1968 s 42–44, lainaukset s 42–43.

¹⁵⁴ Henttinen s 264.

¹⁵⁵ Suomen historian pikkujättiläinen s 871 (Vehviläinen); Suomen poliittinen historia s 283–284 (Kulha); ks. myös Paasio 1980 s 280–283.

aikoinaan aiheuttamassa.¹⁵⁶

Paasio jatkoi puolueen puheenjohtajana. Suomen Pankin pääjohtaja Mauno Koivisto muodosti maaliskuussa 1968 uuden hallituksen, runkona edellisen hallituksen pohja, täydennettynä yhdellä ruotsalaisen kansanpuolueen ministerillä.¹⁵⁷

Vuoden 1968 suuriin kulttuuripolitiikan ratkaisuihin kuuluivat eduskunnan päätökset peruskouluun siirtymisestä, ensin toukokuussa puitelaki ja sitten heinäkuussa laki koulujärjestelmän perusteista. Viljo Ripatti on todennut, että puitelaki olisi hyvin voinut olla nimeltään Lex Oittinen, sillä niin vahvasti hän oli parinkymmenen vuoden kuluessa uudistukseen henkilöitynyt. Pitkällinen tavoite toteutui, joskin monien vaiheiden ja kompromissien kautta. Oittinen ilmaisi vuonna 1969 olevansa lakiin suurin piirtein tyytyväinen. Laki merkitsi huomattavaa mullistusta niin sivistyksellisen kuin myös alueellisen tasa-arvon kannalta. Muutos aloitettiin pohjoisesta Suomesta ja uudistus eteni vähitellen etelämmäs ja tavoitti eteläisen Suomen taajamat ja väkirikkaat alueet 1970-luvun lopulla.

Yhteensattumaa oli, että toteutus aloitettiin vuonna 1972, jolloin Oittinen sai halvauskohtauksen ja joutui luopumaan työurastaan kouluhallituksessa. Samana vuonna julkaistiin TSL:n aloitteesta Oittisen 60-vuotispäivän merkeissä kokoelma hänen kirjoituksiaan ja puheitaan nimellä *Miksi peruskouluun*.¹⁵⁸

Kaiken kaikkiaan Paasion ja Koiviston hallitusten aikaansaamat uudistukset olivat kauaskantoisia. Niitä olivat peruskoulu-uudistuksen ohella muun muassa sairausvakuutuslaki, yleinen perhe-eläkelaki, maatalousyrittäjien eläkelaki, yrittäjäeläkelaki, rintamasotilastunnus, kehitysalueilait, pellonvarauslaki, maatalouden hintalaki, korkeakouludemokratia, työllisyystilanteen paraneminen, asepalveluksesta kieltäytyvien eettisten syiden tutkinta. Ensimmäinen tulopoliittinen kokonaisratkaisu eli Liinamaa I – valtakunnansovittelijan, varatuomari Keijo Liinamaan mukaan – solmittiin vuonna 1968. Jatkossa tuporatkaisut antoivat taloudelliselle kehitykselle vakautta ja ainakin parempaa ennustettavuutta aiempaan verrattuna.¹⁵⁹

SDP:n eheytyminen ja samalla vasemmistolaisten näkökohtien vahvistuminen suomalaisessa yhteiskunnallisessa keskustelussa vaikutti monella tavalla. Puoluesihteerinä Erkki Raatikainen uudisti vuonna 1967 täysin puolueen tutkimus- ja kehitystoiminnan: tutkimusosaston johtoon tuli maisteri Unto Niemi ja tutkimussihteereiksi maisterit Pekka J. Korvenheimo ja Paavo Lipponen. He

¹⁵⁶ Paasio 1980 s 285–311; Koivisto 1997 s 113–114.

¹⁵⁷ Suomen hallitukset ja hallitusohjelmat s 257, 310–313; ks. myös Koivisto 1997 eri kohdin, esim. s 120–129.

¹⁵⁸ Suomen historian pikkujättiläinen s 871 (Vehviläinen); Ripatti 1992 s 261, 265, 275–276

¹⁵⁹ Ks. Suomen historian pikkujättiläinen s 871–872 (Vehviläinen); Suomen poliittinen historia 1809–1999 s 290–291 (Nevakivi); Koivisto 1997 eri kohdin, esim. s 130–139, 256; Nevakivi 1993 s 27–37. Ks. myös SKDL:n näkökulmaa Haikara s 283–286; vrt. taistolais-kommunistinen kielteinen näkemys Paasion ja Koiviston hallitusten saavutuksista ja ”SKP:n yhtenäistymiskehityksestä” Marjut Helminen: Kommunistit ja hallituskysymys. Sosialistisen Opiskelijaliiton kirjasarja 9. Helsinki: SOL 1976, eri kohdin, esim. s 110–123.

kokosivat materiaalia ja valmistelivat työryhmätyötä. Puolueen parissa muodostettiin lukuisia työryhmiä, joissa vakavasti pohdittiin ajankohtaisia kehityksen näkymiä.¹⁶⁰ Laajan ja innostuneen valmistelun tuloksena valmistui kesäkuun 1969 Turun puoluekokoukseen jopa 284-sivuinen kirja puoluetuimikunnan erilaisia esityksiä kokoukselle. Järjestöjen esityksistä koostui vielä laajempaa 303-sivuinen kirja. Niissä riitti lukemista ja opiskelemista kokoukseen valmistautuville.

Laajaan valmistelutyöhön kiinnitti myönteisesti huomionsa myös itse kokouksessa perjantaina 6.6.1969 TSL:n puheenjohtaja Sakari Kiuru. Hän pääsi kaikkien kotimaisten kutsuvieraiden puolesta esittämään 70-vuotiaalle puolueelle onnittelut ja kokousväelle tervehdyksen. Hän toivoi, että tehdyn valmistelutyön jatkoksi jokaiseen puolueosastoon ”viritettäisiin tätä nykyaikaistettua opintokerhotoimintaa, johon kaikki puolueen rivijäsenet kutsuttaisiin mukaan”. Hän kiitteli puolueen uusiutumiskykyä ja koko työväenliikkeen parissa kehittyneitä monihaaraista yhteistyötä. Hän toivoi, että puolue ”kokemuksen koulun käyneenä kykenisi jatkossakin muita työväenyhteisöjä innoittavalla tavalla ohjelmalliseen ja toiminnalliseen uudistumiseen ja tiennäyttäjän osaan”.¹⁶¹

Mielenkiintoista oli, että TSL:n pääsihteeri Olavi Hurri oli myös paikalla, nyt helsinkiläisenä kokousedustajana. Hän onnistui esimerkiksi täydentämään sisäpoliittisesta tilanteesta annettua julkilausumaa. Hänen täydennysehdotuksensa jälkeen koulu-uudistusta koskenut yksityiskohta kuului, aivan TSL-hengessä: ”Päätös koululaitoksen uudistamisesta on tärkeä askel kohti sivistyksellistä tasa-arvoa. Sen toteuttaminen on välttämätöntä.”¹⁶²

Koulu-uudistuksen suuret raamit olivat vasta ensimmäinen askel. Sitten kun ne oli saatu aikaan, ryhdyttiin kiinnittämään enemmän huomiota sisältöön: muun muassa opettajien koulutukseen, oppisisältöihin, tavoitteisiin, koulun sisäiseen yhteistyöhön, kaikilla opiskeluasteilla. Esimerkiksi SDP hyväksyi myöhemmin Tampereen puoluekokouksessaan kesäkuussa 1972 hyvin laajan koulutuspoliittisen ohjelman.¹⁶³

Kun uusia toimintamuotoja avannut Erkki Raatikainen valittiin Yleisradion pääjohtajaksi Eino S. Revon viisivuotiskauden jälkeen, tuli SDP:n puoluesihteerin tehtävä avoimeksi. Turun puoluekokouksessa 1969 tapahtui merkittävä vaihdos: Paasion ehdokkaana puoluesihteeriksi valittiin yhteiskuntatieteiden maisteri Kalevi Sorsa.¹⁶⁴ Paasio jatkoi puheenjohtajana. Valinnat

¹⁶⁰ Sorsa 1998 s 28–30; Lipponen 2009 s 228–246.

¹⁶¹ Pöytäkirja Suomen Sosialidemokraattisen Puolueen XXVIII puoluekokouksesta 1969. Helsinki: SDP 1969; Kiurun puhe s 12–15, myös lainaukset; Puoluetuimikunnan esitykset XXVIII puoluekokoukselle 6.–9.6.1969. Helsinki: SDP 1969; Järjestöjen esitykset XXVIII puoluekokoukselle 6.–9.6.1969. Helsinki: SDP 1969.

¹⁶² SDP puoluekokous 1969 pöytäkirja s 280; TSL:n Olavi Hurrikin mainittiin yhtenä mahdollisena puoluesihteerikandidaattina (Sorsa 1998 s 17).

¹⁶³ Ks. Pöytäkirja Suomen Sosialidemokraattisen Puolueen XXIX puoluekokouksesta 1972. Helsinki: SDP 1972, s 152–156, 244–250; ohjelmaluonnos julkaisussa SDP:n puoluetuimikunnan ja järjestöjen esitykset XXIX puoluekokoukselle 1.–4.6.1972. Helsinki: SDP 1972, s 219–257.

¹⁶⁴ Puoluesihteerin vaihdoksesta ks. esim. Erkki Raatikainen: Vankempi poika. ”Sinä ja Sorsan Kale,

olivat yksimielisiä. Muistelmissaan Mauno Koivisto hämmästeli, miten valmis Sorsa oli puoluesihteerin tehtävään ja politiikkaan.¹⁶⁵ Kalevi Sorsalla oli pitkää taustaa nuorisoliiton ajoilta ja myös sen lehden *Vihurin* päätoimittajana, runojakin oli kirjoitettu.¹⁶⁶ Sittemmin Sorsa oli toiminut muun muassa Tammessa sekä Unescon virkamiestehtävissä Pariisissa ja Suomessa.¹⁶⁷

Työväentalomuseo Riihimäelle

Työväen muistitietotoimikunta toimi aluksi Sivistysliiton hoivissa, kuten edellä kerrottiin. Toimikunnan johtamana jatkettiin muistitiedon keräämistä. Haastattelu- ja kertomuskatkelmia myös julkaistiin vuodesta 1964 alkaen kirjojen muodossa. Liitolle tuli pyytämättä ja hieman yllättäen hoidettavaksi toinenkin perinteen alue.

Kuusikymmenluvun loppupuolella virisi Etelä-Hämeessä ajatuksia työväenliikkeen toimintaa esittelevän museon saamisesta Suomeen. Hämeenlinnalainen Väinö E. Saari nosti asian esiin lehtikirjoituksessaan. Kevättalvella 1967 ehdotukseen tarttui Riihimäen työväenyhdistys puheenjohtajansa Sulo J. Ojasen johdolla.

Alkuperäinen ajatus muotoutui erityisen työväentalomuseon aikaansaamiseksi. Työväentalohan oli jo pitkään ollut paikallisen työväenliikkeen koti, monella tavalla merkityksellinen rakennus ja toiminnan tila. Ja vanhimpia niistä jo purettiin, kuten vuonna 1962 Riihimäelläkin, ja tilalle nousi uusia, usein liikerakennuksen muotoisia toimitiloja.¹⁶⁸ Museossa voitaisiin esitellä monipuolisesti sekä taloa että työväenliikkeen historiallista toimintaa. Riihimäen kaupungilta kuultiin heti alkuvaiheissa ehdollinen lupaus sopivan maa-alan saamisesta korvauksetta museota varten.

Työväenyhdistyksen aloite eteni Etelä-Hämeen sos.dem. piirikokoukseen ja sieltä edelleen sos.dem. puolue toimistoon. Hankkeen historiallinen merkitys ymmärrettiin heti. Puolue muodosti syksyllä 1967 asiaa suunnittelemaan arvovaltaisen valtuuskunnan, jonka puheenjohtajaksi tuli puolueen puheenjohtaja, pääministeri Rafael Paasio ja varapuheenjohtajaksi pääjohtaja, opetusministeri R. H. Oittinen. Varsinaiseksi työrukkaseksi nimettiin työvaliokunta, jonka sai johdettavakseen

kaverukset maailmalla...” 2.p. Helsinki: Tammi 1985 s 109–117; Meinander 2022 s 49–57.

¹⁶⁵ SDP puoluekokous 1969 pöytäkirja; puheenjohtajan ja puoluesihteerin valinta s 178–181; Mauno Koivisto 1997 s 109–110; Sorsa 1998 s 18–23.

¹⁶⁶ Erkki Raatikainen on koonnut Sorsan runoja kirjaansa s 66–72. Sorsa oli jo huhtikuussa 1949 kirjoittanut *Kansan Työhön* uutisjutun R. H. Oittisen pitämästä koulu-uudistusesitelmästä, ja haastatellut 1954 ensimmäisenä toimittajana *Vihuriin* ”Tuntemattoman” julkaissutta Väinö Linnaa. Sotavuosina Sorsa oli itse kuulunut sotilaspoikiin ja osallistunut ilmavalvontaan (Raatikainen s 30–31, 47–48, 84–86). Sorsan nuoruusvuosista, mm. TSL-opinnoista, Oittisen merkityksestä, Unescosta ks. myös Meinander 2022, eri kohdin, esim. s 13–39.

¹⁶⁷ Kalevi Sorsasta (1930–2004) ks. esim. Suomen kansanedustajat II s 965–966. Sorsa on maininnut kaksi henkilöä, jotka eniten vaikuttivat hänen poliittiselle kehitykselleen: R. H. Oittinen ja Rafael Paasio (Sorsa 1995 s 13, puoluekokouksesta ja Paasiosta s 64–79).

sosiaalineuvos Uno Nurminen. Puolueen lisäksi mukaan vedettiin aivan alusta alkaen myös Työväen Sivistysliitto. Sen edustajia olivat valtuuskunnassa puheenjohtaja Sakari Kiuru sekä työvaliokunnassa pääsihteeri Olavi Hurri ja kouluneuvos Arvi Hautamäki. Valtuuskunnan ja työvaliokunnan sihteerinä toimi TSL:n kulttuurisihteeri Aimo Kairamo.

Pienen etsimisen jälkeen työvaliokunta löysi Lounais-Hämeestä, Tammelan Teurosta hyväkuntoisen, vuosina 1906–08 talkoilla kohonneen hirsirakenteisen työväentalon, joka oli purkukuntoisena jäänyt vaille käyttöä. Se sopi museorakennukseksi. Mahdollisina sijaintipaikkoina mainittiin Riihimäki, Hämeenlinna tai Forssa. Valtuuskunta ratkaisi heinäkuussa 1968 sijaintipaikaksi Riihimäen, joka oli jo luvannut tulevalle museolle Peltosaaren koilliskulmasta maa-alueen, kooltaan 5000 neliötä.

Päätös aiheutti jonkin verran närää Forssassa. Vielä kesäkuun 1969 puoluekokouksessa Turussa asiasta sanailtiin, kun Forssan työväenyhdistyksen tekemää aloitetta käsiteltiin. Aloitteessa viitattiin toisen työväentalomuseon mahdollisuuteen Forssassa. Puoluekokousedustaja Olavi Hurri puolusti kohteliaan sanoin Riihimäen hyväksi tehtyä ratkaisua. Puoluetoimikuntakin oli lausunnossaan Riihimäen kannalla, mutta yhdessä forssalaisten kanssa luvattiin ryhtyä suunnittelemaan muistomerkkiä vuoden 1903 puoluekokoukselle Forssaan. Samalla hyväksyttiin Turun työväenyhdistyksen aloite puolueen perustamista vuonna 1899 koskevan muistomerkin toteuttamisesta.¹⁶⁹

Kolme vuotta myöhemmin pidetyssä Tampereen puoluekokouksessa hyväksyttiin Riihimäen työväenyhdistyksen uusi aloite, jossa muun muassa kannustettiin puolueväkeä esineistön keräämiseen ja muistojen tallentamiseen museon suojaan. Samalla viitattiin taloudellisen tuen tarpeeseen.¹⁷⁰

Teuron vanha rakennus purettiin ja koottiin uudelleen Riihimäellä vuoden 1969 puolella. Harjannostajaiset olivat syyskuussa, ja valtuuskunnan puheenjohtaja Rafael Paasio pääsi kutsumaan väkeä koolle vihkiäisjuhlaan lauantaina lokakuun 25. päivänä 1969. Juhlapuheessaan hän kiinnitti huomiota muun muassa työväenliikkeen perinnetyöhön. Paasion mukaan museon perustaminen oli ”kunnianteko työväenliikkeen menneisyydelle”. Sakari Kiuru on nostanut puheesta myös seuraavan painokkaan lauseen esille: ”Älköön tämä aikaansaannos olko työväen perinnepolitiikan päätepiste, vaan eräs sen alkutoimista.”¹⁷¹

¹⁶⁸ Tapiola 1966 s 233–235.

¹⁶⁹ SDP puoluekokous 1969 pöytäkirja s 141–143 (Taisto Toivosen, Olavi Hurrin ja Sulo J. Ojasen puheenvuorot); työväentalomuseota koskeva esitys julkaisussa Järjestöjen aloitteet puoluekokoukselle 1969 s 183–186; forssalaisten pettymyksestä ks. Gylden, Huttu, Ikonen, Isotalo s 288–289.

¹⁷⁰ Puoluekokousaloite julkaisussa SDP:n puoluetoimikunnan ja järjestöjen esitykset puoluekokoukselle 1972 s 293–295; asian käsittely ks. SDP puoluekokous 1972 pöytäkirja s 159–160, 252.

¹⁷¹ Sakari Kiuru: Sosialidemokraattisen liikkeen sivistystyö, teoksessa Käytännön sosialidemokratiaa (Kiuru

Sivistysliiton vuoden 1969 toimintakertomuksessa todettiin päivän olleen koko suomalaisen työväenliikkeen juhlapäivä. ”TSL:n aloitteesta toteutunut museohanke voidaan nähdä kunnianosoituksena niitä työväenliikkeen toimipaikkoja kohtaan, joissa myös TSL:n vaalimaa opinto- ja kulttuuritoimintaa on pääasiassa harjoitettu.” Kumpareella seisonut museorakennus oli siniristilippuinen myös toimintakertomuksen kansikuvana.

Lämpöä rakennukseen antoi tasapäinen tiiliuuni, josta lämpö hyvin riittikin keittiöön ja puffettiin, tarjoiluhuoneeseen, mutta niukemmin talvikaudella ison salin puolelle. Myöhemmin laitettu sähkölämmitys auttoi. Yleisölle museo avattiin vappuna 1970. Kesällä tehtiin vielä talkoovoimin pärekatto. Kaikkiaan 220 nippua tarvittavia päreitä hankittiin Turusta. Heti ensimmäisen aukiolokauden aikana kävijöitä oli kaikkiaan 842. Siitä alkaen työväentalomuseo toimi. Talvisin museo oli suljettuna, mutta kesäkaudella avoinna, erilaisia näyttelyjä järjestäen ja kiinnostuneille taloa sekä sen suojiin kertynyttä, työväenliikkeeseen liittyvää esineistöä esitellen. Vuosien kuluessa yhteistyö muiden riihimäkeläisten museoiden kanssa muodostui tiiviiksi. Työväentalomuseokin sai kaupungilta taloudellista tukea.

Työväen Sivistysliitto otti päävastuun museorakennuksesta, joka myös siirtyi sen omistukseen. TSL:n alainen ja liiton toimikunnan asettama oli talon ensimmäinen paikallinen hoitotoimikuntakin lokakuusta 1969 alkaen. Siihen kuuluivat puheenjohtajana Sulo J. Ojanen sekä Arne J. Nurmi, Laila Riihimäki, Niilo Suominen, Reino Virta ja Toimi Vehviläinen. Lisäksi TSL:n edustajalla oli mahdollisuus osallistua kokouksiin. Kokouksissa kävivät vuosien varrella kulttuurisihteeri Aimo Kairamo, opintoneuvoja Sulo Hentula ja pääsihteeri Olavi Hurri. Ensimmäisenä museonhoitajana, talkoolaisena, oli Else Lehmonen vuodet 1970–72. Pitkäaikaisin museonhoitaja on ollut Kirsti Linnavirta vuosina 1978–92.

Myöhemmin elokuussa 1980 Valtakunnallisen työväentalomuseon kannatusyhdistykseksi ja ylläpitäjäksi muodostettiin 37 järjestön voimin Työväenperinteen tutkimus ry; TSL oli yhtenä jäsenjärjestönä mukana. Jäsenmäärä kasvoi pian yli 50:een. Ensimmäisenä puheenjohtajana oli Arne J. Nurmi, varapuheenjohtajana Reino Virta, sihteerinä Tarja Höök ja taloudenhoitajana Olavi Suomela. Johtokunnassa, sittemmin hallituksessa oli alusta alkaen myös TSL:n edustus, ensimmäisenä oli kulttuurisihteeri Pekka Gronow.¹⁷²

---tietolaatikko

1973), s 215.

¹⁷² Työväentalomuseon perustamisesta ja toiminnasta Eero Hellsten: Valtakunnallinen Työväentalomuseo 1969–1989. Helsinki 1989, erityisesti s 7–12, 19–27, 39, Teuron työväentalosta s 13–14, hoitotoimikunta, johtokunta, museonhoitajat ja jäsenistö s 54–59; ks. myös Kertomus Työväen Sivistysliitto TSL ry:n toiminnasta vuonna 1969 (jatkossa muodossa TSL vuonna 1969) s 3, 38, lainaus s 3; TSL vuonna 1980, s 19, 28.

OPINTOAINEISTOJA JA MAINOSLEHTISIÄ¹⁷³

Kultaisella kuusikymmenluvulla TSL julkaisi lukuisia kirjan tai kirjaseen muotoisia opintoaineistoja, jotka tarjosivat sos.dem. puolueen parissa kirjeitse, opintokerhossa tai yksin opiskeleville runsaasti aatteellisia ja tiedollisia eväitä. Näitä olivat esimerkiksi Sosialismi meidän vuosisadallamme (1965), Määrätietoiseen kunnallispolitiikkaan (1968), Toimivaan politiikkaan (1968) ja Sosialismin aatehistoria (1968). Nuorisoliittoa palveli erityisesti kurssiaineisto Toimiva nuoriso (1966) ja vastaavasti naisliittoa Nainen ja yhteiskunta (1968).

Esimerkiksi vuonna 1967 Sivistysliitossa valmistui runsaasti kirjekursseja sekä opintosuunnitelmia ja uusia painoksia aiemmista. Ajan merkkejä oli sekin, että hieman enemmän kuin aiemmin aineistojen laatijoiksi pyydettiin asiantuntijoita työväenliikkeen ulkopuolelta. Lisäksi valmistettiin lukuisia mainoslehtisiä, tiedotteita ja kerhopapereita, joita levitettiin tuhansittain. Eniten painettiin ja levitettiin TSL:n kirjeopiston opintoaineistoluetteloa (74 sivua, painos 15 000 kpl). TSL *Tiedoittaa* -lehtinen ilmestyi kuusi kertaa ja sitä painettiin yhteensä noin 40 000 kpl.

Tutustumme Intiaan ja sen oloihin, 7 opintokirjettä, Kai R. Lehtonen, Hannu Tarmio
 1970-lukua kohti, 12 opetuskirjettä, uusi painos
 Työntekijä ja yritysdemokratia, 4 opintokirjettä, Niilo Koljonen
 Työturvallisuus, 4 opetuskirjettä, Leo Noro, Juho Tourunen
 Kuluttajataito, 4 opetuskirjettä, Eero Ollikainen
 Perheestä ja perhekasvatuksesta, 10 alustusta, koottu Mannerheimin Lastensuojeluliiton aineistosta
 Suomen kansantalous, 4 opetuskirjettä, Antti Moisio
 Näyttelijätaidon kurssi, 6 opetuskirjettä, Anni Vallanti
 Toivo Pekkanen: Tehtaan varjossa, 9 opintokokousta, Aarne Laurila
 Ohjelmatoiminta, 7 opetuskirjettä, Anni Vallanti
 Vihjeitä vapaaohjelmalliselle kerholle I, koonnut Anni Vallanti
 Viisaampaan harrastamiseen, 12 illan aihetta, Alpo Halinen
 Retkeillen reippaaksi, 12 opintokokousta

Moottorisaha pärisee kulttuuripäivillä

Lokakuussa 1967 TSL järjesti yhdessä Metsämiesten siirtokirjaston kanssa Joensuussa ensimmäisen kerran Jätjän kulttuuripäivät. Se oli erittäin merkittävä avaus uudenlaiseen kulttuuritoimintaan ja herätti heti laajaa mielenkiintoa. Mukana valmisteluissa olivat TSL:n ohella myös Suomen maaseututyöväen liitto ja Puunjalostusteollisuuden työnantajaliitto sekä merkittävänä tukijana Postisäästöpankki.

¹⁷³ Kiuru 1973 s 218; TSL vuonna 1967 s 38–39.

Olavi Hurri on laajasti muistellut ensimmäisiä 1960–80-luvun kulttuuripäiviä, jotka olivat niin sanotusti legenda jo syntyessään. Hän on samalla viitannut siihen pitkäaikaiseen taustaan, jonka nimenomaan siirtokirjasto ja siihen liittynyt opintotoiminta tarjosivat tapahtumalle. Edellä on jo kerrottu siirtokirjaston toiminnasta 1940-luvun lopulta alkaen.¹⁷⁴

Hurrin mukaan ajatus tai näky tällaisesta kulttuuritapahtumasta välähti mieleen keväällä 1967. Taustalla oli muuan sattumus Pudasjärvellä. Siellä oli ollut siirtokirjaston toimintaan liittyvä tilaisuus, ja kunnanhallituksessa oli pohdittu, voitaisiinko koululuokkia lainkaan vuokrata tällaiseen tilaisuuteen, metsätyömiesten kokoontumiseen. Hurri muisteli oivallustaan, että nyt oli paikallaan sekä vastata tuollaisille epäluuloille että samalla avartaa kulttuurikäsitteisiin liittyneitä ennakkoluuloja.

Joitakin Suomen suven kulttuuritapahtumia oli tuolloin jo saanut alkunsa. Jyväskylän kesän kulttuurikeskusteluihin kokoonnuttiin vuodesta 1956 alkaen, Eino Leinon seura aloitti kansainväliset kirjailijakokoukset Lahden Mukkulassa vuonna 1963, Porissa aloitettiin jazz-tapahtumat vuonna 1966, Savonlinnan oopperajuhlat aloittivat pitkän tauon jälkeen uudelleen vuonna 1967, Kaustisilla kansanmusiikkitapahtuma aloitti vuotta myöhemmin, samoin Tampereen teatterikesä, ja pian tuli muitakin.¹⁷⁵

”Tämä on meidän mahdollisuutemme”, ajateltiin Sivistysliitossa Hurrin mukaan: ”Niinpä annetaan hajuveden joukkoon pihkan ja hien tuoksua!” Pohjois-Karjala valikoitui ensimmäisen tapahtuman suunnaksi TSL:n hyvän alueellisen toiminnankin takia. Esimerkiksi Joensuun seudun opintojärjestönkin toiminta vilkastui hiljaisemmän kauden jälkeen kuusikymmenluvun lopulla.¹⁷⁶

Valmistelut etenivät alkuideoinnin jälkeen rivakasti: syksyllä järjestettiin Joensuussa paikallinen neuvonpito, muodostettiin tapahtumalle valtuuskunta ja sille työvaliokunta. TSL:n osa-aikainen opintoneuvoja, Kitsin metsätyömieskodin isäntä Väinö H. Nevalainen oli keskeisin paikallisista valmistelijoista. Viiden viikon kuluttua yhteisestä neuvonpidosta tapahtuma jo toteutui marraskuussa. Hieman sekä työntekijä- että työnantajapuolella aristeltiin aluksi tapahtuman nimeä, mutta jätkä pysyi nimessä mukana. ”Jätjän omien päivien syvin pyrkimys oli juuri metsätyön suorittajan arvon ja myös itsetunnon kohottaminen”, painotti Hurri muistelmissaan.

Metsätyömiehiä, jätkiä, kerääntyi puolisoineen ja morsiamineen sekä kämppäemäntineen kaupunkiin viitisen sataa Metsähallituksen ja yhtiöiden kuljettamana. Ensimmäisten päivien ohjelma viikonvaihteessa oli ymmärrettävästi vähäisempää kuin seuranneina vuosina. Oli

¹⁷⁴ Kuvaus pohjautuu lainauksineen Olavi Hurrin muistelmiin s 98–109; ks. myös Olavi Hurri: Lujalta pohjalta uudessa myötätulessa. Työläisopiskelija juhlanumero 1.9.2004, s 16–18.

¹⁷⁵ ”Suomen festivaalikesästä” ja populaarikulttuurin noususta ks. Tasavallan vuodet s 243 (Hannu-Ilari Lampila); s 263 (Markku Koski); Matti Rinne: Rohkaisupistoksia. Eino Leinon seuran viisi vuosikymmentä. Helsinki: Otava 1999 (Rinne 1999) eri kohdin, esim. s 129–136; ks. myös Tuomisto 2005 s 14, 16.

¹⁷⁶ Joensuun seudun opintojärjestö s 14–15.

työnäytöstä, valokuvanäyttely jätkien elämästä metsätöissä, oli teatteriesitys, oman ammattiliiton neuvottelukokous, keskustelutilaisuus jätkän ja kulttuurin suhteesta. Metsätyömiesten kulttuurijuhlasta Urheilutalossa kasvoi lopuksi suorastaan muhkea, 1300 henkeä koonnut tapahtuma.

Pohjois-Karjalan läänin maaherra Esa Timonen omisti puheessaan kulttuuripäivät ”kiitollisuuden osoitukseksi niille miehille, jotka ovat hiljaisina raataneet metsissämme itsestään suurta ääntä pitämättä”. Metsähallituksen ylijohtaja P. W. Jokinen puhui puolestaan siitä turvattomuudesta, jota usein liittyi jätkien elämään ja jota tuleva työsuhteiden vakinaistaminen olisi poistamassa. Hurri arvioi: ”Kaipa jätkän työtä oli osattu jo aikaisemminkin arvostaa, mutta Jätkän kulttuuripäivät tekivät sen julkisesti, suurella äänellä ja tiedotusvälineiden avulla asiaa laajalle jakaen.”

Kansan syvien rivien suuret suosikit muusikko, laulaja Esa Pakarinen ja laulaja Kauko Käyhkö esiintyivät Urheilutalon juhlassa. Legendaarinen Yleisradion toimittaja Pekka Tiilikainen haastatteli kirjailija Kalle Päätaloa. Olavi Hurrin sanoi: ”Se oli jätkän omaa juhlaa, ja se tuli täydessä salissa myös selvästi ilmi.”

Hieman levottomana Väinö H. Nevalainen soitteli sunnuntaina poliisiasemalle. Hän oli jo ennalta kertonut virkavallalle tulevasta tapahtumasta ja kaupunkiin kerääntyvästä joukosta. Päivystänyt poliisimies kertoi Nevalaisen mukaan, ettei tapahtuman osallistujista ollut yhtään ollut pidätettynä, ”mutta pari viikkoa sitten Teiniliiton kokouksen aikaan oli nelisenkymmentä”.

Lokakuun lopulla 1968 Rovaniemellä järjestetyt toiset kulttuuripäivät kokosivat päivien kaikkiin tilaisuuksiin yhteensä jo noin 8000 osallistujaa. Tapahtumaa esiteltiin lehdistössä, radiossa ja televisiossakin. Ohjelmaa oli jo runsaammin: muun muassa moottorisahauskilpailut, työturvallisuusnäyttely, työntekijöiden järjestökokous, kulttuuria kaikki tyynni, kuten teatteriesitys, kirjallisuusmatinea ja pääjuhlakin.

Joensuun ja Rovaniemen tilaisuudet poikivat muutakin kuin iloa osallistujille. Ne herättivät yleisempää huolta jätkäperineen katoamisesta ajan kuluessa. Tilaisuuksien tukijana toiminut Postipankki järjesti yhdessä Suomalaisen kirjallisuuden seuran (SKS) kanssa talvella 1969 suuren keruukilpailun. Tuhatkunta muistelija osallistui, ja lähes 20 000 liuskaa kertyi Kansanrunousarkistoon. Niistä julkaistiin sittemmin arkiston tutkijoiden Pekka Laaksosen, Timo Holtarin ja Urpo Venton toimittama 368-sivuinen antologia *Jätkät senkun porskuttaa* (1970).

Kajaanissa keväällä 1970 järjestetyt kolmannet Jätkät kulttuuripäivät sävyttyivät erityisesti jätkähuumorista. Varsinkin kansatieteilijä, professori Matti Kuusi hauskutti värikkäällä puheenvuorollaan yleisöä. Kesällä 1972 tapahtuma järjestettiin Viitasaarella, seuraavaksi heinäkuun alussa 1976 Lieksassa yli 10 000 osallistujan voimin.¹⁷⁷

¹⁷⁷ Olavi Hurrin muistelmat s 98–108, lainaukset s 100, 101, 102.

TSL:n puheenjohtaja Sakari Kiuru muotoili vuonna 1976 Lieksassa aika lailla metsähenkisesti Jätjän kulttuuripäivien yleistä merkitystä: ”Ne pyrkivät vesuroimaan ns. hienokulttuurin ja kansankulttuurin välillä rehovaa risukkoa.” Lieksassa käynnistettiin aihepiiristä kirjoituskilpailu, jonka tuloksena TSL julkaisi seuraavana vuonna Niilo Johanssonin kokoaman teoksen ”Niin kaatui kairan kuusi”. Kulttuuripäivillä näki ja kuuli tuolloin ja myöhemminkin monia kansansuosikkeja: laulaen esiintyivät esimerkiksi Reino Helismaa, Tapio Rautavaara ja Eino Grön, kirjailijan näkemyksistä kertoi esimerkiksi Veikko Huovinen. Puhujina oli puheenjohtaja ja kirjailijoita, akateemisia henkilöitä ja valtioneuvoston jäseniä.

Viiden vuoden tauon jälkeen kulttuuripäivät järjestettiin kesäkuun lopulla 1981 Imatralla Etelä-Karjalassa. Siellä teemana oli kuin nykyistenkin aikojen metsäkeskustelua ennakoiden: ”Taimessa on tulevaisuus.”¹⁷⁸ Tapahtumassa oli myös sävellyskilpailu. Kolmen parhaimmaksi arvioidun lauluntekijän joukkoon valittu metsuri Olavi Miettinen Korpijärveltä, Kuopion takaa, kertoi myöhemmin *Aikamerkin* haastattelussa hieman kummastelevansa sitä, että metsäjätkien elämän herkemältä puolelta on tehty niin vähän runoja ja lauluja. ”Minulle taas mitä vätömpi runo sen parempi.” Hänen tätä puoltaan edusti lehteen lainattu ”Jätjän kehtolaulu” ja sen kaksi säettä.

Nuku lapsi, nuku pihkan tuoksuun,
isin vaatteet metsän tuoksuun antaa.
Nuku lapsi, uniporon juoksuun,
myrskyn ääni korviin tuolta kantaa.

Uinu lapsi, unten siivin lennä,
tuskissain jään yöhön valvomaan.
Uinu lapsi, mun kohta täytyy mennä
väsyneenä leipää raatamaan.¹⁷⁹

Merenkulkijoita kovalla maalla

Heinäkuussa 1969 Sivistysliitto järjesti Jätjän kulttuuripäivien toimintamallia soveltaen Kotkassa Merimiesten kulttuuripäivät. Ohjelmassa oli monia merimiesten elämää, työolosuhteita sekä harrastustoimintaa käsitelleitä tilaisuuksia. Tapahtuma sai suurta julkisuutta niin satamakaupungissa kuin yleisemminkin. Siihen liittyi myös kirjailija Arvo Turtiaisen ja merimiesrunoilija Oiva Lappalaisen toimittama 107-sivuinen merimiesten runoantologia *Meri-miehet-laivat*, jonka TSL julkaisi tapahtumaan yhdessä Merimies-Unionin kanssa.¹⁸⁰ Mainittakoon, että kirjalaatikot kulkivat edelleen laivoilla, täynnä lainattavia teoksia. TSL:n jälkeen toiminnasta oli siirtynyt huolehtimaan

¹⁷⁸ Olavi Hurrin muistelmat s 109, 111–112, lainaus s 109; TSL vuonna 1976 s 37; TSL vuonna 1977 s 46; TSL vuonna 1981 s 20.

¹⁷⁹ Merja Hurri: Korpijärven metsuri ja lauluja jätjän elämästä. *Aikamerkki* 3/1982, myös lainaukset.

¹⁸⁰ TSL vuonna 1969 s 4, 42.

Merimiesten palvelutoimisto (MEPA). Toimintamuoto on edelleen jatkunut, ja lainattava aineisto on entisestään monipuolistunut.¹⁸¹

Elokuun puolivälissä 1973 TSL järjesti Merimiesten kulttuuripäivät yhdessä Suomen Merimies-Unionin ja Merimiesten palvelutoimiston kanssa Ahvenanmaan pääkaupungissa, Maarianhaminassa. Avajaistapahtuma oli nelimastoisella ja teräsrunkoisella museolaiivalla, parkki Pommernilla.¹⁸² Puhujana oli pääsihteeri Olavi Hurri. Samalla avattiin merimiestäiteen ja harrastustöiden näyttely. Kolmelle päivälle oli koottu runsaasti ohjelmaa ja tapahtumia: katutanssiaiset, urheilukilpailut, kirjallinen matinea ja iltajuhla, joka järjestettiin Möckelössä. Oli myös erityinen merimieskirkko sekä meripelastusnäytös. Pääjuhlassa piti juhlapuheen opetusministeri Ulf Sundqvist.

Tapahtumiin arvioitiin osallistuneen kaikkiaan noin 4000 henkilöä. Järjestelyissä auttoi Sulo Hentula liiton toimistosta. Kulttuuripäiviin liittyi lisäksi merimiehenä nuoruudessaan elämäkokemusta hankkineen Pekka Kinnarin romaanin ”Mathilda ja pojat” julkistaminen. Kirja kertoi neljäkymmenluvun merimiehistä ja ajasta, ”jolloin hiilihöyryt tupruttivat mustan savunsa taivaalle ja jolloin lämmittäjän taito mitattiin kykynä pitää huonollakin kivihiilellä höyrynpaine ylhäällä”, kuten kirjailija kuvasi alkusanoissaan. Kinnari oli osallistunut jo vuoden 1969 merimiespäivillä runoantologiaan. Lisäksi Maarianhaminassa julkistettiin merimieslauluja sisältänyt mini-LP *Shanties*, alaotsikolla *Åländska sångare sjunger*, Ahvenanmaalaiset laulajat laulavat.¹⁸³

----tietolaatikko

HAJALLE JA YHTEEN

Uudistajien nousu SKP:n puoluejohtoon käynnisti vähemmistöksi jääneen vanhakantaisen ytimen rajun ja kärkeviin henkilökohtaisuuksiin menneen kamppailun tilanteen palauttamiseksi seuraavassa edustajakokouksessa. ”Rautanyrkiksi järjestäytynyt SKP:n oppositio” ei siinä kuitenkaan onnistunut.¹⁸⁴ Neuvostoliiton kommunistisesta puolueesta kohdistettiin noina vuosina myös suoraa, voimakasta henkilökohtaista painostusta keskeisiin SKDL:n edustajiin, etenkin puheenjohtaja Ele Aleniukseen. Hän ei silloin kuitenkaan hiiskunut siitä kertaakaan, ei presidentille eikä

¹⁸¹ Lainaustoiminnasta on kirjoittajalle kertonut sähköasentaja Jarmo Koikkalainen (s. 1945), joka vastasi 1960-luvun loppupuolella aluksensa kirjalaatikoista ja niiden vaihdosta satamassa oltaessa. Ks. myös www.mepa.fi.

¹⁸² Pommernin pitkiltä purjehduksilta 1930-luvulla on tallentunut tietoa mm. vapaavahdissa olleiden opiskelusta. Aiheina olivat ainakin englantia, matematiikka, geometria ja merenkulkuoppi (ks. Jerker Öljans, Håkan Skogsjö: Nelimastoparkki Pommern. Maarianhamina: Maarianhaminan kaupunki 2002 esim. s 52–53).

¹⁸³ TSL vuonna 1973 s 42–43, 46; Pekka Kinnari: Mathilda ja pojat. Joensuu: Kansan Voima 1973, 195 sivua; lainaus s 5.

¹⁸⁴ Ks. Arvo Aalto: Elämäni miljoonat. Helsinki: WSOY 1988 s 105–108, 111–116, lainaus s 105; vrt. Sinisalo s 86–90.

pääministerillekään.¹⁸⁵

Tuleviin ratkaisuihin ja linjanvetoihin heijastuivat hyvin voimakkaasti elokuun 1968 tapahtumat, jotka järjestyivät koko maailmaa. Neuvostoliitto palautti aseistettuine sotilaineen ja panssarivaunuineen yhteiseen ruotuun Tšekkoslovakian, joka oli pyrkinyt omille sosialistisille teilleen. Väkivaltainen operaatio, johon tuen antoivat myös itäisten kansandemokratioiden asevoimat, aiheutti syvän repeämän monien maiden kommunistisessa liikkeessä ja etenkin kannattajissa. Myöhempien tapahtumien valossa miehitys merkitsi kommunistisen järjestyksen lopun alkua ainakin itäisessä Euroopassa.¹⁸⁶

SKP:n edustajakokouksessa huhtikuussa 1969 pääsihteeri Ville Pessi joutui hellittämään otteensa puolueesta, ja tilalle nousi uudistajiin kuulunut Lapin piirin sihteeri Arvo Aalto. Samalla hyväksyttiin uusi puolueohjelma ilman kahta sanaa, pelottavaa termiä: proletariaatin diktatuuri.¹⁸⁷ Jo vuonna 1965 alkanut vilkas puoluekeskustelu oli paljon kosketellut muun muassa tätä muotoilua, ja uudistajat olivat saaneet jopa revisionistin leimaa. Samaa keskustelua käytiin useissa muissakin kommunistisissa puolueissa.¹⁸⁸

SKP:n vuoden 1969 edustajakokouksen valintojen ja kansainvälisten tapahtumien seurauksena tapahtui avoin repeämä puolueen enemmistöön ja vähemmistöön, ”saarislaisiin” ja ”taistolaisiin”, myöhemmän varapuheenjohtajan Taisto Sinisaloon mukaan. Jälkimmäisiä myös luonnehdittiin vanhakantaisuutensa sekä naapurimaasta saamansa tuen takia stalinisteiksi. Heitä ei hallituksessa mukana oleminenkaan erityisemmin miellyttänyt.

Kuvaavaa oli, että samalla kun SKDL ja SKP:n enemmistöläinen johto ilmaisivat vastustavansa Tšekkoslovakian miehitystä, vähemmistöläiset antoivat sille vahvan toverillisen tukensa.¹⁸⁹ SKP:n jyrkempi siipi tuli tunnetuksi myös vaatiessaan irtautumista tulopolitiikasta – tai aina vähintään markkaa paremmista palkankorotusvaatimuksista kuin muu työväenliike.¹⁹⁰ Hieman yli

¹⁸⁵ Ele Alenius kertoi ankarasta painostuksesta julkisesti ensi kerran vasta 95-vuotiaana 2020. Ks. Veli-Pekka Leppänen: Alenius vastaan suuri naapuri. Helsingin Sanomat 2.8.2020 (Leppänen 2020, lehtileike kirjoittajan kokoelmassa).

¹⁸⁶ Ks. esim. 1900-luvun Atlas s 106–107; Haikara hieman piikittelee ja kirjoittaa ”toverillisesta miehitysavusta” (s 288–292); ks. esim. pääministerin järkytyksestä Koivisto 1997 s 149–151. Omintakeisia sosialismin teitä olivat hakeneet ja soveltaneet myös Kiina, Jugoslavia ja Albania.

¹⁸⁷ SKP:n 15. edustajakokous Helsingin Kulttuuritalossa 3.-6.4.1969. Helsinki: SKP 1969, Saarisen esittely ohjelmaluonnoksesta s 49–55, puolueohjelma s 68–86; valinnat s 141–143; kokouksen hyväksymissä julkilausumissa muun muassa tuettiin voimakkaasti KSL:n toimintaa (s 127).

¹⁸⁸ Ks. Saarinen s 76–81; Haikara s esim. s 239–241. Omalla tavallaan merkillepantavaa oli, että Taisto Sinisaloon mukaan (s 176) 1970-lopun tilanne osoitti, että aiempi kamppailu reformismia vastaan oli ollut ”oikeutettua ja välttämätöntä”.

¹⁸⁹ Taisto Sinisalo kuvaili vielä vuosikymmentä myöhemmin, että vastakkain olisivat tuolloin olleet ”sosialismin ja imperialismin edut” (Sinisalo s 80).

¹⁹⁰ Mauno Koivisto kiteytti havaintojaan taistolaisten linjasta vappupuheessaan 1969 Kotkassa. He halusivat jotakin ”enemmän, pitemmälle, lyhyemmälle, ohuemmalle, paksummalle kuin mitä tähän asti on tehty, mutta

kymmenvuotiaan äänenkannattajan *Kansan Uutisten* rinnalle ilmaantui vähemmistöläisten *Tiedonantaja* – joka sekin sai sitten kannattajilta ja vastustajilta omat lempinimensä. Tilanne oli perin hankala puolueen sisällä ja jatkui vaikeana vielä pitkään. Sosialidemokraattien hajaannus heijastui 1950-luvulla koko suomalaiseen yhteiskuntaan, mutta samaa aiheutti myöhemmin myös SKP:n sisäinen jakautuminen, tosin toisenlaisin tavoin.¹⁹¹

Yksioikoiseen, osin hyvin tinkimättömään, internationalistiseen marxismi-leninismiin tukeutunut taistolaisuus vetosi myös moniin taiteilijoihin ja opiskelijoihin. Etsimättä mieleen tulee rinnastus autoritaaristen liikkeiden vetovoimaan ja kannatuspohjaan kolmekymmenluvulla. Sosialistinen opiskelijaliitto (SOL) ja uutta sähköistävää virtaa imenyt ASS saivat kokoaan vahvemman ja ainakin äänekkäämmän jalansijan opiskelijaliikkeessä.¹⁹² Esimerkiksi Risto Reuna on kuvannut havainnollisesti taistolaisten otteita Helsingin yliopiston historian opiskelijoiden Kronos-yhdistyksessä: ”Kansanvallassa enemmistön valta ei ole ehdotonta, mutta ASS ottikin oppia leninismistä.”¹⁹³

Vaikka SKP nyt vuorollaan repeili, kokosi suomalainen työväenliike toisaalla voimiaan yhteen ja ehyemmäksi. SDP:n puoluehajaannus alkoi osin jo rauhoittua 1960-luvun alkuvuosina, mutta kuitenkin erilinjaisuutta jatkui kauan. Muutamat toverit juutuivat molemmin puolin pysyvästi omiin juoksuhautoihinsa.

Myöhempi jatkovaihe hipaisi myös Työväen Sivistysliittoa. TPSL lopetti virallisesti toimintansa joulukuun lopulla 1972, mutta toukokuussa 1973 sen jatkoksi muodostettiin sosialistinen työväenpuolue (STP). Pankinjohtaja Aarre Simonen ei kuitenkaan asettunut sen johtoon, mutta pysyi sen keskeisenä tukijana.¹⁹⁴ Puheenjohtajana toimi TSL:n entinen opintosihteeri, maisteri Lahja Kivinen. Pieneksi kutistunut puolue siirtyi pian historian marginaaliin.¹⁹⁵

Ammattiyhdistysliikkeen eheyttäminen oli vaikea ja laaja-alainen, monia neuvotteluja sekä hyvää tahtoa ja kärsivällisyyttä vaatinut hanke. Solmu lähti aukeamaan Väinö Leskisen ja Aarne Saarisen keskustellessa kesällä 1966 siitä, löytyisikö Vihtori Rantasen puheenjohdolla toimineeseen SAK:n tulevaan kokoukseen yhteistä linjaa. Tässä riittää kuitenkin todeta lyhyesti eheytyksen tapahtuneen vuonna 1969, jolloin uusi Suomen ammattiliittojen keskusjärjestö (SAK) muodostettiin ja Niilo

ei esitetä oleellisesti erilaisia ratkaisulinjoja” (1997 s 160–162, lainaus s 161).

¹⁹¹ Ks. Suomen työväenliikkeen historia s 376–378, 410–413; Saarinen s 88–105; Aalto s 126–133; Haikara s 290–291; Viitala 1988 s 91–92.

¹⁹² Ks. ASS 50 vuotta s 32–34; Viitala 1988 s 92–93.

¹⁹³ Risto Reuna: ”Tanneriaana” - Esa Lahtinen ja vanhan Arkin aika, teoksessa Pitkäsillan tuolla puolen (Reuna 2010), s 136–138, lainaus s 136.

¹⁹⁴ Neuvotteluista ks. esim. Sorsa 1998 s 43–52. Sorsa on maininnut ”kaikkien tietämän” seikan: uudenkin puolueen taustalla oli Neuvostoliiton kommunistisen puolueen rahoitus Simosen kautta (sama s 47–48).

¹⁹⁵ Vrt. Peltoniemi, Rajala s 230–233; ks. paluusta Arjo Söderblom: Miltä tuntui tulla SDP:hen, teoksessa Vallan kahvaa s 127–132. – Hajaannuksesta, TPSL:n vaiheista ja uudesta sosialistisesta puolueesta ks. myös Kalevi Hotanen: Unohdettu puolue. Helsinki: Sosialistisen Kehityksen Tuki 2008.

Hämäläinen valittiin sen puheenjohtajaksi.¹⁹⁶ SAJ lopetti ja sen liitot liittyivät mukaan uuteen kattojärjestykseen, samoin tekivät ulkopuolella olleet ammattiliitot.¹⁹⁷ Useat rinnakkaisliitot lopettivat yhdyntymisen myötä toimintansa.¹⁹⁸

Viitasaarella syntynyt Hämäläinen oli aloittanut työuransa metsätyömiehenä ja oli sotavuosina armeijan harmaissa. Sotien jälkeen hän toimi sos.dem. puolueen kenttätehtävissä ennen siirtymistään ammattiyhdistysliikkeen palvelukseen. Rintamakokemukset olivat tuolloin monien työnantajien edustajien ja ay-vaikuttajien yhteisenä kokemuspohjana, millä oli oma merkityksensä, kuten hyvin tiedetään. Hämäläisen kaudella vuoteen 1974 mennessä 300 000 jäsenen SAK kasvoi kolminkertaiseksi ja samalla voimakkaaksi yhteiskunnalliseksi vaikuttajaksi. TSL:n jäseneksi liittyessään uusi keskusjärjestö toi jäsenliittojensa henkilöjäsenet saman tien mukanaan tilastoihin.

Nuorisojärjestöjen kesken hierottiin sopua aivan 1960-luvun alkuvuosista alkaen, mutta yritykset kuivuivat kokoon TPSL:n jatkaessa toimintaansa. Käytännössä ”tepsuttajien” SSN kuitenkin hiipui vähäiseksi kuusikymmenluvun puoliväliin mennessä, ja SDP:n linjoilla ollut SNK jäi voimakkaampana ainoaksi tälle nuorisokentälle.¹⁹⁹ Ajan merkkejä oli sekin, että vuoden 1966 lopulla SNK hyväksyttiin Suomi-Neuvostoliitto-seuran jäseneksi. Myöhemmin ilmaantui sos.dem. nuorten ja erityisesti opiskelijoiden eli SONK:n pariin hetkeksi aivan uudenlaista aatteellista mielipiteenvaihtoa, jonka kärkevimpänä, radikaalina ilmauksena oli 1960-luvun lopun vuosina käynnistynyt ns. pälkänäinen liike.²⁰⁰ Yhtenä aloitteentekijänä on mainittu Sisun pääluottamusmies, karjaalainen Risto Laakkonen, josta tuli vuonna 1968 SAK:n nuorisosihteeriksi. Mainittu liike hajosi pian erilaisiin linjoihin ja ryhmiin.²⁰¹

Pälkänäläisyyden jälkimaininkeihin liittyi hyvin erikoinen, opintotoimintaakin sivunnut tapahtumasarja helsinkiläisessä Alppilan sosialistiseurassa, joka oli ns. edistyksellinen, vasemmistosävyinen sos.dem. yhdistys. Se oli hyvin aktiivinen, ja keskustelukokouksiin saattoi osallistua jopa satakunta henkeä. Nuorisosaostossa johto siirtyi henkilöille, jotka ryhtyivät kehittämään jaostoa marxilais-leniniläiseksi opintokerhoksi; sellainen oli kyllä käsitteellinen mahdollisuus sosialidemokraattisessa yhdistyselämässä. Vuoden 1971 kuluessa ns. leninistien vetämässä opintokerhossa käsiteltiin Marxin, Engelsin ja Leninin teoksia 26 kokouksessa.

¹⁹⁶ Eheytyksestä ks. Bergholm 2007, eri kohdin. Niilo Hämäläisen (1922–2001) työurasta ja eheytysmuistoista ks. Niilo Hämäläinen: Eheytyksen vuodet. Toim. Leenamajja Tuominen. Helsinki: Tammi 1975.

¹⁹⁷ Ks. esim. Suomen työväenliikkeen historia s 378–379; Koivisto 1997 s 68–77; Sulo Penttilä: Ay-johtajana puoluetoimikunnassa, teoksessa Vallan kahvaa s 401–403; Saarinen s 62–71; Hautala s 149–171.

¹⁹⁸ Joukko lopettaneita ammattiliittoja ja myös Suomen pienviljelijäin liitto todettiin eronneiksi Sivistysliitosta vuonna 1970 (TSL vuonna 1970 s 9).

¹⁹⁹ Jäsenmaksujen maksamattomuuden takia SSN katsottiin vuonna 1974 eronneeksi TSL:stä (TSL vuonna 1974 s 6).

²⁰⁰ SONK:n ”ideologisesta sekamelskasta” ks. Sorsa 1998 esim. s 60–63, 70–74, lainaus s 61.

²⁰¹ Laakso, Åberg s 178–179, 188, 195–199, 202–204; Simola 2014 s 89–92, 113–119; Lipponen 2009 s 254–263; ks. myös Erkki Tuomioja: Kukkaisvallasta Kekkosaltaan. Helsinki: Tammi 1993 (Tuomioja

Nuorisajaostossa kävi kerran puhumassa jopa SKP:n vähemmistön johtohahmo Taisto Sinisalo.

Hätkähdyttävää kehitystä itse ukkoyhdistyksessä seurannut Paavo Lipponen on arvioinut: ”Tuskin mikään SKP:n osasto harjoitti aktiivisemmin marxilais-leniniläistä toimintaa.” Riittävien valmistelujen jälkeen tälle toiminnalle laitettiin sääntöjen edellyttämin muodoin pääteipiste. Yhdistyksen yleiskokouksessa maaliskuussa 1972 päätettiin enemmistöäänin nuorisajaoston lopettamisesta. Yhtään jäsentä ei erotettu, mutta 27 erosi pian itse.²⁰² Tapahtumia kuvanneen Matti Simolan mukaan osa siirtyi vähemmistökommunistien joukkoon, joku TPSL:n jäseneksi ja jotkut palasivat hiljalleen myöhemmin SDP:n riveihin.²⁰³

Nuorisoliittoa pitempiaikaiseksi muodostui kahden sos.dem. naisliiton eheyttäminen. Vasta vuonna 1979 muodostettiin uudeksi yhteiseksi keskusliitoksi Sosialidemokraattiset Naiset, Socialdemokratiska Kvinnor ry.²⁰⁴

Samoin vuonna 1979 kokosi voimansa yhteen työväen urheiluliike. SDP:n ja SKP:n eheytyssuositus hyväksyttiin elokuussa 1978. TUK lopetti toimintansa, ja sen seurat pääosin sulautuivat TUL:n riveihin. Suomalaisen liikunnan ja urheilun seuraava suuri ratkaisu tapahtui vuonna 1993. SVUL oli joutunut lopettamaan toimintansa vararikkoon. Jäljelle jääneiden keskusjärjestöjen voimin muodostettiin kattojärjestöksi Suomen liikunta ja urheilu (SLU). Muutoksessa TUL luopui huippu-urheilusta lajiliittojen ja Olympiakomitean hyväksi, mutta jatkoi muuten edelleen liikuntatoimintaansa.²⁰⁵ Vuonna 2012 uudeksi keskusjärjestöksi muodostettiin Valtakunnallinen liikunta- ja urheiluorganisaatio (Valo).²⁰⁶ Sitten suomalaisen urheilu- ja liikuntaelämän keskiöön astui Suomen Olympiakomitea.²⁰⁷

1993) s 119–121.

²⁰² Lipponen 2009 s 263–268.

²⁰³ Simola 2014 s 134, 158–161. – Aika oli toinen ja ehkä tavoitteetkin, mutta rinnastuksena tulee mieleen Vallila 1939. Erkki Tuomiojan mukaan näitä ”naivin avointa neuvostoihailua säteilleitä” henkilöitä ei kuitenkaan voinut pitää ”klassisessa mielessä soluttautujina” (1993 s 120).

²⁰⁴ Naisen työ s 46–47 (Marja Lehto).

²⁰⁵ Ks. työläisurheiluliikkeen tiivis kokonaiskuvaus Erkki Vasara: Sadan vuoden taival työväentaloilta kuntopoluille, teoksessa Pitkäsillan tuolla puolen (Vasara 2010) s 82–93.

²⁰⁶ Ks. Hentilä 1987 s 415–433, 439–441, TUK:n osalta s 433–439; ks. myös 100 tarinaa TUL:sta. Päätoim. Kimmo Suomi. Helsinki: TUL 2019, esim. s 41 (Matti Ahde); Hentilä 2019 s 23–40, 143–361.

²⁰⁷ Ks. Suomen Olympiakomitean kotisivut www.olympiakomitea.fi.